Gitagovinda

Sārasamnjari (Rasa) by Śaṅkara Miśra ✓ शङ्करमिश्र कृत रसमञ्जरी

Folio : 66

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

RECORD NO. 114	LANGUAGE
ROLL NO. 8 Date of Filming 2-12-95	Sanskrit
ACC NO. 15302	SCRIPT
CAT No. 16073-	Devanagri
Bundle No.	
DEC NO. /R. NO.	MATERIAL
DESCRITIVE CATALOGUE/TRIENNIAL CATALOGUE VOLUME : V	Paper
AUTHOR	NO OF FOLIOS ~~PAGES~~
JAYADEVA	66
TITLE	COMPLETE/~~INCOMPLETE~~
GĪTAGOVINDA	DATE V.S. 1746
WITH OR WITHOUT COMMENTARY	REMARKS
With commentary by Śaṅkara Miśra S/o Dineśvara Miśra	comm. Sārasamañjari
SUBJECT	LOCATION Vrindaban Research Institute
Laghukāvya	VRINDABAN

।इस में सन्दर्भ स्पष्ट किया गया - कदाचिद् नन्दोऽस्मात्, सुतेन सह गोदोहनस्थानं गतः स नन्दगोपो राधिकां प्रत -
'एवं प्रकारः कोपोक्तौ' - बालोऽयं यत् त्वया एतावद्दूरमानीतस्तस्मात् त्वमेव गृहमपि प्रापयेत्यभिप्रायः।

गी० १ श्रीगणेशाय नमः इह खलु निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थमेतत्काव्यप्रतिपाद्यराधामाधवकेलिस्मरणरूपं मंगलमादावाचरति मेघैरित्यादिना कश्चिदिति
मान् सुतेन सह गोदोहस्थानं गतः सर्वदा गोपीराधिकां आहूय राधामाधवयो रहःकेलयः एकान्तक्रीडा जयन्ति सर्वोत्कर्षेण वर्तन्ते। कथंभूतयोः इत्यत आह नन्द
रणानंदनिदेशतो नंदस्याज्ञया चलितयोः प्रस्थितयोः कीदृशो नंदनिदेश इत्यत आह। त्वमेवेत्यादि हे राधे तस्मात्त्वमेव इमं कृष्णं गृहं प्रापय नय
एवंकारः कोपोक्तौ बालोऽयं यत्त्वया एतावद्दूरमानीतस्तस्मात्त्वमेव गृहमपि प्रापयेत्यभिप्रायात्। कुतः एतावता यं कृष्णो नक्तं रात्रौ भीरुः शिशुत्वाद् भयशीलः
ये हेत्वन्तरमाह। मेघैरित्यादि। अम्बरमाकाशं मेघैर्मेदुरं स्निग्धं तथा च वनभुवः काननभूमयस्तमालद्रुमैस्तमालवृक्षैः श्यामाः कृष्णवर्णा इत्यत आह प्रत्य

ॐ नमः मेघैर्मेदुरमंबरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्तं भीरुरयं त्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय। इत्थं नंदनिदेश
तश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंजद्रुमं राधामाधवयोर्जयंति यमुनाकूले रहःकेलयः १

दि यमुनायाः कूले प्रत्यध्वकुंजद्रुमं। अध्वनि अध्वनि कुंजे कुंजे द्रुमे इत्यर्थः यद्वा अध्वनः कुंजान् द्रुमान् लक्षीकृत्येत्यर्थः। अत्र अयं नक्तं भीरु
रिदं गृहं प्रापयेत्यत्र एतस्य वाच्यार्थस्य आदेशेन गृहीतायां चैतन्य इति सूत्रेण एना देशः कथं न भवतीति न वाच्यं। अन्वादेशविषयत्वाभावात्। एकक्रियाविशि
त्वेन कथितस्य पुनः कथनमन्वादेशः इति हि तल्लक्षणं। इह तु नक्तं भीरुरिति नेन भीरुत्वविशिष्टतया निर्दिष्टमाधवस्य रूपेण नयनक्रियामात्रविशिष्ट
याधत्ते। ननु क्रियान्तरविशिष्टतया कथितस्यान्यक्रियाविशिष्टतया पुनः कथनमिति तथापि च आपाति दत्तो यत्र कर्मादिकतया किंचिदुक्त्वा पुनस्तदेव कथ्यते
यते सोऽन्वादेश इति। अम्बरं व्योम्नि वाससि त्वमरः। अथ दोषान्नक्तं रजनी निशि चान्तरिति मेदिनी। भीरुः कातरे त्वपि। निदेशः शासने वसु इति च। निकुंजकुंजे
सा स्त्री वेल्लता दिपिहितोदर इति चाप्य कोशार्थे हलो वप्र भि त्वपि। भी रु २

अत्र रागिमुमुक्षुसाधारणस्य स्वर्थं सकलजनमनोरमं शृंगाररसगर्भं भगवत्केलिवर्णनरूपं काव्यं क्रियत इत्यभिधेयं प्रति जानीते। वाग्देवतेत्यादि। जयदेवकविः एतं गीत
गोविंदाख्यं प्रबंधं करोति। कीदृशं श्रीलक्ष्मीराधारूपेण वर्तमानावासुदेवः कृष्णस्तयोः रतिकेलिकथया सुरतक्रीडानुवर्णनेन समेतं युक्तं। ननु वासुदेवकेलिवर्णनेन बहु
धुत्वे थे भुवनेऽन्ये इति किमनेनेत्यत आह। वाग्देवतेत्यादि। वा कुत्सरूपायाः देवता सरस्वती तस्याश्चरितेन प्रसादमाधुर्यादिगुणसंपन्नं लोकोत्तरं काव्यरचनारूपेण चित्रितं
चित्रमालेख्यं तद्वत्कृतं चित्ररूपं सत्य गृहं यस्य तादृशः। अत्र सकलजनाह्लादकारित्वेन नानावर्णमयत्वेन च वाग्देवताचरितस्य चित्रत्वेन निरूपणं। चित्रे वा विचित्र
कविता रूपमहाधन निधानत्वेन हृत्कलकेलिवर्णनादिना संसारतापतप्तप्रकविजनविश्रामस्थानत्वेन च सद्मतया रूपितं। अपरमपि गृहं चित्रविचित्रपुत्रिकाद्यालेख्यं भो
धेयो १ त भवतीति ध्वनिः। तथा च यद्यपि हृत्कलकेलिवर्णनमन्यत्रापि श्रूयते तथापि तेन प्रबंधेन दर्शितमपि लोकोत्तरत्वं पूर्वं सक्लासारवर्णनाद्विदग्धानामतिचमत्कारि भविष्यतीति यथा
पुरुषैरभिधीयमान एवार्थो नवाङ्गनावचनभंगिमनिरूपितोऽन्यथैव श्रोतृजनं चमत्कारं करोतीति नानर्थको मत्प्रयास इति भावः। पुनः कीदृशः कविः पद्मावतीच
दृष्टा १ वाग्देवताचरितचित्रितचित्रसद्मा पद्मावतीचरणचारणचक्रवर्ती श्रीवासुदेवरतिकेलिकथासमेतमेतं करोति जयदेवकविः प्रबंधं॥ ॥ ॥ ॥

मा जयदेव पत्नी तस्याश्चरणयोर्यच्चारणं संचारणं नर्तनमिति यावत् तेन चक्रवर्ती सार्वभौमः इव सदा नर्तनप्रवृत्तादित्यर्थः। यद्वा पद्मावतीचरणाभ्यां चारणाः चक्रच
क्री न व सार्वभौम इत्यर्थः। एतेन कवेः कुलभक्त्याधिकं शृंगारित्वं च ध्वनितं तेन सरसकाव्यकरणाधिकारः सूचितः। तेन कवेः शृंगारी चेत्कविः काव्यं जातं रसमयं जग
गत् स एव चेदशृंगारी नीरसं विरसं तोऽप्यदिति। केचित्तु पद्मा इति संज्ञीविधते। एषा इति पद्मावती लक्ष्मीः तस्याश्चरणयोर्विषयभूतयोश्चारणाव चक्रवर्तीन
रसार्वभौमः। नत्वादिनाऽसहालक्ष्मीराधनपर इत्यर्थः। एवं नदारियुगहित्वेऽसूचितं। दरिद्रेण हि शृंगारादिरसोऽपि न ज्ञायत इति भाव इत्याहुः। आलेख्य
श्चर्ययोश्चित्रमित्यमरः। गृह गेहोदवसितं वेश्मसद्म निकेतनमिति चारणाः कुशीलवा इत्यपि ॥ ॥ दु ४

ते २

गी॰टी॰ ३

भक्तजनमनोरथपूरणायैव भगवतस्तदा ... कार्यपरिग्रह इतीह यथि मर्मापि लषितेभगवत्केलिवर्णनरूपेकर्मणि संभावितवहुप्रत्यूहाकरणां सएवकर्ता
ष्यतीत्याशयेन भगवतो वतारोणामसेव्यत्वेपि भवाननपाद शावतारपुरस्कारेणौव ग्रह्णस्तुतिं करिष्यन्नादौ मीनरूपं स्तौति प्रलयपेत्यादि। गीतस्यास्य मा
लवराग रूपताल च रोगानु रूपकेस्या द्रुतं लघु इति संगीतरत्नाकरः। गीतार्थस्तु हे केशव जय अतिशयेन सर्वोत्कर्षेण वर्त्तस्व ननु मम सर्वोत्कर्षेण
वर्त्तनेकुतः सामर्थ्यमित्यत आह। जगदीशेति जगतो वर्तुर्दश भुवनानामीश नियंतः यावचतुर्दश भुवनव्यापतेतत्र कथं न सामर्थ्यमिति भावः तत्र हे
त्वत्रमप्याह। हे हरे इति। हरति भक्तानां क्लेशमिति हरिः। तादृशकेशव धृतमीनशरीर धृतं स्वेच्छया परिगृहीतं मीनस्य शरीरं येन तादृश एतत्तु ध्रुवपदं
अथवा ऽथिजले ... भगवत्केशवे चतुर्मुखब्रह्मणोवेदस्थतवा ...

प वहित्र

गौडमालवरागे रूपकताले प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदम्। विहितवहित्रचरित्रमखेदम्॥ केशव धृतमीनशरीर जय जगदीश हरे
ध्रुवपदम्॥ ॥

नसि तथा च श्रुतिः। यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै इति। भागवते च। अगो ... येन पुरा सरस्वतीति नेनब्रह्म हृदेतिये ति। आतपदमनुवर्त्तमानमा
नात हुं ... ध्रुवत्वात् ध्रुवपदमिति। अन्वयपक्षे ... तत्कच्छप रूपेत्यादिभिन्नं पदमपि तथापि जय जगदीश हरे इत्यस्य। प्रतिपदमनुवर्त्तमानत्वात् ध्रुव
त्वं ननु शरीरमात्रमेव नहि धृतेतेत्यत्र मीनादिशरीरेत्र अपाधि ... परिमाणमित्यत आह। प्रलयेत्यादि। प्रलयपयोधिजले प्रलयका
लीनाः परस्परं मिलिताये पयोधयः समुद्रास्तेषां जले वेदं निमज्जंतमीनशरीरमुपादाय धृतवानसि। कथंयथास्यात्। विहितवहित्रचरित्रं यथा
स्यात्। विहितं कृतं वहित्रस्य यानपात्रस्य चरित्रं यत्र तत्तथा अपयोधिपदे ... पुनः ... पादिरहितेनविश्रामस्य ... प वर
चयितं तथा ... वेद धृतवानसीति ... भगवतेशरीरस्वीकार ... भावः ... गौडमालवरागोंतत इत्यर्थः ३

ज

कच्छपरूपं स्तौति। धृतकच्छपरूपेति। हे केशव धृतकच्छपरूप धृतं कच्छपस्य रूपं येन तादृश जय। ननु कच्छपरूपं मया कस्य हेतोर्धृतमित्यत आह। क्षितिरित्यादि। तव पृष्ठे क्षितिः
पृथ्वी तिष्ठति। तिष्ठतीति वर्त्तमानकालनिर्देशेनाधुनापि तव पृष्ठे तिष्ठतीति कच्छपाकारप्रयोजनं सर्वलोकप्रसिद्धमेवेति भावः॥ ननु पंचाशत्कोटियोजनविस्तारापृ
थ्वी मम पृष्ठे कथं स्थिता तत्राह। अतिविपुलतर इति। अतिशयेन पृथिव्यपेक्षयापि अधिकविस्तीर्णे पुनः कीदृशे धरणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे धरणाः पृथिव्याधारणं
नयत्किणचक्रं तस्मात्तिमितरमधिकमंडलं तेन गरिष्ठे। गौरवयुक्ते। कूर्मे कमठ कच्छपो विसमरः॥ अत्र किणचिन्हे घुणो किणाइतिहारावली। वराहावतारं स्तौति॥ धृतसूकररू ग ३

क्षितिरतिविपुलतरे तव तिष्ठति पृष्ठे धरणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे॥ केशव धृतकच्छपरूप जय जगदीश हरे वसति दशनशिखरे धरणी तव लग्ना शशि
नि कलंककलेव निमग्ना॥ केशव धृतसूकररूप जय जगदीश हरे ॥

पेति। हे केशव धृतसूकररूप धृतं सूकरस्य रूपं येन तादृश जय जये। वराहावतारपरिग्रहप्रयोजनमाह॥ वसतीति शहरेत्यादि॥ तव दशनशिखरे दंष्ट्राग्रे लग्ना संश्लिष्टा धरणि न। १
पृथ्वी वसति कुत्र केव शशिनि चंद्रे निमग्ना कलंककलेव लांछनलेश इव अत्र निमग्नापददानेन बालचंद्रलाघवपदेशने प्राप्यते। न त्वेव चंद्रकलंककलेशस्य निमग्नत्वात्। पूर्णे
चंद्रे कलंकस्य स्पष्टत्वात्। अत एव बालचंद्रस्य दीर्घतया सादृश्यमपि संछन्नं। अत एव न निमग्नापदवैयर्थ्यमपि॥ रदना दंता इत्यमरः अग्रं शिखरमित्याह रदिष्टं गोचतन्म
तमिति धरणीः॥ कलंकस्यान्यत्र रेखा द्वौ शिल्पादावंशमात्रके षोडशांशे च चंद्रस्य कलनाकालयोः कलेति विश्वप्रकाशः॥

दूर द्वि॰

गी॰ टी॰ ४

नृसिंहरूपं स्तौति। धृतनरहरिरूपेति। हे केशव धृतनरहरिरूप धृतं नरहरेर्नृसिंहस्य रूपं येन तादृश जय जय श्रीनृसिंहावतारस्य प्रयोजनमाह। तवेत्यादि। तव करकमलवरे करोरुहः
स्तः स एव कमलवरः कमलश्रेष्ठस्तत्र नखं तिष्ठति। कीदृशः अद्भुतशृंगो अद्भुतमाश्चर्यं यथा स्यात्तथा शृंगमग्रभागो यस्य तादृशः। अद्भुतत्वमेवाह। दलितेत्यादि। दलितो विदारितो हिरण्यकशिपो
र्देहस्य तनुर्देहः स एव भृंगो भ्रमरो येन तादृशः। अन्यत्र कमलेन मकरंदपानादिना भृंगा नाशं लभन्ते। इदं तु श्रीनृसिंहकरकमलमग्रभागेन भृंगमेव विदारितवद् इति
अद्भुतत्वे अपवादः। अन्यत्र कमलपत्राणि भृंगेन विदार्यन्ते अत्र तु कमलमेव भृंगं विदारितवद् इत्यद्भुतत्वं॥ अत्र नृसिंहकरस्य कमलत्वरूपणेन हिरण्यकशिपोर्देहस्य च भृंगत्वरू
पणेन च हृदतोपि हिरण्यकशिपुकायस्य श्रीनृसिंहकरांबुजापेक्षया अतिसूक्ष्मत्वं ध्वनितं। पुनर्नखैः करस्थैर्नखोऽस्त्रीनखरोऽस्त्रियामित्यमरः। शृंगं प्राधान्यसान्वोश्चेति विश्वः शिरखरे वि
न्हे कीटांबुपत्रके। विषाणोत्कर्षयोश्चाथ शृंगः स्यात्कृत्रिमे शीर्षके इति विश्वप्रकाशः। तनुः कायेत्वचि स्त्री स्याद्विरले वाप्यवाच्यवदिति हेमः पुष्पलिड्भृंगषट्पदभ्रमरालयः॥

तव करकमलवरे नखमद्भुतशृंगं दलितहिरण्यकशिपुतनुभृंगं केशव धृतनरहरिरूप जय जगदीश हरे ४ छलयसि विक्रमणे बलिम
द्भुतवामन पदनखनीरजनितजनपावन केशव धृतवामनरूप जय जगदीश हरे ५

५ वामनरूपं स्तौति। धृतवामनरूपेति हे केशव धृतवामनरूप धृतं वामनस्य खर्वस्य रूपं येन तादृश जय जय वामनावतारप्रयोजनमाह। छलयसीत्यादि। हे अद्भुतवामन
अद्भुतं यद्रूपं वामनं विक्रमणे पराक्रमे बलिं दैत्यं छलयसि वंचयसि॥ भगवान् हि वामनरूपं धृत्वा बलेः सकाशात्पदत्रयपरिमितां भूमिं प्रार्थ्य पश्चाद्बृहद्रूपं प्रकटीकृत्य च तं तु दैत्यं
भुवनैरपि पदत्रयापूरणे तदा पराक्रमेण तव स्थितिः इति पातालनिविष्टं पुराणप्रसिद्धेः। अद्भुतत्वमेवाह। पदनखेति। पदनखस्य अंघ्रियत्नो रंगं गंगाजलेन जनितजनपावनत्वादितं जना
नां पावनं पवित्रं येन तादृश अत्रापि वर्द्धमानस्य भगवतस्त्रिविक्रमस्य चरणांगुष्ठनखेन ब्रह्मांडोर्द्ध्वकटाहस्य भेदे तत्र आब्रह्मांडवाह्यगते वेत्यनेन गंगा नखरागरविंद्र जनपदे
वागते पद्धितीयावरणजले ब्रह्मादिनां पावने तत्र क्रमेण भूमन्दुलोकं आगंगेति पुराणप्रसिद्धलोकान्त्यावपतीति पुराणप्रसिद्धेः अत एव भक्लोकस्थितेनातिपापनेन राम
पितेन ब्रह्मांडजलस्य गगनात्समागमनस्य यथार्थः श्रीगंगास्त्रोपयतीयन्नीरहीरानुशांवरं इत्यमरः

ना॰ २

ज

परशुरामावतारं स्तौति। धृतभृगुपतिरूपेति हे केशव धृतं भृगुपतेः परशुरामस्य रूपं येन तादृश जय एतदवतारप्रयोजनमाह। क्षत्रियरुधिरेत्यादि। क्षत्रि
याणां रुधिरमये तत्र तादृशे पयसि कुरुक्षेत्रस्य तीर्थजले जगत् स्नपयसि अपगतपापं नष्टपातकं पश्चात्सादृश्यं क्षपयसि इव विपरशुरामे लोकविंशतिवारान् क्षत्रि
यान्हत्वा तद्रुधिरैः कुरुक्षेत्रे पंचह्रदान्निर्माय पितृतर्पणं कृतं तेन तद्वधिनमन्हाता तीर्थं जातमिति पुराणप्रसिद्धेः कीदृशं जगत्। शमितभवतापं शमितो नाशितो भवस्य
संसारस्य तापः संतापो यत्र तादृशं। शान्तिः पापयस्य वधादेवसतापत्रान्तीर्थस्नानेन तु सर्वपापनाशो भवतापनाशश्चेति भावः जले भवज्जनितः संतापस्य तापनाशो चित

म

क्षत्रियरुधिरमये जगदपगतपापं स्नपयसि पयसि शमितभवतापं केशव धृतभृगुपतिरूप जय जगदीश हरे ६ वितरसि दिक्षु रणे दि
क्पतिकमनीयं दशमुखमौलिबलिं रमणीयं केशव धृतरामशरीर जय जगदीश हरे॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त नश

पयसि

५ एवं तिष्ठमिति रुधिरोत्करे केशोत्कोरुधिरं कुंकुमाद्रश्णोरिति विश्वप्रकाशः। भवे संसारसत्तादिभिश्रेयः शंकरजन्मस्विति चामरः रामचंद्रावतारं स्तौति धृतरघुपति
रूपेति हे केशव धृतरघुपतिरूप धृतं रघुपतेः श्रीरामचंद्रस्य रूपं येन तादृश त्वं जय जय श्रीरामावतारस्य पुरुषार्थमाह। वितरसीत्यादि। तोऽर्थं त्वमेदिक्
दशमुखस्य रावणस्य मौलयः मस्तकानि मुकुटानि वा तान्येव बलिं उपहारं वितरसि ददासि कीदृशं दिक्पतिकमनीयं दिशां ये पतयः इंद्रादयस्तेषां
कमनीयं प्रार्थितं हेतुः रमणीयं किरीटमस्तकं चूडासु मौलिः केशोऽस्थेयपते करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राणमङ्गे स्त्रियामित्यमरः॥ ॥

दा॰ २

१०
५

बलभद्रावतारं स्तौति। वहसीति। हे केशव धृतहलधररूप। धृतं हलधरस्य बलभद्रस्य रूपं येन तादृश त्वं जय जय। बलरामावतारे सलीलामाहात्म्यावहसीत्यादि त्वं
विशदे शुभ्रे वपुषि देहे हलहतिभीतिमिलितयमुनाभं वसनं जलदाभं नीलं वसनं वस्त्रं वहसि धारयसि। कीदृशं। हलहतिभीतिमिलितयमुनाभं हलेन हतिर्हननं तस्या भीत्या तद्भयेन मिलिता या यमु
ना तस्या इव आभा दीप्तिर्यस्य तत् तादृशं। यमुनापि बलरामस्य नीलवसनसदृशी ... कदाचिद्वृन्दाव
नेवासिगोपीभिः सह विहरतो बलभद्रस्य जलक्रीडार्थमाहूता यमुना ... तामनागच्छन्तीं कुपितो हलाग्रेणाकृष्टवानिति पुरा
णप्रसिद्धिः। हलधरपदेन तु ... बलभद्रस्य ... तृतीयो बुद्धावतारः
तुष्टि ... पयोऽरीति विश्वप्रकाशः। बुद्धावतारं स्तौति। धृतबुद्धशरीरेति। हे केशव धृतबुद्धशरीर
हे श्रुतिजातं ... यज्ञविधानबोधकवेदसमूहम् ... इति

वहसि वपुषि विशदे वसनं जलदाभं हलहतिभीतिमिलितयमुनाभम्। केशव धृतहलधररूप जय जगदीश हरे। निन्दसि यज्ञविधेरहह श्रुतिजातं।
सदयहृदयदर्शितपशुघातं केशव धृतबुद्धशरीर जय जगदीश हरे॥ ॥

घा

तु सर्वेऽपि ... किं निमित्तं निन्दसीत्यत आह। सदयेत्यादि। अहह कष्टं दर्शितो बोधितः पशूनां घातो येन तादृशं वेदोऽपि पशूनां घातबोधकः तस्मादहह कष्टमिति
वाक्यार्थः। एतादृशनिन्दायामपि हेतुमाह। सदयहृदयेति। दयासहितं हृदयं यस्य तादृशः। अयं भावः। आगमशास्त्रं ... कुशास्त्रं ...
धर्मोपघातकानि पशुमालम्भनं ... स्वर्गादिफलप्रदर्शनपुरस्कारेण ... कर्मार्गप्रवर्त्तकः ... तथा अवगत्य ... कल्केनिरपराधबहुप्राणिसाध्यत्वा
न्मादृक् ... विरोधित्वात् तेषाम् ... इति विचार्य ... अत्र मार्गेण ... नहिंस्यात्सर्वा भूतानीत्यादि नाम ...
बोधकवेदस्य निन्दां करोषि। ननु सर्वे ... निन्दा ... बौद्धमार्गे ... अविष्कृतमित्येवं ... नामैव तत्त्वं

११
५

कल्क्यवतारं स्तौति। धृतकल्किशरीरेति। हे केशव धृतकल्किशरीर धृतं कल्किनः शरीरं येन तादृश त्वं जय जय। यानन्तुष्टं यं ममसदय ... तत्तु कल्क्यवतारे सा ... वध
रूपमेव ... म्लेच्छनिवहनिधने म्लेच्छसमूहमारणार्थं करवालं खड्गं कलयसि धारयसि। कीदृशं। किमपि करालं। अतिशयेन भयङ्करं। किमिव। धू
मकेतुमिव। औत्पातिक ग्रहविशेषमिव करालं ... उदितेन करवालेन ... म्लेच्छानां नाशो भवतीति करवालस्य धूमकेतुसाम्यम्। ... धूमके
तौ औत्पातिकग्रहविशेषे ... भवतीति भावः। यद्वा। धूमः केतुश्चिह्नं यस्य स धूमकेतुर्वह्निस्तमिव। अत्र ... धूमस्य ... मुखे
... त्वा ... म्लेच्छनिवहनिधने ... इत्यादिवत् ... म्लेच्छ ... जा
इत्यमरः। निधनं स्यात्कुले नाश इति विश्वप्रकाशः। खड्गे तु निस्त्रिंशचन्द्रहासासिरिष्टयः। कौक्षेयको मण्डलाग्रः करवालः कृपाण इत्यमरः। धूमकेतुः स्म...

म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं धूमकेतुमिव किमपि करालं। केशव धृतकल्किशरीर जय जगदीश हरे। श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुदा
रं शृणु सुखदं शुभदं भवसारं केशव धृतदशविधरूप जय जगदीश हरे॥१

... इति विश्वप्रकाशः॥ ... करालो भीषणोऽपि ... इति ... अवतारपुरस्कारेण भगवतः स्तुतिं कृत्वा सम्प्रति समुदितदशावता
रपुरस्कारेण आह। स्तौति। धृतदशविधरूपेति। हे ... निर्दशविधा ... दशप्रकारा ... येन तादृशत्वं जय जय। सम्प्रति जयदेवाख्यकवेः
प्रदायागतत्वेन ... स्तवनीयमिव ... भगवत्स्तुतिं ... अन्यानपि आवयितुमाह। श्रीजयदेवेत्यादि। इदं जयदेवकवेः उदितमभिहि
तं ... कीदृशं सुखदं ... मङ्गलप्रदं ... लोकानाम् ... अत एव भवसारं भवे संसारे सारं श्रेष्ठं महाधन
रूपं वा। अत एव उदारं महत्। ... उक्तं भाषितं उदितमिति ... नोरी ... कल्याणे मङ्गले शुभमिति वा
सारो बले स्थिरांशे ... न्याय्ये च नारं वधनेवसारं वरस्य ... इति विश्वप्रकाशः॥ ॥

गी०
६

अंशावतारान्कृत्वा संप्रति दशस्वरूपमवतारितं श्रीकृष्णं स्तौति वेदानित्यादि। हे कृष्ण पयोधिपर्यटनस्वरूपेण श्रीकृष्ण रूपधारिणे तुभ्यं नमः। ननु भीनाय वतारा वा
नीस्वरसतस्य कृतिः कृतैर्वेदानोगोपवालेर्माधिर्जो धृत्यत आह्लाद शाकृति कृते तुभ्यमिति मीनादिकूर्मस्वरूपधारिणे तुभ्यं नमः। तया च तत्त्व देवता वा नाश
रस्वभेवनत्वं स्मृत्य थैः ननु ईश्वर श्रेद हतेन हानिं धर्मी नायाकृतेप कि मितिमध्या धृताइत्याश्रमा वता राणां प्रयोजनमाह वेदानुद्धरते इत्यादि वेदानुद्ध
रते मीनरूपेण वेदोद्धारं कुर्वते पुनः कीदृशाय जगन्ति भुवनानि वहते कच्छपरूपेण धारयते पुनः कीदृशाय भूगोलं भूमण्डलं उद्बिभ्रते वाराहरूपेण

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते पौलस्त्यं जयते हलं कलयते का
रुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ऊर्ध्वं धारयते पुनः कीदृशाय दैत्यं हिरण्यकशिपुं दारयते श्रीनृसिंहरूपेण विदारयते वामनरूपेण वंचयते पुनः कीदृशाय क्षत्रक्षयं परशुरा टी० १
मरूपेण दुष्टक्षत्रियाणां नाशं कुर्वते पुनः कीदृशाय पौलस्त्यं रावणं श्रीरामरूपेण जयते पुनः कीदृशाय हलं दुष्टनिग्रहायायुधत्वेन क
लयते बलभद्ररूपेण विस्तारयते म्लेच्छान् कल्किरूपेण मूर्छयते नाशयते आकृतिः कथिता स्वरूपं सा यस्य वपुषोर्णयोः धारयतीति विश्वप्रकाशः ॥१॥ गी
धारयते पुनः कीदृशाय कारुण्यं दयां आतन्वते बुद्धरूपेण ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ६

न६

श्रितकेलयो जयन्ती सुक्के केलिश्च नायको न कर्षे विना न संभवतीति समस्तनायकचूडामणौ भगवतः श्रीकृष्णस्य लोकोत्तरगुणान्वर्णयन्नेव मंगलान्तरमप्याचरति श्रि
तेत्यादि गीतस्यास्य गुर्जरीरागः तालश्च मठः गीतार्थस्तु हे हरे देव जय जय जय जयेत्यादरे द्विर्वचनं दरं चक्रवर्ती नायकगुणानाहा श्रितेत्यादि श्रितं श्रितं कमलाया ल
क्ष्म्याः कुचमण्डलं स्तनमण्डलं येन तादृश यथा चक्रकलनाधिका बुकुरमणौ लक्ष्म्या अपि केलिकौशलकथनेन रतिकौशलरूपो नायकगुणाउक्तः स्वीयत्वेन धनाधल
मपि सूचिता कीदृशा धृतकुण्डलो धृते कुण्डले कर्णयोर्येन तादृश पुनः कीदृश कलित ललित वनमालकलिता धृता ललिता मनोहरा वनमाला चरणायर्थं ताव लेविनपुष्पमाला येन आ
दृशा एतद्विशेषणद्वयेन समलंकृतो वेषः लाक्षा हरिप्रियेत्यमरः कुचौ स्तनावित्यामा पादयार्पितां मालां वनमालेति तां बिभ्रदुरसि श्यामवत इत्युन कीदृशा दिनमणि मण्डलमण्डन।

श्रुं गुर्जरी रागेण गीयते मठताले श्रितकमलाकुचमण्डल धृतकुण्डल ए कलितललितवनमाल जय जय देव हरे।
दिनमणिमण्डलमण्डन भवखण्डन ए मुनिजनमानसहंस जय जय देव हरे॥ ॥

दिनमणेः सूर्यस्य यन्मण्डलं तस्य मण्डनं अलंकारभूता ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसंनिविष्ट इति पुराणप्रसिद्धेः एतेन स्थिर
त्विलक्षणं पुनः कीदृश भवखण्डन भवं संसारं खण्डयति नाशयतीति भवखण्डन प्रलयकर्ता तादृश अनेन सामर्थ्यरूपो नायकगुण उक्तः पुनः कीदृश मुनि
जनमानसहंस मुनिजनानां मानसे चित्ते तदेव मानसं सरोवरं तत्र शेषं स जगहंसो मरालः अत्र मुनिजनमानससरस्येन हंसाश्रयत्वेन च साधारणधर्मा
नश्यः स्थैरवरत्वेन रूपितं भगवतश्च मुनि जनमानसेषु सम्पुञ्जितास्थिति पृत्वादिना साधारणधर्मेण हंसत्वेन रूपणं इदं च परं परित रूपकमलंकारः तरो
कुः नियतारोपणो यायः स्यादारोपः परस्य यः तत्परं पोरते श्लिष्टे वाचके भेदभावाजितेति मानसेत्यक्षिप्ताः तदिति विश्वप्रकाशः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पुनः कीदृश कालियविषधरगंजन कालियनाम्नो विषधरस्य गंजन तिरस्कारकः अनेनापि सामर्थ्यमुक्तं पुनः कीदृश जनरंजन जनानां मधुरवचनादिना रंजयतीति जनरंजन अ
नेन शुभवचनत्वं नायकगुण उक्तः पुनः कीदृश यदुकुलनलिनदिनेश यदुकुलमेव नलिनं कमलं तस्य दिनेश सूर्य प्रकाशकत्वात् एतेन सुकुलीनत्वं नायकगुण उक्तः अ
ग्रे विशेषविषधरत्वं ज्ञेयं मधुमुरनरकविनाशन मधुनाम्नो मुरनाम्नो नरकनाम्नो दैत्यस्य वि
नाशन विनाशकारिन् अनेनापि सामर्थ्यमुक्तं पुनः कीदृश सुरकुलकेलिनिदान सुरकुलं केलीनां देवसमूहक्रीडानां निदानं आदिकारण अनेनापि सामर्थ्यमुक्तं
स्तूयते देवैरिति विश्वप्रकाशः स जातीयगणो गोत्रे गेहे परिमितेकुलमिति च निदानं त्वादिकारणमित्यमरः पुनः कीदृश अमलकमलदललोचन अमलं नि

कालियविषधरगंजनजनरंजनयदुकुलनलिनदिनेशजयजयदेवहरे मधुमुरनरकविनाशनगरुडासनसुरकुलकेलिनिदानजय
जयदेवहरे ४ अमलकमलदललोचनभवमोचनत्रिभुवनभवननिधानजयदेवहरे॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

र्मलं च यत्कमलं तस्य दलं पत्रं तद्वल्लोचने यस्य स तादृश अनेनापि भव्यत्वमेवोक्तं पुनः कीदृश भवमोचन भवं संसारं तस्मात् मोचयतीति तादृश
मोक्षप्रदेत्यर्थः अत एव भवखंडनेत्यनेन यो ननु संसारतल जगज्जनस्य जगत्स्वरत यामलयकारित्वात् कृपत्र वुभयपदस्य जन्मपरतयामो रूपइतितात्वमुक्तं
अनेन परमानंदरूपमोक्षप्रदात्वेन त्यागित्वरूपो नायकगुण उक्तः पुनः कीदृश त्रिभुवनभवननिधान त्रिभुवनमेव भवनं गृहं तदेव निधानं वासस्थानं
यस्य तादृश यद्वा त्रिभुवनभवने निधानमिव महानिधिरिवादलेपनीयहृदुमान इत्यमरः भवनं भाववेश्मनोरिति विश्वप्रकाशः निधानं त्वालये निधि
विश्वः॥

पुनः कीदृश जनकसुताकृतभूषण जनकसुतायाः सीतायाः कृतानि भूषणानि अलंकरणानि प्रकारकाय आदीनि येन तादृश अनेन सकलकलाकौशलरूपस्त्रीहाव
रूपश्च नायकगुण उक्तः पुनः कीदृश जितदूषण जितो दूषणनामा राक्षसो येन तादृश यद्वा जितानि स्वस्मिन् वृत्तिरहितानि दूषणानि दोषा येन तादृशेत्यर्थः अनेन कृता
वत्वे नायकगुण उक्तः पुनः कीदृश समरशमितदशकंठ समरे संग्रामे शमितो नाशितो दशकंठो रावणो येन तादृश एतेन परमाभिमानिनो रावणस्यापि वधेन अभि
मानित्वरूपो नायकगुण उक्तः शमावतारपौरुषगुणवर्णनेन वहनो पि नायकगुणः स्तूयते अभिनवाभिमानी भवतमरः पुनः कीदृश अभिनवजलधरसुंदर
अभिनवो नूतनो यो जलधरः मेघो जलदस्तद्वत्सुंदर अनेनापि भव्यत्वमेवोक्तं पुनः कीदृश शतः कारणं मधुनादसरोभेदरः पद्वेत्तवि
शेषो मेघानदंड मतो येन तादृश अनेनापि सामर्थ्यमेवोक्तं पुनः कीदृश आमुखवेंदुचकोर श्रियमालस्य मुखमेव चंद्रः आह्लादकारित्वात् तस्य चकोर

जनकसुताकृतभूषणजितदूषणसमरशमितदशकंठजयजयदेवहरे अभिनवजलधरसुंदरधृतमंदरश्रीमुखचंद्रचकोरज
यदेवहरे तववरणेप्रणतावयमितिभावयकुरुकुशलेप्रणतेषु श्रीजयदेवकवेरिदंकुरुतेमुदंमंगलमुज्ज्वलगीतंजय
देवहरे॥ ॥

अत्रेदिरातन्नरूपचंद्रधरसुधायाम सोत्कंठत्वेन भगवतश्चकोरत्वेन रूपणे अनेनापि रतिकौशलमेवोक्तं मतुत्रे पिनवोनव्योनवीनो नूतनो नवइत्यमरः अत्र पाक्ष
नय घास्वेला यक गुणा उक्तः नायक गुणस्तु मागी कुलीनः कुशलो रतेषु कल्पः कलाविज्ञरुणो धनाढ्यः क्षमावान् सुभगो भिमानी स्त्रीणां मतः सुभवश्च
नइह नापृक्कः स्यादित्यनेन वर्षगारतिलके कथिताः कश्चित्सर्वेनायकोत्कृष्टत्वेन श्रीकृष्णस्य त्वासेवितसर्वभक्तानां स्वस्य चापार्थपतेन वेत्यादि व
ये तव चरणे पतिता इति भावयतां नो हि मनुमयेन नृसां तमेव तां भवको किंचिदं कर्तव्यमित्यत आह कुरु कुशलमित्यादि इदं श्रीजयदेवकवेः मृदुलं गीतं वेशे
षः प्रणतेषु त्वं कुकेषु मुदं आनंदं कुरु तेन त्वं कुशलं विपत्तिरहितं कुरु कीदृशं मंगलं उज्ज्वलं गीतं उज्ज्वलं दोषरहितं गेयं गीतं तत्र नयस्य तादृशं गातव्यं पुस्तकं मते
इति केशिजमुद्रस्य प्रमत्तं कमनुनासिकं काव स्वर क्षिरा केपतपास्थो स्थानवि वर्जितं विश्वरैविरसं दैवविच्छिन्नं विषमाहतं व्याकुलं तालहीनं च गीतदोषाः वि

श्री २

गी॰टी॰ ८ श्रीकृष्णेन नायकसामान्यगुणानुक्त्वा संप्रति नायकविशेषगुणकथनपूर्वमाशीरूपं मंगलमाचरति। पद्मेत्यादि। मधुसूदनस्योरो हृदयं वो युष्माकं वांछितं अ
नुपूरयतु संपूर्णं करोतु। कीदृशं मधुरः पद्मायाः लक्ष्म्याः पयोधरतटी स्तनप्रान्तं तस्याः परिरंभे आलिंगने लग्नं युक्तं काश्मीरं कुंकुमं तेन मुद्रितं चिह्नितं मुद्राविशेषविशेषः तस्य कीदृ
वद्धं मधुसूदनस्य हृदयं प्रेमैवानुरक्तं स्वेनापि व्यापनीयं लक्ष्म्या निजकुचतटी लिप्तकाश्मीरेण मुद्रितं वर्त्तते इति भावः पुनः कीदृशं खेलतीति खेलत् क्रीडां कुर्वन् सन् अनंगो कं
दर्प्पस्तत्पीडया यः खेदः श्रमस्तेन जनितः स्वेदजलं तस्य पूरः प्रवाहो यत्र कीदृशं प्रस्वेदेनाविरलितकाश्मीररसकृतावकाशेपि स्वेदं स्वेदं पुनर्मुद्रायोग्यत्वं जनितं। कीदृशमिव व्यक्तानुरा
गमिव व्यक्तः प्रकटीभूतोनुरागो यस्य ईदृशमिव। अत्र लक्ष्मीविषयकानुराग आधिक्यादंतरे समावेशाभावात् कुंकुमरागव्याजेन बहिर्निःसृत इवेति भावः

पद्मापयोधरतटीपरिरंभलग्नकाश्मीरमुद्रितमुरो मधुसूदनस्य व्यक्तानुरागमिव खेलदनंगखेदस्वेदांबु
पूरमनुपूरयतु प्रियं वः॥ ॥ इति २

२ वः युष्माकं जातमिति शेषः। इति मुद्रितमिति ताल्कादित्वादितच्। लक्ष्मीः पद्मालया पद्मेत्यमरः। स्त्रीस्तनौ तु पयोधरौ इति च। परिरंभः परिष्वंगः संश्लेषउप
गूहनमित्यपि। काश्मीरं कुंकुमे प्रोक्तं कुंकुमकरमूलयोरिति विश्वप्रकाशः। उरो वत्सं च वक्षश्चेत्यमरः। किंदर्प्पोनंग इत्यमरः। पूरोजलप्रवाहे स्यादिति
विश्वप्रकाशः। अनेन सर्वत्रालक्ष्याहतानुराग कथनेन दाक्षिण्यरूपो नायकगुण उक्तः। नद्युक्तं शृंगारतिलके गौरवं भयं प्रेम सद्भावं पूर्वयोषि
ति न मुंचत्यन्यचित्तोपि ज्ञेयोसौ दक्षिणो यथेति॥ राम ८

एतावता ग्रंथेनाभिधेयप्रयोजनकेलिवर्णनप्रयुक्तनायकगुणप्रतिपादनपूर्वकमाशीर्मंगलमभिधाय कविः शृंगाररसप्रधानभगवत्केलिवर्णनं विकीर्षुस्तन्न संभो
गोपकृत्याद्विप्रलंभस्योत्कृष्टत्वादादौ विप्रलंभशृंगारवर्णनायविरहोत्कंठितावस्थां राधायाः स्वरूपं वर्णयितुं प्रस्तावयति। वसंते इत्यादिसंभोगोपकृत्यात्र
विप्रलंभस्योत्कर्षमिति लोकाधिकाः। संभोगो विप्रलंभेन विना पुष्टिमश्नुते। कषायिते हि वस्त्रादौ भूयान् रागोभिजायते इत्यादिश्लोकार्थस्तु। काचित्सह
चरी सखी वसंते सरसं यथास्यात्तथा राधां इदं वक्ष्यमाणं उवाच। कीदृशीं अवयवैः उपलक्षितां। कीदृशैः अवयवैः वासंतीकुसुमसुकुमारैः। मालती लतापुष्प

वसंते वासंतीकुसुमसुकुमारैरवयवैर्भ्रमंतीं कांतारे बहुविहितकृष्णानुसरणां। अमं
दं कंदर्पज्वरजनितचिंताकुलतया वलद्बाधां राधां सरसमिदमूचे सहचरी॥

वत्कोमलैः पुनः कीदृशीं कांतारे महारण्ये भ्रमंतीं तत्र हेतुगर्भं विशेषणमाह। बहुविहितेति। बहुवारं विहितं कृष्णस्यानुशरणमन्वेषणं यया
तादृशीं। अत्र हेतुगर्भं विशेषणमाह। कंदर्प्पज्वरेत्यादि। कंदर्प्पज्वरेण जनिता या चिंता तत्कृता या आकुलता व्याकुलता तया अमंदं अधिकं य
थास्यात्तथा वलद्बाधां प्रवर्द्धमानपीडां अवयवैरित्यत्र जगदाभिलाषस्मृतिबुद्धिशेषणात्तीया। वासंती माधवीलतेत्यमरः। महारण्ये दुर्गपथे
कांतारः पुन्नपुंसकमिति बाधापीडा बाधा व्यथा दुरवगाहमयिव॥

प्रि ३

गी॰टी॰ ९ किंभूतेद्रुतत्रुस्ललितेत्यादिगीतस्यास्य वसंतरागो पतिताल: । तालरूपकापतिको हलः पतिता लेलघु द्रुतौ श्लोकितो गीतार्थस्तु हे सखि इह सरसवसंते श्रृंगाररसप्रधाने वसंते हरिः श्रीकृष्णो विहरति क्रीडां करोति । हे सखि नृत्यति नितांत युवतिजनेन समं सह हत्यमी कीदृशे वसंते विरहिजनस्य वियोगिनो जनस्य दुरंते दुःखेनांतः समाप्तिर्यस्य तादृशे निरवधाविस्यर्थः । अयं वसंतो विरहिणां हा हा न वयुवतिभिः सह क्रीडतः कृष्णस्यात्वं चिंता हि णां यदि हृदयं नानुसरिष्यसि तदा पंतवा पि दुरंतो भविष्यतीति भावः । इह वसंत पद संभ्रमः हे सम्मुरः वसंत ससरसातामाह । ललितेत्यादि । ललिता मनोहरा या लवंगलतास्तासां परिशीलनेन संपर्केण कोमलो मृदु लो मलयसमीरो मलयाचलसंबंधी वायुर्यत्र तादृशे । पुनः कीदृशे वसंते मधुकरनिकरेण भ्रमरसमूहेन करंबितापि कोकिलास्ते

वसंतरागे रूपकताले ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे मधुकरनिकरकरंबितकोकिलकूजितकुंजकुटीरे विहरति हरिरिह सरसवसंते नृत्यति युवतिजनेन समं सखि विरहिजनस्य दुरंते ध्रुवपदं । उन्मदमदनमनोरथपथिकवधूजनजनितविलापे अलिकुलसंकुलकुसुमसमूहनिराकुलबकुलकलापे ॥ ॥ ॥ कू ५ भट

कूजितः शब्दयुक्तः कृतः कुंजस्य कुटीरो लताकुटीयत्र तादृशे समीरमारुतमरुतजगत्प्राणसमीरणा इत्यमरः । मधुव्रतो मधुकरो मधुपालिनइति चामरो भ्रमरनिकरनावासे वासंसं वयाइत्यपि पिक्षिते पिकुरं बितमिति शाश्वतः अल्पकुंजकुटीरः स्यादित्यपि वसंते सहदु रंतताम्राह । उन्मदेत्यादि उन्म दश्चकुंटोमदनोयत्र तादृशो मनोरथो येषां तादृशानां पथिकानां वधूजनाः तैर्जनितो विलापो यत्र तादृशे । पुनः कीदृशे अलिकुलेन भ्रमरसमूहेन संकुलो व्याप्तो यः कुसुमसमूहः तेन निराकुलानि शोभमानानि बकुलकलापः केसरसमूहो यत्र तादृशे । यद्वा तादृशेन बकुलस्य बकुलापो भूषणो यत्र तादृशे संकुलं व्याप्तं विस्पष्टार्थे वकुलापितिविशेषका शः । अथवेति बकुलस्तमरः । कलापो भूषणो बर्हे तूणी रे संहता वपीतिव ॥ ॥ ॥ राम ९०

२८

पुनः कीदृशे । मृगमदस्य कस्तूरिकायाः यः सौरभंस सौरभवेगः तस्य वशंवदा अप्ताततं वादिनी नवदलमाला तमालतनपत्रयं कियस्मात् तादृशमालो यत्र तादृशे । पुनः कीदृशे । युवजनानां हृदयं विदारयंति ति युवयनहृदयविदारणो मनसिजस्य कामस्य नखानां रुषा भियरु विदीर्णयंतीतादृशाये किंशुकाः पलाशकुसुमानि तेषां जालसमूहो यत्र तादृशे । यद्वा तादृशानि किंशुकजालानि यलाशकलिकाय त्रतादृशे । अत्र पलाशकोरकस्य च क्रत्वेना नारक्तत्वेन च हृदयविदारणाद्दुधिरात्कमनसिजनखस्सादृश्यं बोद्धव्यं । मृगनाभिमृगमदः कस्तूरी चेत्यमरः । रभसो वेगहर्षयोरिति विश्वप्रकाशः । कामः पंचशरः स्मरः । शंवरारिर्मनसिज इत्यमरः । रुचिर्मयूखे शोभायामभिषङ्गाभिलाषयोरिति विश्वप्रकाशः । पलाशे किंशुक इत्यमरः । जालं गवाक्षे आनायेकोरके दंभ वृंदे

मृगमदसौरभरभसवशंवदनवदलमालतमाले युवजनहृदयविदारणमनसिजनखरुचि किंशुकजाले मदनमहीपतिकनकदंडरुचिकेसरकुसुमविकासे मिलितशिलीमुखपाटलिपटलकृतस्मरतूणविलासे ॥ ॥

योरिति विश्वप्रकाशः । पुनः कीदृशे । मदन एव महीपतिः तस्य यः कनकदंडः सुवर्णघटितदंडस्तद्वत् रुचिर्यस्य तादृशस्य केसरस्य नागकेसरपुष्पस्य विकाशः प्रकाशो यत्र तादृशे । पुनः कीदृशे । मिलिताः शिलीमुखा भ्रमरा एव वा शिलीमुखा वाणा यासु ताभिर्मिलिताभिः तादृशं यत्पाटलिपटलं पाटलपुष्पसमूहः तेन कृतः स्मरतूणस्य कंदर्पतूणीरस्य विलासः शोभितयत्र तादृशे । अत्र परमंपरागरंजकत्वेन भ्रमराणां वाणसाम्यं चायं केसरो नागकेशरः कांचनाह्वय इत्यमरः । अलिवाणौ शिलीमुखावितिच । समूहे पटलेनते त्यापि । तूणोपासंगतूणीरनिषंगा इत्यपि ॥ ॥ ॥ राम राम ॥

गी०टी० पुनः कीदृशे। विगलितं गतं लज्जितं लज्जा यस्य तादृशस्य जगतः प्राणिगणस्य अवलोकितेन दर्शनेन तरुणाकरुणोः नवीनकरुणावृक्षैः पुष्पविकाशव्याजेन कृ
तो हासो पुनरेतादृशे वसंते। अत्र हास्यरसस्य श्वेतत्वात् पुष्पविकाशशोभायां यदाहभरतः श्वेतो हासः प्रकीर्तितः इति यद्वा। विगलितलज्जितानां वियोगिजना
९ नां अवलोकितेन तरुणोः अर्थात् अवियोगिभिः करुणाकरुणासमहितं यथा स्यात्। एवं कृतो हासो यत्र तादृशे। विरहिणो वराकाः कष्टमापन्ना इति करुणा
लज्जां हित्वा विलपंतीति च हासस्तेषामिति भावः। बालास्तानभिलाष एव दृष्टाः परस्परं वै चिह्नं तस्य चरणा अतः तरुणां स्तुत्वा पुनः कीदृशे वसंते। विरहिणां वि
योगिनां निकृंतनाय विदारणाय कुंतमुखाकृतिः कुंतः प्रासः पुष्पविशेषः तस्य मुखं अग्रभागः तस्येवाकृतिर्यस्य तादृशः केतकं तेन दंतुरिता व्याप्ता आशादि

विगलितलज्जितजगदवलोकनतरुणकरुणकृतहासे। विरहिनिकृंतनकुंतमुखाकृतिकेतकिदंतुरिताशे ५ माधविकापरिमलललिते नवमालिकयातिसुगंधौ। मुनिमनसामपि मोहनकारिणि तरुणाकारणबंधौ ६ ॥ ॥ ॥

शोयमिन्यातादृशे वसंते। क्वचित् केतकि दंतुरिताश इति पाठः। सया कारोस्ति कृतौ कृ स्ते कृचित् यह रागसल सनुरोधार्थत्वात् कृतक्रस्वेन केतकीश्वेन समर्थ
नायः लज्जिते त्वत्र अवलोकिते त्वत्र च नपुंसके भावे क्तः तेन भावे क्तः। करुणास्फर सेह कोपायां करुणापतेति विश्वप्रकाशः। प्राशस्तकुंतः इत्यमरः। निर्मितेन
तेत यास्मिन् दंतुरं कथ्यते बुधैरिति धरणिः। आशा ककुदिशो रितिविश्वप्रकाशः। कृतिश्छेदनमिति हलायुधः। पुष्पलतिके चित्र सपुष्पजपयात समिति
जनपि तिप्रयोगसाधुः पुनः कीदृशे। माधविकायाः वासंत्याः परिमलेन सौरभेन ललिते मनोहरे पुनः कीदृशे। नवमालिकया नवमालिका पुष्पेण अ
तिसुगंधौ अतिशयेन सौरभयुक्ते पुनः कीदृशे। मुनिमनसामपि मोहनकारिणि मोहनके अत्र ये षां किंवदंती व्यमित्यपि शब्दार्थः। पुनः कीदृशे। तरु राम
णानां विलासियुवजनानां अकारणबंधौ स्तुत्य भाविकमित्रे विमर्दोत्थे परिमलो गंधे जनमनोहरे इत्यमरः॥ १०

ज २

पुनः कीदृशे वसंते सुरंतीशोभमानातिमुक्तलता वासंती लता तस्याः परिरंभणेन आलिंगनेन मुकुलितपुलकितः मुकुलितं मुकुलं तदेव पुलको
रोमांचलक्षणं संजातोस्या इत्यत्र तादृशो। अत्र लता नायिकापरिरंभणो नरूत नायकस्यापि रोमांच कथने ना चेतना। योरपि कामोन्मेषः कथितः ते नव वसंतस्यापि दु
रंतत्वं कथितं अतिशयेन मुक्ता नायिकापरिरंभणोत्सुक तेति अतिमुक्तपदेन ध्वनितं। एतावता वसंतस्य सस्तोदुरंतता वोत्तावप्रतिकारायाः स्यानविशेषमा
हा। हंदावनेत्यादि। वृंदावनं नाम विपिने वने हरिर्विहरतीत्यन्वयः। कीदृशे विपिने परिसरे समीपप्रदेशे परितः सर्वतो गतेन यमुनाया जलेन पवित्रे अतिमुक्तः पु
ण्ड्रकः स्याद्वासंती माधवीलतेत्यमरः। मुकुलंकरोती ति अत्र तत्करोति तदाचष्ट इति नंतात् भावे क्ते सति मुकुलितमिति बोध्यं। पश्चात् मुकुलितमेव पुलकः॥

स्फुरदतिमुक्तलतापरिरंभणमुकुलितपुलकितचूते। वृंदावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाजलपूते। श्रीजयदेवभणितमिदमुदयति हरिचरणस्मृतिसारम्। सरसवसंतसमयवनवर्णनमनुगतमदनविकारम्॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

संजातोऽस्येति तारकादिलादितिच। आम्रश्चूतः रसालस्य पुष्पेतत्पूः परिसरः रत्नमाला। संप्रतिगीतार्थमुपसंहरन् प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यर्थं स्वभणितेऽस्य लक्षणमाह। श्रीजय
देवेत्यादि। श्रीजयदेवकवेः इदं भणितं गीतं उदयति तत्र हेतुः हरिचरणयोः स्मृतिः स्मरणं तेन सारं श्रेष्ठं पद्यं। हरिचरणस्मृतिरेव सारो यत्र तादृ
शं। प्ररसं शृंगाररसप्रधानं वसंतसमयस्य विनोवनस्य वर्णनं यत्र तादृशं। अत एवानुगतमदनविकारं अनुगतः संबद्धो मदनस्य विकारो यस्मिन् तादृशं॥॥

आरण्यका पुष्पति

गी॰ ११

संप्रति वसंतकालीनवायो रपि विरहिजनसंतापकत्वमाह दरविदलितेत्यादि इह हरिहरि... [illegible] ... किं कुर्वन् कानना नि वासयन् सुरभी कुर्वन्

केः दरदरवद्विदलिता विकसिता याम स्त्रीवल्लि मल्लिका लता तस्याः सकाशात् चंचंतः प्रसरंतः ये परागाः पुष्परेणवः तएव प्रकटिताः पटवासाः सुगंधिवस्तु चूर्णानि पिष्टातकाः तैः

कीदृशो गंधवाहः केतकगंधबंधुः केतकपुष्पसौरभबंधुः पुनः कीदृशः प्रसरतः प्रति दिशं चरंतोऽस्मरवातास्कामस्य प्राणा एव प्राणास्तदृशः ... [illegible]

वानुभूतिसंयन्तो ... [illegible] ... विश्वप्रकाशः पराग ... पुष्परजः ... [illegible]

संपन्नो योगंधवाह ... कानन ... [illegible] ... इतिविश्वप्रकाशः ... गंधवाहानिलो ... इति च संप्रति वसंत दिवसानामपि ... [illegible]

ह उन्मीलहित्यादि अमी वसंत संबंधिनो वासरा दिवसाः पथिकैः कथमपि महता कष्टेन नीयंते समाप्यंते कीदृशा वासराः ... [illegible]

शाः कैः उन्मीलंति प्रकटी भवंति ... मधूनि ... लोलुपाये मधुपा भ्रमरास्तैर्व्याधूता कंपिताये ... चूताम्रमुकुलानि ... कोकिलागंध्याः काक

ल्लगी॰ १ दरविदलितमल्लीवल्लिचंचत्परागप्रकटितपटवासैर्वासयन्काननानि इह हि दहति चेतः केतकीगंधबंधुः प्रसरदसमबाणप्राणवद्गंधवाहः उन्मीलन्मधुगंधलु

ब्धमधुपव्याधूतचूतांकुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः नीयंते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानावधानक्षणप्राप्तप्राणसमासमागमरसोल्लासै

रमी वासराः ॥ अनेक नारी परिरंभसंभ्रमस्फुरन्मनोहारि विलास लालसं मुरारिमारात् उपदर्शयंत्यसौ सखी समक्षं पुनराह राधिकां ॥ ॥

त्यः ... मधुरध्वनयः ... कलकलाः कोलाहलास्तैः ... [illegible] ... प्रियाचिंतेन पदवधानं तत्परता तेन क्षणं प्राप्तोपः

प्राणसमायाः जीवितनुल्यायाः कांतायाः समागमः ... [illegible]

परिरंभसंभ्रमः अनेकाता ... [illegible] ... उपदर्शयंती कीदृशं मुरारिं किंभूतं अनेक नारी

रम्यनोहारिविलासलालसं ... [illegible]

स ... अथवा अनेकनारीपरिरंभसंभ्रमेण आलिंगनादरेण स्फुरन् मनोहारि विलासः ... [illegible] ... विलासलाल एम

का कली अनेके त्यादि अस्सौ सखी राधि ... ॥ ॥ कां पुनराह पुनः कथितवती किं कुर्वती आरात् दूरतः समक्षं ... ११

औत्सुक्यंयस्य तादृशं ॥ संभ्रमं ... ॥ लीलसोलालसा ... १

तदेव गीतेन कथयति चंदनेत्यादि गीतस्यास्य रामकरी रागः ... [illegible] ... रामकरी प्रदिश्यः ताल ...

पकः ... [illegible] ... हे विलासिनि ... [illegible] ... मुग्धवधूनिकरे ... हरिर्विलसति क्रीडां करोति कीदृशे वधूनिकरे केलिपरे क्रीडा

रा॰ पं॰ परे ... मुग्धवधूनिकरे ... केलिपरे ... [illegible] ... विलसति ... [illegible] ... कलकलाः ... विहरत्वि

लासो ... रतिभावः ... [illegible] ... विश्वप्रकाशः विलासो हावविशेषः ... [illegible] ... विशेषो

यः स विलासः ... [illegible] ... हरिः चंदनेन चर्चिते अनुलिप्ते नीलकलेवरे श्यामशरीरे ... [illegible]

लिषु चलंती कंपमाने ... [illegible] ... स्मितेन ईषद्धास्येन शालते शोभमानः ... अथ क

रामकरी रागेण गीयते यतिताले चंदनचर्चितनीलकलेवरपीतवसनवनमाली केलिचलन्मणिकुंडलमंडितगंडयुगस्मितशाली हरिरिह मुग्धवधूनिकरे विलासि

नि विलसति केलिपरे ध्रु पीनपयोधरभारभरेण हरिं परिरभ्य सरागं गोपवधूरनुगायति काचिदुदंचितपंचमरागम् २ ॥ ॥ ॥ रा॰ ॥ ॥

लेवरेणानं वपुः ... [illegible] ... कापि ... [illegible]

... विलासा ... [illegible] ... गोपी

आलिंग्य ... [illegible] ... हरिं परिरभ्य

पादिते ... [illegible]

ष ... [illegible] ... शृंगार ... [illegible] ... तत्र

४

कापीत्यादि। कापि मुग्धवधूः मधुसूदनस्य वदनसरोजं मुखकमलं अधिकं यथास्यात् तथा ध्यायति चिंतयति। कीदृशं विलासेन विलोलयोश्चलयोः विलोचनयोर्यत्खेल
गी॰टी॰ १० नं तेन जनितं उत्पादितो मनोजः कामो येन अथवा तस्यामेव। तादृशं। अत्र प्रसंगात् मधुसूदनवदनस्य ध्यानात् वैदग्ध्यं तस्या अवगम्यते। कापिकपोलेत्यादि। कापि नितंबवती
१२ गोपी दयितं कृष्णं कपोलतले चारु मनोहरं यथास्यात् तथा चुचुंब चुंबनं कृतवती। कीदृशी किमपि कार्यं लपितुं कथितुं श्रुतिमूले कर्णमूले मिलिता संलग्ना कीदृशे पुलक
कै रोमांचैः अनुकूले प्रियाभिलाषसूचके औत्सुक्येन सहसा कांतमुखचुंबने सखीजनहास्यकरं भवतीति व्याजेन तया तदाश्लिष्टमिति भावः। अत्र प्रथमे स्वमुखस्पर्शेन सकलक
लेरोमांचमुत्पादितवानेतस्या अधरं चुंबितेति। केलिकलेत्यादि। काचित् गोपी अमुं कृष्णं केलिकलाकुतुकेन उत्कूलोपह्वरे विषये विचकर्ष आकृष्टवती दुकूले गृहीत्वा दु ५

कापि विलासविलोलविलोचनखेलनजनितमनोजं। ध्यायति मुग्धवधूरधिकं मधुसूदनवदनसरोजं ३ कापि कपोलतले मिलिता लपितुं किमपि श्रुतिमूले। गी॰गी॰ २
चारु चुचुंब नितंबवती दयितं पुलकैरनुकूले ४ केलिकलाकुतुकेन च काचिदमुं यमुनाजलकूले। मंजुलवंजुलकुंजगतं विचकर्ष करेण दुकूले ५

दुकूलं विचकर्षेति केचित् व्याचक्षते। कीदृशं मंजुलो मनोहरो वंजुलो वेतसो यत्र तादृशः कुंजः तत्र गतं प्राप्तं कुत्र विचकर्ष यमुनाजलकूले यमुनाया जलयुक्ते
५२ रोधसि वंजुलकुंजस्थं कृष्णं यमुनाकूलं प्रति आकृष्टवती। अत्रोत्सुकेनास्य कृष्णस्य नायिका पाणिस्पर्शात् कर्षणाद्वा पुलकितस्य कंपेपि कुतुके पुलकः कंप राम
स्तम्भः। मनोज्ञं मंजुलमिति। वंजुलो वेतसः अशोक इति केचित्। विश्रंभकाले उत्कूलं तु स्रोतस्य सुतालसुके पिबेति च॥ ॥ ॥ राम ॥ ॥ ॥ १६

२१

करतलेत्यादि। काचित् युवतिः हरिं रासरसे प्रशशंसे स्तुता। कीदृशी। रासरसे गोपीनां च क्रीडाविशेषस्तत्र सहनृत्यंती। कीदृशी रासरसे करतलयोस्तालेन परस्परसंवादेन तरलां चंचला
या वलया वलिः कंकणपंक्तिः तया कलितः कलनिस्वनः अव्यक्तमधुरशब्दसहितो वंशो वेणुर्येन तादृशे। अत्रा रासरसे तालादिना गोदुहां क्रीडास्वेव सा कृता
तत्तु सकलसंगीतकलाच्छिति ध्वनितं पुष्पमधे रेकस्मात् कालेन तालं तु हरिता भकरी विश्वप्रकाशः। तरलश्चंचले पिंडे हारमध्यगरत्नादिषु वलयं कंकणो वेत्यपि। आवलि
पंक्तिरित्यमरः। वंशो वेणौ कुले वर्गे पृष्ठस्याव यवेपि वेति विश्वप्रकाशः। रासः क्रीडास्तु नृत्यादि। इति विश्वप्रकाशः। रासल्ल गोदुहां क्रीडेति हारावली। श्लिष्यतीत्यादि। कामपि
प्रमदां गोपीं श्लिष्यति आलिंगति कामपि चुंबति कामपि रमयति निर्मितसंभोगेन क्रीडयति सकस्मिताने न चारुतरां। अनिशं पश्यन् मनोहरां अपरां गोपीं पश्य

करतलतालतरलवलयावलिकलितकलस्वनवंशे। रासरसे सहनृत्यपरा हरिणा युवतिः प्रशशंसे ६ श्लिष्यति कामपि चुंबति कामपि
कामपि रमयति रामां। पश्यति सस्मितचारुतरामपरामनुगच्छति वामां ७ श्रीजयदेवकवेरिदमद्भुतकेशवकेलिरहस्यं। वृंदावनविपिने ललि
तं वितनोतु शुभानि यशस्यं ८

तिकोपिचितस्वामां वामस्वभावां कोपवतीं अनुगच्छति अनुनयार्थमनुगतिकरोति। अत्र कृष्णेनाश्लेषादिक्रियमाणोपि तासां निजैः कृतमिति तस्यैव दाक्ष्यं सूचितं। स्तु
दरीरमणात्। मेदमरः। विधाप्रापमपि श्लिष्यति वा समप्रति गीतसमाप्तौ कविः। स्वनामनिबंधने नैवाशिषं प्रार्थयते। श्रीजयदेवकवेरिदं ललितं गीतं शु
भानि वितनोतु विस्तारयतु। कीदृशं वृंदावनेऽद्भुतं केशवस्य केलिरहस्यं गुह्यं क्रीडा यत्र तादृशं। अद्भुतलक्षणे च नैव कृष्णेनानेककामिनीनां कामप्र
रणात् पुनः कीदृशं यशस्यं यशस्करं॥ ॥ ॥

गी०गो०
१३
ननु सकलशृंगारकेलाभिज्ञः श्रीकृष्णः कथं दाक्षायनभिज्ञाभिर्गोपीभिः सह केलिं कृतवानित्यत आह। विश्वेषामिति। हे सखि हेरावेणमधौ वसंते मुग्धो मनोहरो हरिः क्रीडति किं कुर्वन् विश्वेषां गोपीजनानां अनुरंजनेन अनुरागजननेन आनंदं जनयन् पुनः किं कुर्वन् इंदीवराणां नीलकमलानां याः श्रेण्यः पंक्तयस्तद्वत् श्यामलैः नीलैः कोमलैः सुकुमारैः अंगैः स्वयं वै अनंगोत्सवं उपनयन् पुनः कस्या यया गोपीभिः रतिभिः अभितः उभयतः वाह्यैरवयवैः अंतर्भूतसापत्न्यैः आलिंगितः स्वच्छं हे सख्या सात्वस्वैर्व्रजसुंदरीभिः आलिंगितः कदुर्वन् कृष्णास्त्वहृदा शृंगारस्वः शृंगाररसस्वः शृंगारसासा शरीरितां तत्क्रीडासु भवतां मूर्तिमान् इत्युक्तेः अतः शृंगाररसस्य शरीरित्वात् श्रीकृष्णसाहसा दृष्टान्तदुक्तं भरतेनापि

विश्वेषामनुरंजनेन जनयन्नानंदमिंदीवरश्रेणी। श्यामलको
मलैरुपनयन्नंगैरनंगोत्सवं ४

व

म इति शृंगारः स्मितोहासः सं कंठे मेखलादिनाय तथा मुग्धो मनोहरः शृंगारोरसो मधौ वसंते क्रीडति सर्वं त्रविलसति। किं कुर्वन् अनुरंजनेनहृतो परस्परानुरागजननेन वि
श्वेषां सर्वासां आनंदं जनयन् पुनः किं कुर्वन् अंगैः शृंगाररसस्य गात्रैः कदा कान्ति विवरभावैः रोमांचादिभिः सह विकभावैः शंकास्तुत्यादिभिः संचारिभावैः अनं
गोत्सवं उपनयन् न केवलमेतैः विभावैरपीत्याह इंदीवरेत्यादि। इंदीवरश्रेणीभिः कमलपंक्तिभिः श्यामलैः। गौरांधकारकोमलनीलनिचोलतमालवनादिभिः को १३
मलैः मृदुशय्यादिभिः॥ ॥

भरत विभ वैर ३

अत्र हेतुगर्भविशेषणमाह। स्वच्छंदमित्यादि। स्वच्छंदं यथास्यादेवं व्रजसुंदरीभिः अंगं अंगं प्रति आलिंगितः आश्लिष्टः। शृंगाररसस्य अंगानो विभावादीनां मध्ये कृष्णश्चिंतनं
स्थूलस्वच्छंदं नायकः श्री प्रनवि भावरूपं कपाविततस्मिन्न कदाक्षानुभावरूपं कथयाचिक्लसंकास्तुत्यादिसहकारीरूपं कयाविश्लेषां माचखेदाः दिसात्विकभावरूपं श्रृंगार
रसस्य अगम्यामिश्रितमिति भावः। विभावादीनां मध्ये तत्त्वमेतत्तु भावेषु भावसंचारिसात्विकैः ज्ञानितो बोधितः स्फीतावृद्धः शृंगारस्वयंतत इति। विभाव सामान्यस्य अंगमावि
र्तिमिति भावः। विभावानु लक्षणांतरं सरसलप्रदीपिकायां भावपत्निविशेषणापरस्मिन्नेव महोहरान्नते विभावास्ते कथ्यंते नाट्यशास्त्रविशारदैः तत्र शृंगारे विभावा
यतेनोक्ताः। ऋतुमाल्यालंकारैः प्रियजनगांधर्वकाव्यसेवाभिः उपवनगमनविहारैः शृंगाररसः समुद्भवति। अनुभावस्तामान्यलक्षणं यथा। क्षिपं तेपेरसाः सम्यक्
लोकानुभवगोचराः ते नुभावास्तत्कथ्यंते नाट्यशास्त्रविशारदैः। तत्र शृंगारे नुभावाः नयनवदनप्रसादैः स्मितमधुरवचोधृतिप्रमोदैश्च। मधुरैश्चांगविकारैस्तस्य मधो

स्वच्छंदं व्रजसुंदरीभिरभितः प्रत्यंगमालिंगितः शृंगारः सखि मूर्तिमानिव मधौ मुग्धो
हरिः क्रीडति ५॥

मितयः प्रयोक्तव्या व्यभिचारिसामान्यलक्षणं दर्शरूपकेविशेषादाभिमुख्येन चरंतो व्यभिचारिणः। तत्रचानि च॥ विषादोनलेतोन्निद्रावहित्थं चापलं मतिः।
रिणः शृंगारतिलके। शंकास्तूयातथाग्लानिर्व्याधिश्चिंतास्मृतिर्धृतिः। व्रीडौत्सुक्यविस्मयो हर्षोव्रीडोन्मादो भयं तथा। विषादोनलेतोन्निद्रावहित्थं चापलं मतिः
॥रतिभावाः प्रयोक्तव्याः शृंगारे व्यभिचारिणः इति सात्विकभावाः। शृंगारतिलके। स्तंभः स्वेदोथ रोमांचः स्वरभंगोथ वेपथुः वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्विका
स्मृताः इति एतेषामवांतरलक्षणानि ग्रंथगौरवभयान्नलिख्यंते। अत्र सकलकलामित्तस्यापि जनसुंदरीभिः सह मुग्धत्वं नमाश्रित्य नतत्ररस्तुतासेरेणाक्री इतोपि कृ
स्मस्यनदेहान्तहानि। तासांतेथ वानुरंजनात् अतएव विश्वेषामनुरंजनेनेति श्वानुरंजकत्वं कृष्णस्योक्तमिति भाव॥ ॥ ॥
रासोल्लाससमरेण गोविंदमः ... भामाभास्वामधुवापम (नेन) ... पदिर भवति भरसुरः प्रेमांधपद्यपासी
चुंबकदनसुधामयमिति व्याह गोपी। तस्मै त्रिस्वा नादुतम ... वेतःस्मितमनोहारी हरिः पातु

लयानि१   स२   त२

गी०गो० १४

स्त्रांनीसाधुंशीघ्रमेवरमपितुंमर्लादिदुःस हनामाहा अद्युत्संगेत्यादि श्रीखंडशैलानिलोमलयपर्वतसंबंधीपवनः ईशाचलं ईशस्यमहादेवस्याऽचलं पर्वतमाह माजपृश्रनुसारेन। कस्मादिवुअाईःमलयस्यउत्संगेकोडेवसंतोये भुजंगाःसर्प्पासेषुांकवलेनजनितोनायस्लेशः संजातःस्मादिवनहिंहिमादिईममितिव जंजात्यान आह प्रालेयेत्यादि प्रालेयंतुषारःतस्यप्लवनमवगाहनंतस्पेछुया अत्रैर्व्यैःकवलितोशीर्णस्यपवनस्यजन्दैषसेपक्षीरक्षिकोबिरहिणांसंतापकत्वाद् तितेन्कारनकेवलमिदमेववुःसंहेवसंते अपरमपीत्याह किंचेत्याह किंचपिकानांकोकिलानांकुहूःकुहूरितिगीरःकुहूःकुहूरित्येवंरूपाःसहाःउन्मीलंतिप्रकटी संभवंति कीदृश्यः कलोत्ताला कलाअव्यक्तमधुराउत्तालाउद्यास्मात्स्निग्धाःपेरसालाः हहोस्तेषांपेमोरलाअग्रभागाःतेत्रयानिमुलकुलानिताति आ

अद्युत्संगवसद्भुजंगकवलक्लेशादिवेशाचिरं प्रालेयप्लवनेच्छयानुसरतिश्रीखंडशैलानिलः किंचस्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्यहर्षोदयादुन्मीलंतिकुहूःकुहूरितिकलोत्तालाःपिकानांगिरः ॥ इतिश्रीगीतगोविंदेप्रथमःसर्गः ॥

लोकवीक्ष्यायोहर्षोदयः आनंदस्तस्माद्भेयं तस्मोत्थअत्रकोविरहीणांतंगीतमयाट ॥ अत्रअद्यवसंतइत्यर्थः तुषारस्तुहिनंहिमंप्रालेयंमिहिकाचेत्यम रः उत्तालोहेमकुंभेस्याऊर्ध्वेवात्तालउत्कटे अपिस्युर्विकरालेपिस्यादुत्तालःस्मवगमइतिविश्वप्रकाशः पोतिवन्यपरामपिप्रियतमांवाद्यानुरागरहवैतस्या मपिसनिमिःसम्भ्रमानादिरज्ञापरः नोजानेकृतमेःपुनर्निजगुरोस्तस्याःसपत्न्याव्यमेकांगाच्छ्रारसमंजरीयमधुनाचेतःसमाकर्षति ॥ इतिश्रीमहामहोपा ध्यायश्रीशंकरमिश्रविरचितायांश्रीरसिकनाथकविनायामोगीतगोविंदटीकायांरसमंजरीनामधेनयायांप्रथमःसर्गः ॥ छ ॥ छ ॥

हे२

पा१   सं

तत्रैवचैनैःसंख्यापदेविधितायाःसमहकमन्याभिःइतिनिर्भरंक्रीडंतंहरिंदृष्ट्वामोहमानायाअनस्यकाचित्सखीमानंराधायांश्रीबापत्राव्रुस्थानरंबरांपिजुमाह विहरतीत्य दिराधासखीइतिवृत्त्यमानंउवाच उक्तवतीकीदृश्यारईर्ष्यावशेनअमेतः अन्यत्रगता ईर्ष्यायांहेतुमाह विगलितेत्यादि विगलितोनिजःस्वोपलक्षणः अहमे वइरोतिपरापितनायेवंरूपःतस्मात्।क्वसतिहरौऽस्मिन्वनेविहरतिसति कीदृशेहरौसाधरणोराधायामन्यगोपांगनासमानःप्रणयःप्रेमयस्यतादृशे अतएवरान

प्रा१

विहरतिवनेराधासाधारणप्रणयेहरौविगलितनिजोत्कर्षादीर्ष्यावशेनगतान्यतः ॥ क्वचि दपिलताकुंजेगुंजन्मधुव्रतमंडलीमुखरशिखरेलीनादीनाप्युवाचरहःसखी ॥ ॥

दुःखितायुताःकीदृश्याक्वचिदपिलताकुंजेलताभिरतिनिविडेकुंजेलीनानिमग्नंस्थिता कीदृशेकुंजेगुंजंतःशब्दायमानायेमधुव्रताभ्रमरास्तेषांयामंड लीयंक्ताःनपामुखरंवाचालंशिखरमग्रभागोयस्यतादृशे अत्रचकुंजेपदेनैवर्णोछादितगृहप्रयो लतापदमतिनिबिडत्वसूचनायप्रणयःप्रेमाविश्रंभ इतिविश्वप्रकाशः ॥ ईर्ष्योऽक्षमानेषुमानंदानादमर्षणः ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥

पा१   ल२

नृ॰ ५३

गी॰गो॰
१५

किं कुर्वन्नित्यत आह। संचरदित्यादि। गीतस्यास्य गुर्ज्जरी रागः। तालः प्रतिमंठः। गीतार्थस्तु। मम मनः हरिं स्मरति। कीदृशं। रासे गोपक्रीडाविशेषे विहितः कृतो विलासो येन तं। पुनः कीदृशं कृतः परिहासो येन तादृशं। एतद्ध्रुवपदं। कीदृशं हरिं। संचरता नानाप्रतानक्रमेण स्फुरता अधरेण उद्भूतेन सुधामधुरध्वनिना मुखरितो मोहनवंशः परमोहकारी वंशो येन तादृशं। तद्वंशरवेण मोहितं मे मनः कुर्वाणं। धर्माधर्मापि न स्मरतीति भावः। पुनः कीदृशं। चलितः कम्पितः दृगंचलः यस्य ... लोलः चंचलो वतंसः कर्णाभरणं यस्य तादृशं। ... मौलिः किरीटं ... पुनः कीदृशं ... संकीर्णतेति ...

गुर्ज्जरी रागे। प्रतिमठ ताले॥ संचरदधरसुधामधुरध्वनिमुखरितमोहनवंशं। चलितदृगंचलचंचलमौलिकपोलविलोलवतंसं॥ रासे
हरिमिह विहितविलासं। स्मरति मनो मम कृतपरिहासं। ध्रुपदम्। चंद्रकचारुमयूरशिखंडकमंडलवलयितकेशं। प्रचुरपुरंदरधनुरनुरंजितमेदुरमुदिरसुवेशं॥ २॥

... चंद्रकेत्यादि। चंद्रकेन विचित्रवर्णविन्दुना चारूणां मनोहराणां शिखंडकानां मंडलेन समूहेन वलयितो वेष्टितो केशो येन तादृशं। ... पुनः कीदृशं। प्रचुरैर्बहुलैः पुरंदरधनुर्भिः ... तादृशं ... पुनः कीदृशं ... मनोहरं ...
१५

॥ ॥

नृ॰ १ ... रम

नन्वेवं चेत् ... तेन सह ... गोपेत्यादि। गोपकदंबस्य ... तेषां ... वित्यनुसरसीत्यत आह। ... पुनः कीदृशं। बंधुजीवपुष्पवन्मधुरो मनोहरः पल्लवः पल्लवाकारो अधरो यस्य ... तादृशं ... भावः॥ रक्तकवं बंधुजीवक

गोपकदंबनितंबवतीमुखचुंबनलंभितलोभं। बंधुजीवमधुराधरपल्लवमुल्लसितस्मितशोभं॥ ३॥
विपुलपुलकभुजपल्लववलयितवल्लवयुवतिसहस्रं। करचरणोरसिमणिगणभूषणकिरणवि
नृ॰ २ भिन्नतमिस्रं॥ ४॥

मधुरध्वनि इत्यमरः। स्मरसोपि मधुरो ... पुनः कीदृशं। विपुलेत्यादि। विपुलः पुलको रोमांचो यत्र तादृशाभ्यां भुजपल्लवाभ्यां वलयितं ... वल्लवयुवतीनां आभीरकान्तानां सहस्रं येन तादृशं ... पुनः कीदृशं। करयोश्चरणयोरुरसि च ... मणिमयानि भूषणानि तेषां किरणैर्विभिन्नो नाशितः तमिस्रो येन। एतेन प्रथमाभिसारे स्वकीयालंकार ... तमः॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥

नृ॰ २

गी०गो०
१६

पुनः कीदृशं जलदपटलेत्यादि। जलदपटले मेघसमूहे चलन् संचरन् य इंदुश्चंद्रस्तस्य विनिंदकं यच्चंदनतिलकं तेन शोभितं ललाटं यस्य तं। पुनः कीदृशं। पीनौ मांसलौ यौ पयोधरौ स्तनौ तयोः परिसरस्य पर्यंतभागस्य मर्द्दने निर्दयं हृदयकपाटं कपाटवद्विस्तीर्णं हृदयं यस्य तादृशं। पुनः कीदृशं। मणिमये मणिखचिते मकरमनोहरे ये कुंडले ताभ्यां मंडितौ गंडौ कपोलौ यस्य तादृशं। पुनः कीदृशं। उदारं श्रेष्ठं पुनः कीदृशं। पीतं वसनं वस्त्रं यस्य तादृशं। पुनः कीदृशं। अनुगतमुनीत्यादि
जलदपटलचलदिंदुविनिंदकचंदनतिलकललाटं। पीनपयोधरपरिसरमर्द्दननिर्दयहृदयकपाटं। मणिमयमकरमनो
हरकुंडलमंडितगंडमुदारं। पीतवसनमनुगतमुनिमनुजसुरासुरवरपरिवारं ६ ॥ ॥ ॥ ॥

गतेत्यादि। अनुगताः आश्रिताः ये मुनयो नारदादयो मनुजा मनुष्या भीष्मादयः सुरा इंद्रादयोऽसुराः प्रह्लादादयस्त एव वराः श्रेष्ठाः परिवाराः परिजना यस्य तं। राम
तथा चेंतरप्यवशिगतस्स्वाभिमतफलैः सततं संसेव्यत इति नृत्योदार्य्यख्यातमेवेति भावः परिवारः परिजनेस्वकोशे परिच्छद इति विश्वप्रकाशः। दान १६
मभ्युपपत्तिश्च तथा चोक्तं प्रियभाषणं। स्वजनेपि परेवापि तदौदार्य्यमिति स्मृतमिति नायकौदार्य्यगुणलक्षणं ॥ ॥ ॥ ॥

रामः

पुनः कीदृशं। विशदस्य निर्मलस्य कदंबस्य तले मूले मिलितं संलग्नम्। मां संकेतीकृतकदंबतले मदर्थे कृपायुक्त एव गत्वा केवलं मां मत्स्वरूपं चिंतितमस्व
तारगयावनित्यिस्थितं कस्मै मे मनः स्मरतीत्यर्थः। पुनः कीदृशं। कलिः प्रणयकलहस्तस्मात्कलुषचित्ते कश्मलं अहं संकेतं समागता घनागतः पा
यशो ऽन्यवल्लभा सक्तो भविष्यत्यतः यदि युद्धायागमिष्यति तदा मया न संभाषणीयमित्येवंरूपमेकाकिनी कथमत्र तिष्ठामीति च भयं एतद्धृदयकदंबमूलाद्दूयं प्र
वाहकं किमपि शमयंतमित्यर्थः। यद्वा। कलेः कलियुगस्य यत्कलुषं पापं तस्य भयं शमयंतमित्यर्थः। पुनः कीदृशं। किमप्यनिर्वचनीयं यथा स्यात्तथा तरंगाद्
र्वाचो नृत्वारंवारमुच्छलन् नंगः कामो यत्र एतादृश्या दृष्ट्या मनसा च मामपि रमयंतमित्यर्थः। मामपीत्यपिशब्देन सोत्कंठोक्त्या अहमपि हरेः केलिचिह्ना
कलि विशदकदंबतले मिलितं कलुषभयं शमयंतं। मामपि किमपि तरंगदनंगदृशा मनसा रमयंतं ७ श्रीजयदे
वभणितमतिसुंदरमोहनमधुरिपुरूपं। हरिचरणस्मरणं प्रति संप्रति पुण्यवतामनुरूपं ८

कोत्तरप्रणयस्यपात्रमासं तत्वेतादृशं देवेति ध्वनितं। कलिः स्यात्कलहे शूरे कलिर्वस्तु धीति विश्वप्रकाशः। कलुषं त्वाविलेनसोरीति चामरः। श्रीजयदेवेत्या
दि। श्रीजयदेवकवेरिदं भणितं पुण्यवतां कृष्णस्मरणानुकूलं हरिचरणस्मरणं प्रति संप्रति कलौ अनुरूपं योग्यं। कीदृशं। अतिसुंदरं मोहनं गो
पवधूमोहकारि मधुरिपोः कृष्णस्य रूपं वर्णनीयत्वेन यत्रास्ति तादृशं। कलौ रागिणां एवंविधस्तथा च शृंगारादिरसास्वादनार्थमपि जयदेववाणी श्रव
णप्रवृत्तानामनायासाद्धरिस्मरणं भवतीति भावः॥

गी·टी·
२७

ननु कृष्णस्त्वां विहायान्यगोपीभिः सह विहरति त्वं किमिति तं स्मरसीत्यत आह गणयतीत्यादि मम मनः कृष्णे पुनरपि कामाभिलाषं करोति तत्किं क
रोमि। किंभूते कृष्णे युवतिषु वल्लभासु गोपवधूषु वलत्तृष्णे उद्गता तृष्णा यस्य तादृशे अत एव मां विहाय रमणीभिर्विहरणशीलेन तु विहरति कीदृशं मनो
गुणग्रामं गणयति स्मरति कौतुकेन तस्य गुणानां सौन्दर्यादीनां ग्रामं समूहं गणयति परिसंख्याति। भ्रामं कोपं भ्रमादपि नेहते न
इच्छति। दोषं महिषीकामिन्यन्तरागादिकं दूरतो विमुञ्चति। तत्र हेतुमाह। वहतीति। परितोषं सन्तोषं वहति। अत्र विभावनाविशेषोक्ती अलङ्कारौ निजानुस

भामं १

गणयति गुणग्रामं भ्रामं भ्रमादपि नेहते वहति च परितोषं दोषं विमुञ्चति दूरतः युवति
षु वलत्तृष्णे कृष्णे विहारिणि मां विना पुनरपि मनो वामं कामं करोति करोमि किं॥ ॥

गायत्यनुरागहेतुं विनाप्यनुरागप्रकाशनात्। अन्याङ्गनाशक्तिरूपवैराग्यकथनाच्च। तथा च काव्यप्रकाशव्याख्येयकारिका। क्रियायाः प्रतिषेधेऽपि
फलव्यक्तिर्विभावना। विशेषोक्तिरखण्डेषु कारणेषु फलावचः। एषा च काव्यप्रकाशकृता व्याख्याता। हेतुरूपक्रियायाः प्रतिषेधेऽपि फलप्रकाशनं विभा
वना। मिलितेष्वपि कारणेषु कार्यस्याकथनं विशेषोक्तिरिति। ग्रामः स्वरे संवसथे वृन्दे शब्दादिपूर्वकेऽपि इति विश्वप्रकाशः। भ्रामः क्रोधं रवोदीप्ताविति च।
वाममसव्ये प्रतीपे चेति च। कामः स्मरे भिलाषे चेत्यपि सत्यम्॥ ॥ राम
२७

रि

अथोत्कण्ठिता राधा सखीं स्वमनोरथानाह। निभृतेत्यादि। हे सखि मया सह केशिमथनं कृष्णं रमय कीदृश्या मया मदनस्य यो मनोरथोऽभिलाषस्तज्जो यो भावो रत्यात्मकः स
ञ्जातो यस्यास्तादृश्या॥ प॥ मदनमनोरथेन भाविततया वा अतया। ननु केशिवधं कुर्वाणस्य कंसादिदैत्यविनाशनशीलस्य कथं तव रत्यर्थिता इत्यत आह उदारं उदारगुणयुक्तं। यथा च स्नेहवशात्वत्प्रार्थित
मम वशंवदो भवेत् रासे च स्वयमेवेति भावः। कीदृशं कृष्णं। सविकारं विकारो विकारो मानसो भावः स्तम्भादि एतद्रूपस्तोऽन्योन्यानुरागपूर्वकत्वेन शृङ्गाररसपुष्ट्यर्थं। अन्यथा रसाभासो भवतीति। प
हासविकारमिति क्रियाविशेषणं। भावो विकारस्तेन पात्रादिप्रकटनं तत्समयः यथा सा रस मदनमनोरथभावितयेत्यत्र पः। तु कौर सिकसर्वस्वे। भामी मूलकुलादरप्रकटनं स्यात्
नयः शोषिता सा कामसुन्दरी ऋतु रसचलि। तानी वा निबन्धस्य चाके शरत्शानसंयमो चक्रमित मित्रादि सदर्शनैः सौभाग्यादिगुणप्रशस्तिकथनैस्तास्तु रागोऽद्भुतमिति। अत्र के ष

गौडमालवरागे॥ एकतालीताले॥ निभृतनिकुञ्जगृहं गतया निशि रहसि निलीय वसन्तं। चकितविलो
कितसकलदिशा रतिरभसरसेन हसन्तं॥ सखि हे केशिमथनमुदारं॥ रमय मया सह मदनमनोरथभावित
तया सविकारं॥ ध्रुवपदम्॥

मथनपदे मथनसामर्थ्यव्यापनाय तन्नेयेऽनन्तनिःशेषेकेलिप्रतिपादनं भावितेऽस्य च पृथगव्याख्यानेनातः। रुक्मिण्या इत्युक्तद्वितीयपक्षे भावितं वाक्यमेव प्राप्तोऽर्थः निविश्य प्र
कारः॥ पुनः कीदृश्या मया निभृतमेकान्तं यन्निकुञ्जरूपं गृहं तच्च गतया। कीदृशं कृष्णं निशि रात्रौ रहसि एकान्ते विलीय तिरोहितो भूत्वा वसन्तं। एवं भूतं मां राधा मा पश्यन्वि
ति कुतुकेन मत्सञ्चारणाय सङ्कुचितमात्मानं कृत्वा वस्थितमिति चा च भीत्येव स्थितमिति भावः पुनः कीदृश्या चकितं यथा स्यात्तथा विलोकिताः सकला दिशो यया तादृश्या कु
त्र कृष्णो निलीय तिष्ठति कुतो निःसरति मां मां च न पश्यन्निति तावत्कृत्तप्राप्तेत्यतिभावः कीदृशं कृष्णं रतौ यो रभस उत्साहस्तज्जन्यो यो रसः शृङ्गारस्तेन हसन्तं। क्वाजाय
कालत्वे पास्य हृदि मत्प्रियोऽत्र परमात्मपरिरम्भेनार्थं पुरः स्थितमपि मामियं न पश्यतीति हसन्तमिति भावः॥ निभृतं रहः एकान्तमित्यमरः। रभसो वेग उत्साहे इत्यमरः॥ ७॥ र

३ति२ श्री?

न व सु१

गी॰गो॰ १८ पुनः कीदृश्या मया प्रथमसमागमवशल्लज्जितया एवमेवार्थाय हा। भागतो मां प्रतिकृष्य मे तस्यामिव कुर्वत्या म्लानं प्रति लज्जाकारणं। कीदृशं कृष्णं पटुना यिकाप्र
सादनक्षमे पुष्या ... नेन ... वचनशतेन नानुकूलं। पुनः कीदृश्या मया। मृदुकोमलं माधुर्ययुक्तं स्मितयुक्तं भाषितं यस्यास्तया। तदीयचाटूक्तिभिरपहृतलज्जया ह
किंचि स्मितं भाषितं ययेत्यर्थः। कीदृशं कृष्णं शिथिलीकृतस्मितादिनानुकूलं मां ज्ञात्वा शिथिलीकृतं जघनस्थितं दुकूलं पट्टवस्त्रं येन तं हरिं। अशेषनायक

प्रथमसमागमलज्जितया पटुचाटुशतैरनुकूलं। मृदु
मधुरस्मितभाषितया शिथिलीकृतजघनदुकूलं॥

शिरोमणिश्री ... दर्शने तु दृढबुंधापिनी ... मेव सर्वलक्ष्यानि ततो मेखलालंबितं जघनस्थितमेव वाससेना प्रहरणात् प्रमी ... जघनेन्दुपातं ... राम
दुर्न्यरतिरहस्यं ... स्फुरती ... शिथिलने। कपोलेर ... कुसुमाकुलो ... गलितप्रायो ... पुनः। प्रकृष्टो ... बृहस्त ... १८
तैनी ... स्थिता ... कामे ... स्मिति च दुर्न्यरी प्रयोक्तिः स्यादितिरत्नमाला। जघनकेश ... ह ... रावलिः॥ २ ॥

ने ग ज

सर्व

द

पुनः कीदृश्या मया किशलयशयनेन वयल्लवशय्यायां निवेशितया कीदृशं कृष्णं चिरं बहुकालं व्याप्य ममैव उरसि वक्षसि शयानं सुप्तं। एतेन आलिंगन
विशेषः क्षीरनीरसंज्ञ उक्तः स तु पंचशायके। गात्रैः परिरंभादथ तल्पमध्ये सलीलं पतयन्मिथुनं शरीरे। कामाभिमानात् परस्परं च यत्क्षीरनीराख्यमिदं प्रदि
ष्टमिति। कीदृश्या मया। कृतं परिरंभणं चुंबनं यया ताहृश्या। एतत्तु अवनाय स्लेषरूपालिंगनाभिप्रायेण। तदुक्तं। जघनकमलेन क्रांत्या शिरोगोपरिष्टाद् ऊर्जितयदि हनाभी
स्तनकेशांतरीयकेरजवदनकृष्णं चुंबनवाविधित्सुः। कजयति जघनोपश्लेषमेनं मुनीइति। चुंबनमपि प्रकृतेममी प्राख्यवोध्यातदुक्तं पंचसायके। आश्लेषेन कांतस्य मु
खोष्ठपुष्पान पीड्य जिह्वां विततानुभागं। चुंबोत्सवं तत्प्रतियं च नारी शक्तं समीष्ठमुनिभिः पुरागोरिति। कीदृशं कृष्णं परिरभ्य आलिंग्य कृतमदीयाधरयानं
येनतं। अनेन लालारिकमालिंगनमुक्तं। पंचसायके। अन्योन्यसंसक्तमुखं कपोलने चलेत्वाहं हृदयं च बाहु सानंदभावप्रममीलिताक्षं लालाटिकं तत्त्वविदो

किशलयशयननिवेशितया चिरमुरसि ममैव शयानं। कृतपरिरंभणचुंबनया परिरभ्य कृताधरपानं। अलसनिमीलितलोचनया पुलकावलि
ललितकपोलं। श्रमजलसिक्तकलेवरया वरमदनमदादतिलोलं ५ ॥राम॥ ॥

वदंति। पल्लवो स्त्री किशलयमित्यमरः। पुनः कीदृश्या मया अलसे आलस्ययुक्ते तत एव निमीलिते मुद्रिते लोचने यया ताहृश्या। अत्र निमीलितेत्यादि उपादान
दवधूरवं चुंबनमुक्तं। पंचसायके। हि तनुने त्रे परिमील्य भर्तुः समीलिताक्षी वदने स्वजिह्वां निक्षिप्य च क्रीडति यत्र लीला। व्यातं रसज्ञैरवधूष्ठसंज्ञमिति। कीदृ
दृशं कृष्णं। पुलकावल्या रोमांचपंक्त्या ललितौ मनोहरौ कपोलौ यस्य तं। पुनः कीदृश्या मया मदनचिंताजनितायासश्रमश्चित्त खेदस्तज्जन्यप्रस्वेदस्तेन सकलश
रीरकलेवरमंगं यस्याः। चित्रश्रमजलसिक्तकलेवरयेति पाठः सम्यगस्ति। कीदृशं कृष्णं मत्सुरतोत्कर्षेण मदनकृतो मदो हर्षस्तेनातिशयेन लोलं लोका येचकलं चंचलं
वरमिति विस्तः॥ ॥

त्या द न प ते न र

गी
२१ पुनः कीदृशया मया। कोकिलस्य कलो व्यक्त मधुरो यो ध्वनिः शब्दः तद्वत्कूजितं शब्दितं यस्यास्तया। अनेन कूजितारवं वा रवमुक्तं। तदुक्तं पंचमाख्यकैः पिकशिखिकलहंसप्रायैः पक्षिव्रजानां स्वनितमनुकरोति विदग्धा नाम मन्मथार्तो मुखदशनविपर्ये तत्करिकापि द्रावयदेति स्वनितमिति समासा विमृश्य सम्भोगकाले। ननु वात्स्यायनादिभिः
स्वेन्यत्र एवं क्रममुक्तः। तदुक्तं। आश्लेषं प्रथमं कुर्यात् द्वितीयं चुंबनं तथा। तृतीयं नखदानं च दंष्ट्रादानं चतुर्थकं पंचमं केशग्रहणं प्रोक्तं षष्ठं प्रहरणं तथा। सप्तमं कण्ठशब्दं च देवेन चाष्टमं रतमिति। तथा चाक्रकटशब्दस्य सप्तमरतस्यायं वैषम्यात् नखदानादिरतान्याकरोत् श्रीकृष्णस्य रसिकताभागः स्यादित्यत आह। जितेत्यादि। जितो वशीकृतो मनसिजो येन तस्य काममशास्त्रस्य विचारोयं नां। अयं भावः। चतुःषष्टिकलाकुशलस्यापि परमरसिकनायकस्य जगदीश्वरस्य स्वानुकूलो तमनायिका सान्निध्ये

कोकिलकलरवकूजितया जितमनसिजतंत्रविचारम्। स्मर॥
कुसुमाकुलकुंतलया नखलिखितघनस्तनभारं॥ ॥

रससमग्रतया क्रमस्मरणाभावान्न दोषः। तदुक्तं। रतिचक्रप्रवृत्तस्य नैव शास्त्रं न च क्रम इति। पुनः कीदृश्या मया। स्रस्ताः केशग्रहणपूर्वकचुंबनादिदानेन शिथि
लाः कुसुमैराकुला व्याप्ताः कुंतलाः केशकलापा यस्यास्तया। पुनः कीदृशं कृष्णं। नखैर्लिखिताः कृतयुक्ताः कृताः स्तनभारो येन तं। अनेन लिखितपत्रावलीदाना राम
नंतरं जयचारुस्तनदानमुक्तं। पंचमायकाः आत्मपर्यंकस्थं स्फुरितो हर्षो यो यस्याः कृष्णपंकजपत्रसदृशादामूलवक्षःस्थलेन मिश्रभावस्थापयोगमनुभवमहे इति। तत्र
घनशास्त्रयोः। इति विश्वः। चिकुरः कुंतलो वालः कचः केशः शिरोरुहः इत्यमरः॥ ९ ९॥ ९ ९ ९ ९ ९ ९ ९॥ २१

तदुक्तं २

अर २ पा ख खा भाग तो
रताकल्पं तं पेचवेंद्या लिंगनादिसम्प्रविधं वा दूरतमुक्तं। स्मृतिवंधारवं भ्रमरतमाहा चरणेत्यादि चरणयोः रणितस्य प्रमाणेन मणिरवं विजेतुं नूपुरो यस्यास्त
या। एतं भ्रामरकं नाम विपरीतरतमभिप्रायेण। तदुक्तं रतिरहस्ये। चक्रवद्भ्रमणं कुर्विता स्त्रिका मे रंजनघनं समुच्छ्रिते इति। कीदृशं परिपूरितं सुरतं विना नेरेति
विस्तारोपनतं। अनेन नायककान्ते कावेधाः कथिताः भ्रामरकवेधः भ्रांता किं शत्रप्रसाधनस्थितां मां स्वपनमभिरम्भयेत् इति भावः। पुनः कीदृशया मया। पूर्वमुखरा
शब्दायमाना यस्मात् विश्लेषखानुचितगुणा मेखला कांचीयस्यास्तया। अनेन पुरुषायितनामकविपरीतरतमुक्तं। तदुक्तं वात्स्यायनो पुरुषायितप्रकरणे। स जघ

चरणरणितमणिनूपुरया परिपूरितसुरतवितान॥
मुखरविशृंखलमेखलया सकचग्रहचुंबनदानम्॥

नमेवदोलायमानं सर्वत्र भ्रामयेदिति प्रेंखोलितमिति तत्र सर्वत्र शब्दो मनोरमाकारणव्याख्यानं मध्यात्पूर्वपश्चिमभागेदक्षिणोत्तरभागे
चेति॥ रतिरहस्येपि। सर्वतः कटिमत्र भ्रमेयदि प्रेंखपूर्वमिदमुक्तं मूलिनमिति अयं चापि सर्वशब्दार्थसन्देहः। कीदृशं कृष्णं। सकचग्रहं केशग्रहसहितं चुंबनदानं यस्मिन्
केशग्रहणपूर्वकं चुंबनं विपरीते रवोक्तं। तदुक्तं। अंगोरचुंबनं कार्यं पुंसालिंगनपूर्वकं। विपरीतरते नार्यास कचग्रहचुंबनमिति। मेखलाव सूचविशेषस्याक्तां चीसे
वनितवयोरति विशेषप्रकाशः॥

नेर पशा३ ५३

गी॰गो॰ २० पुनः कीदृश्यामयारतिसुखसमयेसुखन्… सुखप्राप्तिकालेलोकोत्तरानुभवकाष्ठांप्राप्तोयः संभोगशृंगारस्तेनालसयामंथरयाकीदृशंरसमुकुलितेसुद्रितेनयनसरोजेनेत्रकमलेयस्यतं। एतेनयुगपदेवद्वयोरानंदस्वपूर्तिःसूचिता।नतु… रतिरहस्येमंकु… नामीलनंचनगोप्यं… कालेस्पल… पुनःकथंभूतयामयानिःसहाअसमर्थाअतएवक्षितौ… पतिताततनुलताययास्यास्तया। अनेनसुरतान्तसमये… तदुक्तं। अंगैःस्वेदः इत्यर्थं… तेषुस्यात् … सारविद्युद्वग्गुल्म… कृपाकलापः संभविष्यतीत्यतआह। मधुसूदनमिति। मधुनामानं दैत्यंसूदितवान्यस्तस्यापि… सारविरुद्धं… विचारशक्तिपार्श्वेश्रमइतिभावः। कीदृशंमधुसूदनं। उदितस्ततःकालेत्रुटितमुक्ताहाकारकोऽचिगुरुस्वरूपस्यानेपुनःसं…

रतिसुखसमयरसालसया रसमुकुलितनयनसरोजम् । निःसहनिपतिततनुलतया मधुसूदनमुदितमनोजम् ॥ श्री

जयदेवभणितमिदमतिशयमधुरिपुनिधुवनशीलं । सुखमुत्कंठितगोपवधूकथितं वितनोतु सलीलम् ॥ ८

… अवसानेपिचपूर्तिरुपचारेरूपेस्ते … संज्ञातपुष्पोषस्त्रोगीपीतस्येश्च … विलोकनादिनावपुनरामंभूतोमनोजः कामोयस्यतं … तदुक्तं … रसे … तुपस्पादुद्वारहत्तविरहत्वेनापितोगोमुले राम २०

तासंविधमकथापागौरतेतनयेतयामिति। … नायिकानतु … स्मृतिते … स्वगुरुकार्य … शिष्योक्तंवि … श्रावकानांचकी

र्तिनावदातिता भरत कवीदाने श्रीजयदेवस्यपदं … श्रीजयदेवकविनाभणितं … तामागोपवधूराधिकयाःकथितंवचनेनतस्सुखं … विस्तारयतुपठतांश्रावकानांचकी

दृशंमधुरिपोःश्रीकृष्णस्यनिधुवनंसुरतंतस्यशीलयतीत्येवंरूपं। आयोजनंनिधुवनं सुरतं संप्रमितःस्मरः ॥ चेरत

ति त नो त

कथितइति। अत्रभोकस्यमनोरथान्तरमाह। हस्तेत्यादिहेसखिअहंगोविंदंकाननेपश्यामिकदाचिद्गोविंदस्यदर्शनंममभविष्यतीत्याशंसायांलकृत्। अतएवहृष्यामितदृशनं तत्रआनंदोममकदाचिद्भविष्यतीत्याशंसैवपश्यामिहृष्यामीति … अन्यवधूभिः भविष्यत्सामीप्यवर्तमानता। कीदृशं व्रजसुन्दरीगणावृतं। गोपवधूकदंबपरिवृतंननुसपत्नीभिःपरिवृतंदृष्ट्वाकथंतेहर्षोभविष्यतीत्यतआह। मामित्यादि। मामुद्वीक्ष्यदृष्ट्वाविलज्जितंअन्यवधूभिःपरिवृतोहंमनयादृष्टइतिहेतोर्विकारसूचकं। यतस्मिंतेनदेवसुधामुग्धाननंयस्यतं … मानेनसुखंयस्यतं। तथाचसुन्दरीशतवृतोपितद्गतदाक्षिण्यः। सापराधमात्मानंमन्यमा

हस्तस्रस्तविलासवंशमनृजुभ्रूवल्लिमद्वल्लवीवृंदोत्सारिदृगंतवीक्षितमतिस्वेदार्द्रगंडस्थलं ।
मामुद्वीक्ष्यविलज्जितंस्मितसुधामुग्धाननंकाननेगोविंदंव्रजसुंदरीगणवृतंपश्यामिहृष्यामि
च ॥

नोमांजोविभेतीतिहर्षउचितएवेतिभावः। पुनःकीदृशंअनृजुःकुटिलाभ्रूवल्लिभ्रूलतायस्यमेनादृश्योपायवल्लवीगोपवधूस्तासांवृंदंसमूहमसरयत्पपसारयतीतिवंशीलंदृगंतवी
क्षितंवीक्षितनेत्रांतेनावलोकितं यः … गमनायो … नेत्रांतचेष्टया … गोपीरपसारयतीत्यर्थः। पुनःकीदृशं। हस्तात्स्रस्तः। मर्दनेनसाध्वसवशात् … ललि
तोविलासवंशःपृथुः … पुनःकीदृशं। अतिशयेनस्वेदैःप्रस्वेदैराद्रौंगंडस्थलयस्यतं। सर्वंमामुद्वीक्ष्येत्यस्यसंबंधः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

गी.टी.० त्रुकं१ कृ१११

२१ सखि वैर्यमवलंबस्व मिलिष्यति त्वां हरिः भैरसा श्वासयन्ती दूती मेव तर्पयितुमाह इति लोकः इति हे सखि त्वं कोऽल्पः सन्नवकोशुच्छोपस्या एतादृशी यानभिकाउतिनकुशोकुलंतिकं सम्पाशोरेखा
तस्या विकाशः उद्दोधो दुरालोको दुःखेनालोकितुं शक्यः नावि केसन्नुड्डसेकः लोनिकेसन्त्रानुकंपायाकः मद्भूसपालिनात एवानुकथ्यापशोकुलतिकादुरालोकति भावः किं म परका
स्मरः सस्सा तसंबधियदुः पवनं तत्से वधीपुः पवनो वायुस्सोपि सुथपतिं दुःखदत्तानि काम्मारइन्मेन नवायो शैत्यकथिनउपवनसंबंधित्वेन च सौगंध्यं मांद्यं च ध्वनितं प्रजो वनेहृद्देरूपह
जगनि त्वेन मंद एव वायुर्भवती ति। पद्मास्तोकसादि वीर्यो रेवविशेषणं तेदास्तोकस्तवकनवकाशोकलतिका विकाशयन्ती तेवं भूतः पवनो व्यथयती सन्न यः तन्नभिमुखमागच्छन्सुख
नो चला दिनानि चार्यन्ता मित्यत आह दुरालोकः अतीदिपरन्पर्थः तथा चाकस्मादेव एतन्नद शयइति भावः अपि दीर्घरणो गोवहूने पर्वनेव त्तमानान्नूतानामाम्रणां मुकुलसूनि२ चे पद्धि५

श्लो.क. दुरालोकः स्तोकस्तवकनवकाशोकलतिकाविकाशः कासारोपवनपवनोपि व्यथयति। अपि भ्राम्यद्भृंगीरणि
तैरणीयानसु — — कुलप्रसूतिश्चूतानां सखिशिखरिणीयं सुखयति॥२७

म इति श्रीगीतगोविंदे द्वितीयः सर्गः समाप्तः॥

अ पिकुजंलोकूमोपिन सुखयति। विकाशदशायां तु कोवेदकिंकरिष्यतीत्यपिकब्दिनार्थः चिंतापेद्भूरिकिंदृशी मुकुलप्रसूतिः शिखरिणीप्रशस्ताग्रभागवतीसर्थः शिखरिणीति प्रशंसायाम
मिनः पद्माह्यं शिखरिणीमल्लिकान सुखयति सर्थः। कैदृशः भ्राम्यतानां भृंगीनां भ्रमणरणितान्यतिरणितानि भ्रमणं पादिरूपाणि नामकैर्कंदइदमित्यपि ध्वनितेनत्वः कृणंदुर
निरन्तरसेद्भुदैरिंकुत्रायमनसालागः शिखरिणीति। श्लोकोल्मे चानकेरतीविश्वप्रकाशः॥ स्याग्नं ... सावर्कं उत्सवरः लिताम्पोति पानी दक्षश्चारस्तिलि प्रियंगुश्चितिविश्वप्रकाशः॥ राग
कुमारः सरसासमरंस्त्री रत्ने मल्लिकायां च प्रोक्ता शिखरिणी बुधैरिति विश्वप्रकाशः॥ काव्यं गीत सुलोरि दुर्लभप्रथस्याप्रसादादिभिर्दृश्यं कांजविलासवर्णनरससहचापिलो
कोत्तरं सर्वं यैनदस्मूहराणतुदितपद्मावतीवल्लभः सेयं तीवेद्र सम्मेजरीनरवेपलश्यांकरोयेशिरः शौर्यक्षांशुकरमिश्रगिरिविनायारसपंजपल्लवालिनाथतपितायं द्विनीयः सर्गः॥ २१

दुष्क

धा२ माजं१ दुग१

राधायाः कृष्णविषयिणीमुत्कंठामुक्का संप्रति कृष्णस्यापि तस्यामुत्कंठामाह। कंसारिरपीत्यादि। कंसारिरपि कृष्णोपि व्रजसुंदरी स्तनो गोहेर्भे विगशेष
णमाह। राधामिति राधां हृदये आधाय आरोप्य। सुंदरीपदेन वङ्कवचनेन च सौंदर्यवतीरपि वह्नीः व्रजसुंदरीरिति कथनेन कृष्णस्य राधायामनुरागातिशयो ध्व
नितः। कीदृशीं राधां। संसार विषयिणी यावासना संस्कारस्तस्य बंधाय श्रृंखला मिव। अनेनाऽरस्सिलारव्यापथमावस्थाकथिता। तत्र दर्शनादशा
यके अभिलाषः स्पृहा तत्र काव्ये सर्वांगसुंदरी। दृष्टेक्षते वा चापि विस्मयानंदमाप्नुमाइति। श्रृंखलापुष्करी वस्त्रबंधेपि निगडेपि चेति विश्वप्रकाशः। इ
ति इत्यादि। स माधवः कलिंदनंदिन्या यमुनायास्तटात कुंजेनीरथांतलतापिहितादरेगृहे निषसाद निषण्णः। अत्र माधवपदेन मालक्ष्मीस्तस्या अपि
कंसारिरपि संसारवासनाबद्धश्रृंखलां राधामाधाय हृदये तत्याज व्रजसुंदरीः॥ १ इतस्ततस्तामनुसृत्य व्रजे १
राधिकामनंगबाणव्रणखिन्नमानसः। कृतानुतापः स कलिंदनंदिनीतटांतकुंजे निषसाद माधवः॥ ३

धवः स्वामी यदि रहव्याकुलो व भूवेति राधायाः सौभाग्याधिक्यं ध्वनितं। किं कृत्वा इतस्ततः तेषु तेषु स्थानेषु तां हृदयनिहितां राधिकां अनुसृत्य अन्विष्य
कीदृशः अनंगः काम स्तद्वाणस्य यद्व्रणं क्षतं तेन खिन्नं दुःखितं मानसं यस्य स पुनः कीदृशः कृतोनुतापः किमिति मया तस्या अवधीरणं कृतमिति पश्चा
त्तापो येन सः। अनंगबाणेत्यत्रानंगपदेनांगरहितस्यैव बललक्षितानागतस्य कामस्याशेषदुष्टदमनेनापि कृष्णेन निवारणं कर्तुं न शक्यतइति ध्वनि
तं। अनेन कृष्णेन चिंता व्याहृता यावस्था ध्वनिता। तदुक्तं श्रृंगारतिलके। कथं स वल्लभः प्राप्यः किं कुर्यां कस्य सद्गुयेक थमवेदमावश्य इति चिंताभवे
द्यथा॥

गी० गो० २२ कृष्णानुतापमेव गीतेन कथयति। मामियमित्यादि। गीतस्यास्य गुर्जरीरागः प्रतिमठतालः॥ गीतार्थस्तु हरिहरिहा कष्टं सा राधा हा हतादरतया न ष्टवड्डमानतया कु
पितेव गता। ननु सा कुपिता गतेति कथं त्वया ज्ञातमित्यत आह। मामियमित्यादि। मां वधूनिचयेन गोपवधूसमूहेन वृतं विलोक्य दृष्ट्वा चलिता प्रस्थिता विलोकयेत्य
वाहित पूर्वकालेन्का प्रणयस्तेन गोपवधूवेष्टितं मां दृष्ट्वा अवहितकालमपराधस्खलिता ततो ज्ञायते कुपितेति भावः। ननु सा गच्छन्ती त्वया किमिति न निवारितेत्यत आ
सापराधत्वेन या प्रत्यादिष्टा अतिभयेनातिशयितभीत्या मानं निवारिता। भयहेतुमाह। सापराधतयेति। अपराधो राधां विहाय अन्यगोपीभिः सह क्रीडारूपस्तद्युक्ततया
सा चिरविरहेण चिरकालीनमद्वियोगेन किं करिष्यति विहरणागृशा... किमुपायं करिष्यतीत्यर्थः। अथ वा किं वदिष्यति किं मम साकं यावद्वदिष्यति दोषा वदि

गुर्जरीरागे प्रतिमठताले। मामियं चलिता विलोक्य वृतं वधूनिचयेन। सापराधतया मयापि न निवारितातिभयेन॥ हरि
हरि हतादरतया गता सा कुपितेव। किं करिष्यति किं वदिष्यति सा चिरं विरहेण। किं जनेन धनेन किं मम किं गृहेण सु
खेन॥

तीत्यर्थः। यद्वा का कुस्वरेण किं वदिष्यति। मया सह कलहं विदूरीकथयिष्यतीत्यर्थः। तया विना मम जनेन किं आश्रितेन परिजनेन किं प्रयोजनमित्यर्थः। ननु परि
जनं विना गोधनादिरक्षा कथं भविष्यतीत्यत आह। धनेनेति। तया विना मम धनेनापि किं ननु धनं विना गृहरक्षा कथं भविष्यतीत्यत आह। मम गृहेण किं। ननु गृहे वि
ना सांसारिकभोगः कथं भविष्यतीत्यत आह। सुखेनेति। तया विना मम सुखेनापि किं चन्दनादिजन्येन किं प्रयोजनमित्यर्थः। इयं च स्मरावस्था तृतीयाव राम
स्था। तदुक्तं रसार्णवसुधाकरे। अर्थानामनुभूतानां देशकालानुवर्तिना। सादृश्येन परामर्शो मानसः स्यादनुस्मृतिः। अत्रानुभावा निःश्वासो ध्यानं कृत्यविह २२
स्तता। राज्यासनादिविद्वेषइत्याद्याः स्मरकल्पिता इति॥

कृ०१२

उ० गी० अहं तदाननं चिंतयामि स्मरामि कीदृशं रोषभरेण कोपातिशयेन कुटिलभ्रूकुटिला भ्रूयत्र तादृशं। किमिव उपरिभ्रमता संचरता भ्रमरेण आकुलं व्या
प्तं शोणाम्बुजमिव। अत्र रोषारुणमुखशोणपद्मसादृश्यबोधात् वाक्यार्थोपमा हरिणा भवति इव भ्रुवोर्भ्रमरोपमा बोध्या। अनेन गुणकीर्तनाख्या चतुर्थी
अवस्था कथिता। तदुक्तं। अंगप्रत्यंगलीलाभिर्वाक्चेष्टाहसितेक्षणैः। न तत्समं हि शः कश्चिदिति स्याद्गुणकीर्तनमिति। शोणः कोकनदच्छविरित्यम
रः। तामहमित्यादि। अहं वने किं अनुसरामि किं। मिलिता सा अनुकरणं करोमि। इह हृदये किं विलपामि। किं निर्जिरहृथा विलापं करोमि। हृदि संगतानु
दये निहिता अनिशं निरंतरं भृशं अतिशयेन तां रमयामि क्रीडयामि। यद्वा किं शाहः प्रश्नः अहं तां हृदि संगतां अनिशं किं रमयामि। किं वने वा

रोषभ चिंतयामि तदाननं कुटिलभ्रु कोपभरेण। शोणपद्ममिवोपरि भ्रमताकुलं भ्रमरेण॥ ३ तामहं हृदि संगतामनिशं भृशं रमयामि। किं वनेनुसरामि
तामिह किं वृथा विलपामि ४ तन्वि खिन्नमसूयया हृदयं तवाकलयामि। तन्न वेद्मि कुतो गतासि न तेन तेऽनुनयामि॥ ५ नते ॥

तामनुसरामि वृथा विलपामीत्यर्थः। हे तन्वि तव हृदयं असूयया मयि दोषाविष्करणेन खिन्नं खेदयुक्तं आकलयामि पश्यामि। इयं च उद्वेगावस्था
तदुक्तं शृंगारतिलके। यस्मिन्नुत्पन्नरम्येऽपि न च हर्षाय किंचन। विद्वेषः प्राणितव्येऽपि स उद्वेगः स्मृतो यथा इति। अवेद्मीत्यादि। क्व कुत्र गतासि तत अहं न
वेद्मि। तेन तव निकटे न प्राप्तोऽनुनयामि त्वामित्यर्थः। क्वचिन्नु ते नेति पाठः तदा ते नु तेन तव कृतेन अनुनयामि तामित्यर्थः॥ यद्वा नु इति वितर्के। तेन तिलक
रोऽव्ययं तथा च यं मां गलेन कीदृशगतासि तेन तां मा गलेन कीदृशगता ते नु नयामि तव तनुं न यं करोमि तेइति सर्वधमात्र विवेकोऽपि षष्ठी। अनेन विलापाव
स्था कथिता। तदुक्तं शृंगारतिलके। इष्टमाति मनो यस्मिन्नन्यास्वस्थ्यादिनिस्ततः वाचः प्रियाश्रयाः सर्वा प्रलापः स्मृतो यथेति॥ ॥

गी० टी०
२३

इदानीं भावनयाऽऽत्मक्रीडितां प्रत्याह दृश्यसइत्यादि हे सुंदरि पुरेव पूर्वमिव ससंभ्रमं सादरं परिरंभणमालिंगनं किं किमिति न ददासि पुरतो ये दृश्यसे गमागतेविर

हृदयामि हे सुंदरि कृस्य तां ममापराधं क्षम स्वकदापि न वदृहृशं विप्रियं नकरोमि। नकरिष्यामि हृदयं वोन्मादावस्थातदुःकरमारां च सुधाकरे। अनस्मिन्स्त दितिभ्रांति नम्या

दृशविरह्य इव इति पुनः। कि चास्म जाते विवेकः कथयति। हे स्वास्त्यादि हे सुंदरि मम दर्शनं दुःक्षमनेसथेन कामेन त्वं हेदुनोमिसमत्प्रीभवामि। वर्णितमित्युदिजयदेवकेन जयप

देवु नइदं दूरे स्त्रीरिचवर्णितं। कीदृशेन स्त्रगातेनत्र्यथा नृहेरिमितपथः कीदृशेन किंतु विल्वाजयदेवकुलहत्ति ग्रामः समत्वमहत्वात्समुद्र इव तत्र संभवो यस्मात्तदर्शन ऐहि

शीरसागेन चंद्राणयथा समुद्रोत्पन्ने न रागिचंद्रेणत स्मान्नतिः क्रियते तथा तत्कुलस्पृशेन निर्जयदेवेनकृतेति चंद्रमास्य ग्लानि दुरेणा तिलकोहमेरोहिण्या शांति निहार वली

इदानीं कामस्वमेदुःसंप्रयच्छती ति तमेवापालंभगोचरकरोमीत्याशयेनाहृत्हृदीत्यादि हे अनंग कदर्थमपि न मम प्रहर प्रहारमाकुरु। किमुइ जीवितं मे पिहरमानामा

हादेव भ्रमात् क्रुधाक्रोधात् त्वं धावसि। इति किंस्तर्कयामि पयहा उइति। संबोधने हे अनंग प्रहरभ्रात्पामपि किं किमिति धावसि। कादृशे माय प्रियया रहिते विरहिते। त

दृश्यसे पुरतो गतागतमेव मे विदधासि किं पुरेव ससंभ्रमं परिरंभणं न ददासि। कृस्यतामपरं कदापि नवेदृशं न करोमि। देहि सुंदरि दर्शनं मम मन्मथेन दुनोमि ७

वर्णितं जयदेवकेन हरे रिदं प्रणतेन। किंदुबिल्वसमुद्रसंभवरोहिणीरमणेन ८ हृदि बिसलताहारो नायं भुजंगमनायकः कुवलयदलश्रेणी कंठे न सा गरल

चति स्वेषादेवाहमतस्त्वं मतं मा राणां किमिति करोषीति भावः। यद्यपि मलयजरजो नेदं भस्म प्रियारहिते मयि प्रहर नाहरभ्रांत्यानंगाक्रुधा किं मुधाव सि

हृहरः सर्वदा प्रियायुक्तः हलधुनापि यारहिता इति मयि हर भ्रमेन युक्त इति भावः। कामः स्वहरेणात छरीरं भागारहितः हृत इति हर कामस्य महावैरसूचनायानंगपदेन

संबोधनं भ्रमवीजानं स्मृति। होदित्यादि हृदि अयं विशलतानां यास्त्राणालताया हारस्तः हि रहजन्यसंतापशांत्यर्थं धृतः न त्वयं भुजंगमनायकः। सर्पराजो वासुकिरयं

कंठे कुवलयदलानां नीलोत्पलपत्राणां श्रेणी पंक्तिः शोभा पक्षता न तु सा गरलछाति विषकांतिः इयं स्वांगानां यशात्यर्थं हे तमलयजस्य चंदनस्य रजः लिनतु मस्म वे भ

ति। अंगे लिप्तशिथिल चंदनरजं वाया पविरहतापवशाद्धूली भूतमिति रजःपदेनसूचितं। तथा च विशलताया स्वेत्यदीर्घत्वादिदर्शना त्वं वासुकिभ्रमा नीलोत्पलदे

लं ३

ननु तत्कटाक्षादिस्मरणादेव त्वं दुःखं भवति कामस्यात्र को यत्नोपुइत्यत आह। भ्रूपल्लवमित्यादि किमित्याक्षेपेतस्य पारधावं स्मरेण कामेन अत्र

गिंत्र अर्पितानि स्थापितानि इति तर्कयामि न त्वस्त्राणि वारेणाहंकृत्स्थापयितुं शक्तानि न तत्र त्वं त्वेपत आह। निर्जितेत्यादि निर्जितानि जगंति जैस्ता

नि तथा च मे रेदास्ते अंगत्रयजिता न तु स्थापितानीतिभावः। तद्धेनाऽत्र किमिति न स्थापितानीत्यत आह। अनंगेत्यादि। अनंगस्य कामस्य जयाय जंगमदे

वतायांगमनशीलदेवतायां तावत्ययेव त्रैलोक्यजयायापदाद्शादतान्यनोजानमय्यागतानि तनैव स्थापितानीतिभावः। देवतया यदस्त्वदीयतानोनापि

भ्रूपल्लवं धनुरपांगतरंगितानि बाणा गुणः श्रवणपालिरिति स्मरेण। तस्यामनंगजयजंगमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगंति किमर्पितानि॥ ॥

नपराणिसंगंतुं शक्यतइत्यपि ध्वनितं। कानितान्यस्त्राणीत्यत आह। भ्रूपल्लवमित्यादि भ्रूपल्लवमिव भ्रूपल्लवं तदेव धनुः अपांगतरंगितानि कटाक्षस्प

गतागतानि बाणाः श्रवणपालिः कर्णलता प्रांतमेव गुणः प्रतंचिका अत्र नीलस्निग्धत्वाद्भुवः पल्लवत्वेन रूपणं वक्रत्वेन च धनुष्ट्वेन रूपणं। अपा

गस्य च परमर्मभेदकत्वाद्बाणत्वेन रूपणं कर्णपालिस्त्रदीर्घत्वात् प्रत्यंचिकात्वेन रूपणं। अयागम्भंद्वाहीनेस्मिन्नंते तिलकं यिचीतं विश्वप्रकाशः क

र्णलताग्रेऽप्रतोयका वंशप्रभेदयोरितिच॥

राम
२३

कुसमसायकत्वेन कामः प्रसिद्धोऽतइमानेवं चूतमंजरी रूपान्बाणानुधनुष्यारोप्य मां ताडयिष्यतीति शंकया पुनरपि कामायैवदैन्यं करोतीत्याह। पाणाविति पादिना हे मनसिज मदन त्वं मुपुरः स्थितं चूतसायकमाम्रपुष्परूपबाणं पाणौ हस्ते माकुरु। चापं धनुर्माआरोपय प्रत्यंचिकायुक्तं माकुरु यद्वा चूतसायकं हस्ते माकुरु। हस्तेपि चेत्करोषि तदा अमुं सायकं चापं मा आरोपय मास्वधेहीत्यर्थः। अत्र मानास्ति जयदेवेन मन्मथं प्रति अज्ञानतस्तेनमर्यादापकासिद्धम तु वित्रमि
तिध्वनितं हे क्रीडानिर्जितविश्व क्रीडया लीलया निर्जितं विश्वं जगद्येन तादृशं मूर्छितस्य मूर्छां प्राप्तस्य जनस्य मादृशस्य आघातेन प्रहारेण तव किं पौरुषं कुत्सितपौरुषमित्यर्थः। मूर्छितत्वे हेतुमाह। तस्या एवोत्पादितं तस्या एव मृगीदृशोह्
मध्यपि वनकिमयीत्यर्थः। यद्वा मूर्छिताजनताघातेन तव किं पौरुषं कुत्सितपौरुषमित्यर्थः।

पाणौ माकुरु चूतसायकममुं मा चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्व मूर्छितजनाघातेन किं पौरुषं ॥
तस्या एव मृगीदृशो मनसिजप्रेंखत्कटाक्षाशुगश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि संधुक्षते॥ ३

रिणीदृशः प्रेंखत्पसर्पतो ये कटाक्षास्त एव आशुगा बाणास्तेषां श्रेणिभिः पंक्तिभिर्जर्जरितं खंडीकृतं मनो मनागपि स्वल्पमपि न संधुक्षते न स्वस्थं भ
वति तथा च तत्कटाक्षरूपबाणैरहं मूर्छितः सन्प्रतिमयि चूतमंजरीरूपसायकप्रहारो मत्र मामाचरेति भावः। लीलयैव येन विश्वमपि
जितं तस्य तेमूर्छितजनेषु प्रहारो यशोहानिकर इत्यपि ध्वनितं सायकः शरखड्गयोरिति विश्वप्रकाशः। अथ स्त्रियास्त्रायाविनमरः। किं पौरुषमित्यत्राद्रु
तीयव्याख्यापक्षे किं क्षेप इत्यनेन निंदायां समासः। अप्सु गोमारुतेवाणाइति विश्वः॥

स्त्र २

संप्रति राधांगविलसितान्येव स्मरस्य बाणरूपाणि मां पीडयंतीति तस्या एवोपालंभं करोमीत्याशयेन कामसुपेक्ष्य भावनया पुरः स्थितामिव ताम्राधां
संबोध्याह भ्रूचापे इत्यनु पेधनुषि निहितोऽर्पितः। कटाक्षविशेषः कटाक्षरूपो बाणो मम व्यथां मर्मपीडां निर्मातुं करोतु धनुष्यारोपितस्य बाणस्य मर्मपीडनमे
व धर्म इति तदुचितमेव अथ च कुटिलो वक्रः श्यामात्मा श्यामः आत्मस्वरूपयस्य एतादृशः कवरीभारोपि ग्रथितवेणीकेशसंचयोपि मारोद्यमं मारणोद्यमं
करोतु एतदपि उचितं कुटिलस्वभावस्य मारणोद्यमोचितो योऽयं मलिनः कुटिलस्वभवति मान्यमारणाय प्रवर्तते इत्यपि नानुचितं। अथ च हे तन्वि च
मय मपराक्रमकरोतु यद्वा मारस्य कामस्य उद्यमं करोतु। योऽयं मलिनः कुटिलस्वभवति मान्यमारणाय प्रवर्तते इत्यपि नानुचितं। अथ च हे तन्वि अयं
बिंबाधरो बिंबफलतुल्यो धरो मोहं मूर्छां तनुतां तनोतु कीदृशो रागवान् रक्ततावि शिष्टः। इदमपि नानुचितं यतो यो रागवान्स्यात्स यद्युक्तः स परं मोहकरो

भ्रूचापे निहितः कटाक्षविशिखो निर्मातु मर्मव्यथां श्यामात्मा कुटिलः करोतु कबरीभारोपि मारोद्यमं
मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां बिंबाधरो रागवान्सद्वृत्तस्तन मण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति॥ ४

सेचेति। अयं तव सद्वृत्तो वर्तुलः स्तनमंडलः कुचविस्तारो मम प्राणैः कथं कि मिति क्रीडति प्राणग्रहणरूपां क्रीडां किमिति करोति। सद्वृत्तस्य स्व
रितस्य परप्राणग्रहणं हि समनुचितमिति भावः। विराधनामायमलंकारः। सद्वृत्तत्वरूपगुणस्य परप्राणग्रहणक्रियया विरोधकथनात् तदुक्तं काव्यप्रका
शे विरोधः सोविरोधेपि विरुद्धत्वेन यद्वचइति। विशिखास्तु मरेशर इति विश्वप्रकाशः। श्यामा निंदितकेशस्यापि रितिधरणिः आत्मा देहमनोब्रह्मस्वभा
वधृतिबुद्धिषु इति विश्वप्रकाशः। कवरीकेशवेश इत्यमरः। मारो मृतौ स्मरे विघ्ने इति विश्वप्रकाशः। बिंबफले बिंबिकायां स्तनि मंडल इति च। रागोनुरक्तो
मात्सर्य इति। वर्तितवर्तुलं वृत्तमिति शाश्वतः॥ ॥

गी॰टी॰ ननु तस्या अपि नापराधो न वा स्मरस्य किंतु तदंगस्पर्शादि विषयालाभाच्च चलितचेतन्नलं हृः स्वीकरोतीत्यतो भावकत्वया पुरः स्थितामचानन्याह । तानीत्यादि स्प
२५ र्शसुखानि तदंगस्पर्शजन्यानि सुखानि इदानीमनुभूयमानानि तान्यनुभवपूर्वाण्यनुभूतान्येव । एतेन त्वगिंद्रियविषयलाभः कथितः । ईदृशानि नयनस्य लो
चलाः स्निग्धाः स्नेहयुक्ता विभ्रमा विलासाः स्मरसदृशैरनुभूता एव । अनेन चक्षुर्विषयलाभः कः । वक्त्रांबुजसौरभं तस्य मुखपद्मसौरभं तद्वचा । गिराम्
विषयश्राणपतनया गिरात्तत्र च साधुधास्पदां सुधामस्मत संपदा तिस्रवतिसंवशी लोवक्रिमा च किल्व मिदानीं श्रोत्रेणाग्रस्वमुखाः स एव सर्वानुभूतः एव ।
अनेन श्रोत्रेंद्रियविषयसान्निध्यमुक्तं । बिंबाधरमाधुरी तस्याः बिंबफलप्राययोरधरयोर्माधुरी मधुरतां सुनामयास्वाद्यमानामेव सर्वानुभूतैव । अनेन रस
नेंद्रियस्य विषयलाभः कथितः । इत्येवं प्रकारेणाविषयासमोऽपि तन्मद्रियाणां स्वस्वविषयैः सर्वथोपमानं मम नस्त्वत्तस्य कारा धापीत्यग्र समाधितदेका ग्र

तानि स्पर्शसुखानि ते च तरलाः स्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्वक्त्रांबुजसौरभं स च सुधास्यन्दी गिरां वक्रिमा सा बिंबाधरमाधुरीति विषयास
ङ्गेऽपि चेन्मानसं तस्यां लग्नसमाधि हन्त विरहव्याधिः कथं वर्तते ॥ ॥ इति श्रीगीतगोविंदे तृतीयः सर्गः समाप्तः ॥ ॥

यदि हंत हे जितवेदे तदा विरहव्याधिः कथं वर्तते । अपि शब्दो विरोधाभासालंकारसूचनार्थः । बाह्येंद्रियविषयासंगे समायेऽसंभवात् तात्वेंद्रियवृत्तिनि
रोधे सति स च सम्यक् प्रजायाः एव समाधियदाथंवात् । तथा च तत्तदिंद्रियाणां स्वस्वाभिमतविषयालाभस्य विरहः सम्भवति मम चेत्सा विंद्रियाणां
विषयविच्छेदस्याभावात् मनसस्तु तत्रैकपरत्वात् तया सह विश्लेषएवनास्तीति कथं विरहजन्याधिसम्भव इति भावः । धन्यः स्पर्शशब्दाः स्वविषया
श्च मोइत्यमरः । अपि तु इंद्रियमगाः कर्माणां न मतं तस्मै सुजना विषज्वालालीवमपि सत्यपि मंदाम अधिकाकोकिलेषु । मच्छन्दे स्ववेरिमरुणासुधामिधा
विहारुकेन सम्यक् प्रकाशयतानमपुष्पकृता किंशालिनाथलया इति श्रीमहामहोपाध्यायश्रीशंकरमिश्रविरचितायां गीतगोविंदटीकायां रसमंजरीनाम राम २५
धेयायां तृतीयः सर्गः समाप्तः

पूर्वसर्गे श्रीकृष्णस्य विरहजनिता अवस्था दर्शिता । अत्र तु राधायास्तामाह । अथ मुनेनापदिना राधिकायाः सखी माधवं कृष्णं संप्राप्य वक्ष्यमाणामुवाच । य
थि केतयुत कृपायाः कः कीदृशं माधवं यमुनायास्तीरे वानीरनिकुंजे वेतसलतावने तत्र मंदं म्लानं आस्थितमासीनं तत्र हेतुगर्भं विशेषणमाह । प्रे
मेति । प्रेमभरेण राधाविषयकस्नेहाधिक्येन उद्भ्रांतं उद्विग्नं । तथा च प्रेमभरेणात्याज्ञानपरतया तां माधवं कोपातदन्वेषणं विहाय लतागृहे स्थित
ति भावः । अथ चेतसे रथाभ्युदयाविदुलशीतवानीरवंजुलाः । मंदः स्वल्पे मंदगते मूर्खे विरिणोगिणाति विश्वप्रकाशः । निंदतीत्यादि । हे माधव
सा राधा त्वद्विरहे हृद्विश्लेषे चंदनं निंदति । अथ च इंदुकिरणं । अनु चंद्रकिरणान् कीकल्प अधीरमस्तकं खेदं दुःखं विंदति प्राप्नोति । मलयसम

यमुनातीरवानीरनिकुंजे मंदमास्थितं । प्राह प्रेमभरोद्भ्रांतं माधवं राधिकासखी ॥ निंदति चंदनमिंदुकिरणमनुवि
दति खेदमधीरं । व्यालनिलयमिलनेन गरलमिव कलयति मलयसमीरं ॥१॥ सा विरहे तव दीना माधव मनसिजविशिखभयादिव भावनया त्वयि लीना

रं मलयपर्वतसंबंधिवातं व्यालनिलयमिलनेन व्यालानां सर्पाणां निलयो निवासः स्पंदनवृक्षस्तस्य मिलनेन संसर्गेण गरलं विषपदम्
मिव कलयति मन्यते । चंदनवृक्षस्थितसर्पैः पीतोच्छिष्टाः एते मलयवायवः तस्य विषमयाः कथमन्यथा शरीरमपर्क... जनयतीति
मन्यत इति भावः । ... मन्यत इत्याह अन्यसमभावे विशेषणमाह । दीनेति । दीना दुःखिता । तथा च दुःखितस्य दुःखहेतुरोपदः स्वापद भवती
ति भावः । पुनः कीदृशी भावनया ध्यानेन त्वयि लीना मग्ना । कस्मादिव मनसिजस्य कामस्य विशिखा बाणास्तेभ्यो भयादिव । व्यालो भुजंगमे क्रूरे श्वापदे दुष्टे

गी॰ टी॰ २६ मास्वहृदयमर्म्मणि॥ स्वहृदयरूपे मर्मस्थाने विशालं सजलनलिनीदलजालं जलसहितं कमलिनीपत्रसमूहं वर्म कवचं करोति। किमर्थमित्यत्र
चिरलं यथा स्यादेवं निपतितो यो मदनशरः कामबाणस्तस्मादिव भवदवनायैव भवतो रक्षणायैव। तस्या हृदये त्वं सर्वदा तिष्ठसि अतो विरलनिपतितैर्मद
नशरैस्ते पीडा माभूदिति प्रियतमोपरि स्नेहसन्नाहमिव साकरोतीति भावः। हे प्रियतम किं कृत्वा वर्म अविरलनिपतितमदनशराद्भवदवनाय स्वरक्षणाय भवद
वसम्पद्यमानमिवेति व्याख्यान्ति अवनं रक्षणं प्रीतिर्वा इति विश्वप्रकाशः। सा कुसुमशयनीयं पुष्पशय्यां करोति रचयति। कीदृशं। अनल्पविलासक

अविरलनिपतितमदनशरादिव भवदवनाय विशालं। स्वहृदयमर्म्मणि वर्म्म करोति सजलनलिनीदलजालं २ २
कुसुमविशिखशरतल्पमनल्पविलासकलाकमनीयं। व्रतमिव तव परिरम्भसुखाय करोति कुसुमशयनीयं
मू॰ ३

लायां बह्वतरक्रीडाकलायां कमनीयं काम्यं यद्देवस्यागतिर्ज्ञातुं न शक्यते को वेद कस्मादेव भवानागच्छतीति सा शय्यां कुसुमशय्यामारचयत्व
न्मार्गे दत्तदृष्टिरेव तिष्ठतीति भावः। किमिव करोति कुसुमविशिखः कामस्तस्य ये शराः कुसुमरूपास्तेषां तल्पं शय्यां यत्तत्स्वरूपं व्रतमिव परि राम
रम्भसुखाय तवालिङ्गनजन्यसुखप्राप्तये करोति। तल्पं च शयनीयं स्यात्तल्पमट्टकलत्रयोरिति विश्वप्रकाशः। एतैस्त्रिभिः पदैरुद्वेगाख्यापञ्च २६
म्यवस्था कथिता। तल्लक्षणं चोक्तं प्राक्॥

वहतीत्यादि। सा उदारं आननकमलं श्रेष्ठं मुखपद्मं वहति धारयति। कीदृशं वलितो न्मार्गे प्रेक्षणाय तिर्यक्प्रसारितो विलोचनेन नेत्रप्रवजलधरो मेघो य
त्रतादृशं। अत्र निरंतराश्रुवर्षित्वं नेत्रयोर्जलधरत्वेन रूपितं। किमिव। विधुमिव चन्द्रमिव। कीदृशं विधुं विकटाः करालाः विशाला वा ये विधुंतुदस्य
राहोर्दन्तास्तैर्यद्दलनं खण्डनं तस्माद्गलिताः प्रच्युता अमृतस्य धारा यस्मात्तादृशः। अत्र मुखस्य विधुना नेत्रजलस्य सुधामृतधारया साम्यं रूपकाद्वाक्यार्थोपमा बोध्या
विकटः स्यात्सुन्दरे घोरे विशाले विकरालयोरिति विश्वप्रकाशः। तमस्तु राहुः स्वर्भानुः सैंहिकेयो विधुंतुद इत्यमरः। इयं चोन्मादाख्या सप्तम्यवस्था

वहति च वलितविलोचनजलधरमाननकमलमुदारं। विधुमिव विकटविधुंतुददन्तदलनगलितामृतधारं
मू॰ ४ विलिखति रहसि कुरङ्गमदेन भवन्तमसमशरभूतं। प्रणमति मकरमधो विनिधाय करे च शरं नवचू
तं मू॰ ५

तदुक्तं शृङ्गारतिलके। श्वासप्ररोदनोत्कम्पस्तम्भो दूरतोऽपि व्यापारो जायते यत्र स उन्मादः स्मृतो बुधैरिति। किंच रहसि एकान्ते कुरङ्गमदेन कस्तू
र्या भवन्तं लिखति। कीदृशं असमशरभूतं कामस्वरूपिणं। ततः करे नवचूतांशरं निधाय तेऽश्रासनस्थाने मकरं विनिधाय अधो वा प्रणमति। कुसुमशरा
मकरवाहनस्त्वमतः सोऽपि नेन चूतपुष्पमयेन शरेणाकीर्णमितीमां मा सन्तापयसीति प्रणामस्फूर्त्या उचितमिति भावः। मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरी गन्धशेखर इ
तिहारावली। मदो रेतसि गर्वे हर्षे च कस्तूर्यां मद्यदानयोरिति अभिधानान्तरे॥ ॥

ध्यानेत्यादि। ध्यानं चिंतनं तल्लयो लय स्ताप रल्लीन इव अतिशयेन दुरायं दुःखेन प्राप्य भवंतं पुरो अग्रे परिकल्प्य सा राधा विलपति शतहयं कालं याभिः सह क्रीडाकृतवान सि तं वृंदावनाद्यं रमयते वृंदावनात् गच्छति। भाग्यवशाद्यागोप्यति निर्भर्त्सनात्कोवदयुनर्याती पाइयाम प्रकरण पहम गतिपस्थापुरःस्थितोप्य यमाभालिंगनादिना न संभाषयतीति विषादं तिविषादं प्राप्नोति। पुनः कथमयं वशः स्यादिति विचार्य रोदिति। पतीनायिकानां नायकस्य परतो रोदनपरमावशीकरणोपाय इति तदुक्तं तु दितमम्भ्र योषितां विग्रहे च्छिति। पुरस्वादादनोपमदोदासमालक्ष्मा गच्छतंमामयमनुनेष्यतीत्यभिप्रायेणाचु वतिस्थानांतरं गच्छति। पश्चाद्ध्यानेनैवान्तेगं परिकल्प्य तापं मुंचति। किलकिंचितारव्य भावांह्राव तदुक्तं दशरूपके। क्रोधाश्रुहर्षभीत्यादेः संकरः किं

ध्यानलयेन पुरः परिकल्प्य भवंतमतीव दुरापं। विलपति हसति विषीदति रोदिति चंचति मुंचति तापं॥ स

दमिदमपि निगदति माधव तावक शरणायातिता ३ त्वमपि विमुखमयि सपदि सुधानिधिरपि तनुते तनुदाहम्॥ ॥

लकिंचितमितीइयमप्युन्मादावस्था च। अलंकारस्त्विह दीपकं। तदुक्तं काव्यप्रकाशे। सैव क्रियासु बह्वीषु कारकस्येति दीपकं। अस्यार्थः बह्वीषु क्रियासु कारकस्यैवं सकृद्वृत्तिरेव दीपकमिति। प्रतिपदमित्यादि। प्रतियदं प्रत्यक्षरं तन्तनी पदं शतिइति निगदति। हे माधव तावकं शरणोहं यतिनास्त्वयि विमुखे विश्लिष्टे सति सुधानिधिरपि अमृतनिधिश्चंद्रोपि तनु दाहं मच्छरीरं तापं तनुते विस्तारयति। लक्ष्मी माया लक्ष्मपक्षवः स्वामी चंद्रश्च समुद्रोत्पन्नत्वाल्लक्ष्म्याः सहोदर इति त्वयि निकटस्थिते सति मयत्याश्च पि मे किमपि कर्तुं न शक्तो। तिलयि प्रतिकूले च सति स्वभगिनी मायात्वं मयि स्मरतु। यानिक्षिपे रामम् तनुदाहं तनुतइति माधवपदेन ध्वनितं। सुधानिधेस्तापकारित्वविरुद्धमिति विरोधनामायमलंकारः॥ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ २७

श्रीजयदेवेत्यादि। जयदेवभणितं जयदेवकवितं मतिशयितमितियदिमनसानटनीयं। नर्तितंव्यं तदाइदं हरिविरहे गात्राकुलावाकुला या वल्लव युवतिस्तस्या स्तवं दु तिस्तेन प्रेषितां तसा वचनं पठनीयं। इयं विरहोत्कंठिता नायिका तल्लक्षणा पोक्तं। माधवो विनाकुत्रापि न निर्वृतिं लभते इत्याह। त्वं विना मद्गुणदितस्थास्त्व हिरहे आवासमंदिरं विपिनायते। प्रियसखीमाला पिप्रियसखीपंक्तिरपि जालायते। आनापदवदाचरति। यदात्वद्विरहे पुस्खासहीस्तु तयोजीवितमपि तदुक्तं तां भवति तदा सखाभिर्मिर्वर्ण्यते इति स्वच्छंदं अपवहार प्रतिबंधकतया तां अपि जालवदाचरंतीति भावः। अथ तापोपि विरहजनितः। तेनापि पिल्ल सितनिःश्वसितेन निस्तासेन दावदहनज्वालायादावाग्निशिखायाः कलापः समूहः सद्वाचरति। अपरोपिदावाग्निवायुना

श्रीजयदेवभणितमिदमधिकं यदि मनसा नटनीयम्। हरिविरहाकुलवल्लवयुवतिसखीवचनं पठनीयम्॥ ८ आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायते तापोपि श्वसितेन दावदहनज्वालाकलापायते ९ सापि त्वद्विरहेण हंत हरिणीरूपायते हा कथं कंदर्पोपि यमायते विरचयन् शार्दूलविक्रीडितम्॥ १

प्र १

प्रचंडो भवतीति ध्वनितं। सापि हरिणी हरिसायते हरिणीवदाचरति हा कष्टं कथं कंदर्पोपिकामोपि परमानंदजनकोपि त्वद्विरहे यमायते कृतांतइवाचरति किं कुर्वन् शार्दूलव्याघ्रस्य विक्रीडितं क्रीडां कुर्वन् यथा हरिणी वने समंततः पदे पदे दावाग्निज्वाले पीडिता व्याघ्रेणाक्रांता। गेच्याथ जालवितते पश्यंती दिशदिश चकितविलोकमानाक्वापि न निर्वृतिं लभते तथेयमतिव्याघ्ररूपेण कामेन त्रासिता सखीवाधा वासपुष्पापि निर्वृतिं न लभते इति भावः। शार्दूलविक्रीडितनामकमिदं छंद इत्यपि ध्वनितं। अत्र प्रथम पदे उद्वेगावस्था कथिता तल्लक्षणं वाक्य पाकशेषे चाष्टमी व्याधिवस्था कथिता तदुक्तं रभोगादि सुधाकरे अभीष्ट संगमाभावाद्व्याधिः संतापलक्षणः। अत्र संतापनिश्वासौ शीतवस्तुनीवना। नात्र भाषणं प्रश्नेनेहानेन श्वाणाति वर्तिता शाद्वलोरादे

वि १ ---------- त्रिकि

विरचयर २

सा३

गी·टी· २८ पुनरपि वा विरूपामष्टमीमवस्थां प्रपंचं गीतेन कथयति। स्तनेत्यादि। गीतस्यास्य देशाखरागः गीतार्थस्तु हे केशव तव विरहे सा राधिका अनुकंपायां कः यथा स्तनविनिहितमपि स्तनयोरुपरिहितं दारस्त्रा जनेर्धुतमपि उदारमुत्कृष्टहारं अतिभारं मनुते तत्र हेतुगर्भविशेषणमाह। कृशतनुरिति कृशा तनुरंगयस्याः सा। किंच सा मलयजपंकं वपुषि देहे शंकसा कामसहितं यथा स्यात्तथा एवंविधमिव पश्यति। कीदृशं सरसमसृणामपि आर्द्रं चिक्कणमपीत्यर्थः। पंकं कर्दममयापयोरीति विश्वः मसृणोंकं शर्करिण इति मेदिनीकारः। किंच मातस्मितायवनं श्वासमवायुं वहति धारयति। कीदृशं अनुपमं परिणाहं उपमारहितः परिणाहो दैर्घ्यं यस्य तादृशं। कमिव मदनदहनमिव कामाग्निमिव कीदृशं सदाहं दाहसहितं परिणाहो विशालते पमनः स्पंजावतां बाध्यवस्याकथि

हे

तेकृशतनु

देशाखरागे रूपकताले। स्तनविनिहितमपि हारमुदारं सा मनुते कृशतनुरिति भारं २ राधिका तव विरहे केशव। ध्रुवपदं। सरसमसृणमपि मलयजपंकं

प्रपति : वि ।पश्यति विषमिव वपुषि सशंकं ३ श्वसितपवनमनुपमपरिणाहम्। मदनदहनमिव वहति सदाहम्। दिशि दिशि किरति सजलकणजालं नयन

ब

ननलिनमिव विगलितनालम् ४

नातल्लरणं चोक्तं शकृ। सा दिशिनयननलिनं नेत्रपद्मं किरति क्षिपति कीदृशं विगलितनालं विगलितं त्रुटितं नालात् विगलितं नालं यस्मैतिवा कीदृशं सजलकणजालं जलकणजालेन अश्रुजलकणिकासमूहेन सहितां अत्रैवशब्दो वा कालंकारे अत्र नेत्रं नलिनरूपेणोक्तम् तिमितास्तुवोधिता तेन जडीतानवम्यवस्था ध्वनिता। तदुक्तं रसार्णवसुधाकरे यत्र ध्यायति निःसंज्ञजडता साधकी तिंता। अत्र सशीनभिजत्व वेवार्यशिथिलांगता चकारडहू कृतिरसंभनिःश्वासकृशतादयइति॥ ॥ राम २८

दिशि२ नलि२ त्वं२

त्रा।

किंच सा नयनविषयमपि चक्षुर्गोचरमपि किशलयतल्पं नवपल्लवशयनीयं विहितोहुताशो येनसः विकल्पः संशयो यत्र तादृशं कलयति अत्र किशलयेषु अग्नित्वसंशयः कृत्वा दिप्यमानधर्मदर्शनादग्नित्वसंशयः इयं चोद्वेगावस्था लक्षणमुक्तं। सा सायं संध्यासमये पाणितलेन करतलेन कपोलं न त्यजति कीदृशं अलोलं अचंचलं दिवसकृत्ययाकयं विनीतो रात्रिकृत्यगायमाना कथं नेतव्येति कपोले पाणिं कृत्वा सोयं चिंतयतीति भावः। किमिव बालशशिनमिव हृतायाचंद्रमिवा सुरवाहस्पकरालेनच्छन्नापाटुलहरूपमालतया विरहविपांडुतायाद मुखस्पहिता पाचंद्रसाम्यं इयमपि जडतावस्था। किंच सा निकामं अतिशयेन हरि हरिति हरिरिति जपति। कीदृ विरहेण चाहेन्नेषणाविहिताविधात् मारवे मरणाय यासे वाकथयथा स्यात् सकामं साभिलाषं यथा स्यात्तथा अभिला

॥ नयनविषयमपि किशलयतल्पं कलयति विहितहुताशनकल्पम् ५ त्यजति न पाणितलेन कपोलं बालशशिनमिव सायमलो

॥लम् ६ हरिरिति हरिरिति जपति सकामं विरहविहितमरणेव निकामं ७ श्रीजयदेवभणितमिति गीतं सुखयतु केशवपद

मुपनीतं ८

षाहिषु नवस्वस्थास्वतीतास्वपि दैवोस्मे मा लब्धमरणास्यायापिद्दत्पादशम्यवस्थया वश्यंभवितव्यमिति निश्चित्य प्रपन्नानां त्वं शरणं हरिरित्युच्चतडतिको वेदप्रसन्नः सन् अन्यपि जन्मन्यागत्य मेलं शहरिष्यति भावः। यासु तथा पि अन्ते या मतिः सा गतिरिति जन्मांतरेपि स एव वल्लभो भूयादिति साभिलाषं नामान्तरं विहाय हरिहरिपि वजयतीति भावः। विहितं तत्पत्रादिकं मणिक्रः कर्तव्यमिति। श्रीजयदेवेत्यादि। इति अमुनाप्रकारेण जयदेवेन भणितं वर्णितं

त्वं२ गीतं सुखयतु अर्थात् श्रोतॄन् गायकांश्च कीदृशं केशवपदमुपनीतं प्रापितम्॥ ८

४

गी·गो· सारोमांचतीत्यादि॥ साराधारोमंच्च...॥ च्चंचयतिउद्भमयतीत्यर्थः॥ पद्मारोमांचोयस्याःसातिच्चर्शादित्वादच॥ श्रपरेरोमांचः सइवाचरतिरोमांचतितियद्वारो
२१ मांचयदरोमांचवतीयस्यंलक्षणायातथाचाउंजस्वावाचरतीत्यादिवत्‌रोमांचवतीवाचरतीत्यर्थः॥ च्चनेनाभिलाषःकथितः॥ सीत्करोतिसीत्कारंकरोति॥ च्चनेन
चिंतास्मृतिःकथ्यते॥ च्चथवावलयतिसम्पूर्णःसुंदरेस्वपादिनायकगुणान्विशेषेणालयति॥ च्चनेनगुणकीर्तनमुक्तं॥ उत्कंपतेकथविरहदुःखमुदयमिति
मयुक्ताभवतितान्यतिग्लानाभवतिध्यायतितवध्यानंकरोतिरसेविशेषणोरुद्देगावस्था कथिता॥ उद्भ्रमतिक्रीडादिस्थलेनिर्दिशतोभ्रमति॥ च्चनेनप्र

सारोमांचतिसीत्करोतिविलपत्युत्कंपतेताम्यति ॥
ध्यायत्युद्भ्रमतिप्रमीलतिपतत्युद्यातिमूर्छत्यपि ॥१८॥

लापःकथितः॥ प्रमीलतिध्यानकल्पितत्वदालिंगनादिजन्यसुखभावेनचक्षुषीनिमीलयति॥ च्चनेनोन्मादःकथितः॥ पततिकार्श्येनस्थातुमशक्य राम
तयाभूमौपतति॥ पश्चाद्भावनयात्वांदृष्ट्वाकथंकथमपितुद्यातित्वदभ्युद्गमंकरोति॥ च्चनेनव्याधिःकथितः॥ ततोमूर्छतिमूर्छांप्राप्नोति॥ च्चनेनज २१
डताकथिता॥ क्रियादीपकोयमलंकारस्तल्लक्षणमुक्तंप्राक्॥ ॥

२१

ननुजडतापर्यंतावस्थायदिजातैवतदाकिंमहतेनेत्यतच्चाह॥ एतादृशीत्यादि॥ हिस्त्वंवैद्यप्रतिमस्त्वंवैद्यावत्स्वनीकुमारीतत्प्रतिमस्तत्सदृशोगःतादृशपातनुज्वरेप्रा
नोःकमास्यज्वरेत्वयादिप्रसीदसितदासावरतनुःकमनीयदेहातस्मात्‌तवश्रृंगाररसात्‌किंनजिवेत्‌च्चपितुजीवेदेव॥ च्चन्यथात्वंचेन्नप्रसीदसितदातयाह
मकोपिपतत्कःस्वल्पयायाइत्यर्थः॥ सप्रतिमूर्छितायातस्यावज्ञामपास्यत्याह॥ स्तवेष्टयेवसर्वेषुव्यवहारोभवतिसोपितयापत्यत्कव्यइत्यर्थः॥ च्चन्यच्चापिज्वरेज उ
शीतेनया रोमांचवतिशीतादिनारोमांचवानिवाचरतिवेदनयासीत्कारंकरोतिविलपतिमोहाद्यत्किंचिद्वदतिउत्कंपतेकंपयुक्तोभवतिताम्यतिविह्वलोभवतिध्यायति
मूर्छतिमूर्छांप्राप्नोति॥ एतादृशपतनुज्वरेमहातिसंनिपातिकज्वरेकस्मासित्वंवैद्यप्रतिमस्यप्रसादेनरसास्वादादितोज्वरः॥ किंनजीवेत्‌॥ च्चपितुजीवेदेवनतुमा

एतादृशपातनुज्वरेवरतनुर्जीवेन्नकिंतेरसात्त्वंवैद्यप्रतिमप्र
कृतकोपितन्मोः सीदसियदि...न्यथानांतकः॥ ॥ ॥

घ

पातिकज्वरेसहसारसदानंदकादिभिर्निषिद्धमित्यतच्चाह॥ च्चन्यथेति॥ अन्यथाच्चन्यप्रकारेणासंहितामार्गेणाहल्लकःवैद्यकानांच्चस्ति क्रियाविशेषेहत्य
यदीतिलोकेप्रसिद्धःसर्कः॥ संक्षिप्तप्रक्रियायाउपचारःक्तोविशेषोनिरसदानमुचितमेवेतिभावः॥ क्वचित्त्वनोन्यथानांतकइतिपाठःसदान्यथायदिनाप्रसीद
सितदात्वत्तवापेन्द्रपात्तकोनच्चपितुत्वमेवांतकइत्यर्थः॥ रोमांचतातपत्रच्छितामसास्यानेच्चापित्रपयाच्छायस्वेतायेलापः॥ रसोगाधरसेस्वादेतिकोदोविषरा
गेयोः॥ श्रृंगारादौद्रवेवीर्यदेहधात्वंबुपारदे इतिविश्वकाशः॥

च्चा२

गी·गी ३०

स्मरातुरामित्यादि हे देवातवैघहद्युद्देवतानां योवे वावसिनी कुमगोत्रदूतानां हृद्यमनोज्ञं स्मरातुरां स्मरेणकामेन आतुरां उन्मत्तदंगसंस्पर्शवर्यं द्रंमतातमा त्रसाधां राधां विमुक्तवान् त्यक्तवान् कुरु मेनक शेषिा आता हउपेंद्र त्वंवज्रादपि कुलिशादपि दारुणोसि कठिनोसि यतो वज्र भिंदुराकिंततदंगसंबंधाद्य थसति तन्नविश्लेषेसतेपवत्य थयसातिवज्रापेक्षया पितेदारुणात्वमिति भावः। उपेंद्र वज्र नामकं वेदं छंदस्तकेणानुष्ट्नरत्नाकरे। उपेंद्रपद्राम तमाततो गोऽडति। ननु शीतोपचारैर्वा तनुज्वरशांतिर्भविष्यतीति। किं स्मयेत्पत आह। कंदर्पेत्यादि। अहो आश्चर्यं अस्याः स्मितस्वित चंदनं चंद्रमा कम लिनी चिंतास्तु चंदन चंद्रयष्टिनी वाताः स्वापिसस्विभिः। क्रियमाणा सुसंताम्पतिग्लानिं प्राप्नोतिकीदृशाः कंदर्पज्वरेणायः संज्वरः संतापस्तेनानु

स्मरातुरां देव नवे घातद्यद्वदंड मङ्गानमनमा च साध्यां विमुक्तवानकुरु षेन राधामुपेंद्र वज्रादपि दारुणोसि ३ कंदर्पज्वरसंज्वरातुरतनोराश्चर्यमस्याश्चिरं चेतश्चंदनचंद्रमाकमलिनी चिंतासु संताम्यति ३ किंतु क्लांतिवशेन शीतलतनुं त्वामेक मेवप्रियं ध्यायंती रहसि स्थिताकथमपि क्षीणाक्षणं प्राणिति ४ ७२

तनोस्तु यदेहाया विरोधोयमलंकारस्तन्न्यत्क्षणामुक्तं प्राकाननं ताह्रशसंतापे कथं जावतीपत आह। किंत्विति हे ईन प्रभोत्वांस्वमेवप्रियं शीतला ग्रम
तुं शीतलातनुंयस्मात ध्यायती सती क्षणा प्राणितिजीवतिकी हृशी उक्ता तिवशाउक्रातः प्राणोऽक्रमणास्यवशात् आयत्तात् नहेतु गर्भविशेषणमाह। हो ३०
शाक्षशीतत्वाच्च संताप सर्वांगस्पर्श ध्यायती संप्रतिजीवतीतित्वयाऊदीतिगंतव्यमुनः क्षतस्यादर्शनमपि तेदुर्लभं भविष्यतीति भावः। संतापसंज्वरसमावि
त्यमरः। इनः सूर्ये नृपे पत्यावि इति विश्वप्रकाशः॥

न्वियत्कालं यथाजीविताततत्प्राघे पिजीविष्यतीत्यत आह। क्षणमपीति अनयाराधया ते विरहः पुरा त्वत्संगदशायां क्षणमपि नसेहे ... हेनमोरः। कोह
न्वियत्कालं यथाजीविता ... पिज्ञीविष्यतीत्यत आह। क्षणमपीति अनयाराधयाते विरहः पुरा त्वत्संगदशायां क्षणमपि नसेहे न सोढः पिजगदाश्वरं मुखारविंददर्शनप्रत्यूहाभवत्
शानपनयायन्निमीलननिमेषमनपिन्नयादुःखितयाके मिति धाचा चक्षुषोर्निमेषः सृष्टोयदक्षणमपि जगदाश्वर मुखारविंददर्शनप्रत्यूहा भवती
तिखेदयुक्तयेतिभावः। अनया खिविशवरहोत्कं थस्मिति श्वसिष्यति जीविष्यतीत्यर्थः। किंकृत्वा पुष्पिताग्रां पुष्पितमग्र भागो यस्याः तांह्रशीं रसालशा
खामाम्रशाखां विलोक्य हहा ... भविष्यामि। पूर्वमेवमानाछंदोपि चंदं पुष्पिताग्रा नमकमिति धनितात्तल्लक्षणात्तदुक्तं रत्नाकरे। अयुजि न

क्षणमपि विरहः पुरा नसेहेनयननिमीलनखिन्नयायया ते श्वसिति कथमसौ रसालशाखां चिर
विरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम् इति श्री गीतगोविंदे स्निग्धमाधवो नाम चतुर्थः सर्गः॥ ॥

पुगरेफतोपकारो युजि वनजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रेति। स्निग्धो राधा विरहकथाश्रवणेन स्नेहवान्माधवो यत्राहशः। अङ्कश वृंशाखीर्थ विचारवातुरीकृका
व्यरसिकव्यसनेह्निन्वयः तथापि ... समग्रोत्सवोवलाहि धात्मस्मान्यवमापन्नदः इति श्री महामहोपाध्याय श्री शंकरमिश्र विरचितायां श्री शालिनाथ कारितायां रसमंजरीनामधेयायां गीतगोविंदटीकायां चतुर्थः सर्गः॥

कू

गी. गो. ३१ अहमिहेत्यादि। अहं इह निकुंजे वसामि तिष्ठामि। त्वं याहि राधामनुनय परिमांत्वय केन मद्वचनेन न केवलं अनुनयेता मनयेयाः अनियमात् इत्युक्त प्रकारे
णामधुरिपुणा इति एवं प्रकारेण नियुक्ता आज्ञप्ता सखी स्वयं प्रपञ्च मम राधा इदं वक्ष्यमाणं जगाद उवाच न [illegible] प्रकारेण मधुरिपुणा इति एवं प्रका
रेण इति किं च राधायाः हि गत्वा मद्वचनेन च त्वा अनुनय कृता परवशेन मया साक्षाद् कर्तुं न शक्यते तो माधवेनैवमुक्त मित्युक्त्वा त्वमनुनयेति भावः। तावमदंतिक
मानयेयथाः। आनय। ननु कुत्र मया नेयेत आह। अहमिति। अहं इह निवसामि इहैव निकुंजे हताशाली कुमाराणि तिष्ठामीत्यर्थः। यन्मखी जगाद तदेव ग
तिनकथयति। वहतीत्यादि। गीतस्यास्य देशिवराडी रूपकं तालेताल कृणामुक्त धाकु गीता यासकृहे सरि वनमाली कुसुमः सीदति अवसन्नो भवति। के

अहमिह निवसामि याहि राधामनुनय मद्वचनेन चानयेथाः इति मधुरिपुना सखी नियुक्ता स्वयमिदमेत्य पुनर्जगा
द राधां वराडी रागे वहति मलयसमीरे मदनमुपनिधाय स्फुटति कुसुमनिकरे विरहिहृदयदलनाय। तव विरहे वन
माली सखि सीदति ध्रुवपदे दहति शिशिरमयूखे मरणमनुकरोति। पतति मदनविशिखे विलपति विकलतरोऽति

सति। मलयसमीरे मलयाचलसंबंधिवाते वहति सति कुसुमनिकरे पुष्पसमूहे विरहिणां हृदयदलनाय विदारणाय स्फुटति विकसति। किं कृत्वा मद
नकामउपनिधाय समीपवर्तिनं कृत्वा तथा च कुसुमनिकरे ववाणां तत्सन्निहितनकामन विशदाणां हृदयविदोरणाय स्थितिभावः। किं च शिशिर मयूखे हि
मकरे दहति सति मरणमवस्था अनुकरोति। मरणावस्थायाया इत्यामूर्छादि तया चेष्टतां स्वीकरोति। अथ च मदनविशिखे कामवाणे पतति सति वि राम ३१
कलतरो विह्वलतरोऽति विलपति। अतिशयेन विलापं करोति॥

किं च समधुपसमूहे भ्रमरसमूहे ध्वनति सति गुंजति श्रवणौ श्रोत्रे हस्ताभ्यां अपिदधाति मुद्रयति। अथ च निशि रात्रौ मनसि चिंतितं रुजं पीडां उपयाति प्राप्नोति कि
हृशे मनसि वल्लित उपत्तो विरहो यत्र ताहृशे। किं च विपिनवितानेकांतारे वसति तिष्ठति। ललितं मनोहरं धाम मंदिरं त्यजति धाम देहे गृहे रश्मौ जन्म प्रभावयोरि
ति स्वप्रकाशः। किं च मधरणि शयने भूशय्यायां लुटति तिवनामहप्राणे स्वविरहोपचये हेरा केशी इव पंच बहुवारं वारं विलयति विशेषेण जल्पति। श्रीजयदेवकवे भ

ध्वनति मधुपसमूहे श्रवणमपिदधाति मनसि वलितविरहे निशि रुजमुपयाति
३ वसति विपिनविताने त्यजति ललितधाम लुठति धरणिशयने बहु विलयति तव
नाम ४ भणति कविजयदेवे विरहिविलसितेन मनसि रभसविभवे हरिरुदयतु
सुकृतेन। ५

ति कथयन् स्तक्तं तद्भणितिसति णिपजातं तेन मनसि अर्थात् प्रपतां सुश्रवतां च हरिः कृष्णः उदयतु आविर्भवतु की हृशे मनसि रभसस्य कृष्णकीर्तनविषयको त्सा
हस्य विभवः प्राचुर्यं यत्र ताहृशे। की हृशः हरिः विलसितेन विरहिणी विलासेन विलासेन उपलक्षितः वक्रगत्यात्स्यसकं जातयोमिरूपतया स्थितस्य न केन
पि सह विश्लेषोऽपि नुलीलया तस्य विरहि विलसितेन तत्रशेषणाइतासू नैणा त्रतीया॥ ॥ ६ ६ ६ ६ ६ ६

८३

गी गो ३२

पुनः श्रीकृष्णस्य राधाविषयिणीमुत्कंठां श्लोकेनाह। पूर्वं पेत्रपादि हे सखि माधवः कृत्ता भूयः त्वदीयौ यो कुंभाविव कुचौ स्तनौ तयोर्निर्भरं परिरंभमालिंगनं त
देवा मन्त्रो मा कृष्णं वांछति सान्द्रानन्दमदो हाविर्भावजनकत्वेन तत्कुचं कुंभस्य सेमाकृत्वेन रूपणा केदं क्लिष्टा भावनांच परमानदावा प्रेरेव माकृत्वा। किं कुर्वन्तु स्मिन्न
वनिकुंजरूपेमन्मथस्य कामस्या विष्ठानभूते महातीर्थे निशं निरंतं त्वामेव इष्टदेवतां ध्यायन् तवैव आलापा एव मंत्रा मनेषा अवलिः पंक्तिं जपन्। महातीर्थत्वे हेतु ठ्री२
गर्भविशेषणमाह। एवं स्मि तिपूर्वं पुरा पत्र त्वया सह भ्रमत्वया सह रतियत्ते कामस्य तु वना लिंगनादि रूपाः सिद्धय आसादिता माधवेन प्राप्ताः तथा व उरितिवा
छिज फलप्रदत्वेन महातीर्थत्वादिति वा ह्वं। अन्यो पि साधकोऽस्तां मा कुंवांछन् पत्र सिद्धिः पूर्वं प्राप्ता तित्तैव सिद्धेन्कुं जादिमहातीर्थे कस्या श्चिद्देवताया मंत्रा

(स) सर्वंपत्र समं त्वया रतिपतेरासादिताः सिद्धयस्तस्मिन्नेव निकुंजमन्मथमहातीर्थे पुनर्माधवः॥ ध्यायं स्त्वा
मनिशं जपन्नपि तवैवालापमंत्रावलीभूयस्त्वत्कुचकुंभनिर्भरपरीरंभामृतं वांछति॥ ॥ ॥

वलीं जपति तामेव [illegible] देवतां ध्यायति। अत्रावलीपदोपादानात् मालामंत्रत्वं प्रतिपादितं तत्प्रयोजनस्तु सिद्धेर्सं सिद्धत्वादि ऋणधनादिशोधनमंतरेणैव फ
लसामर्थ्यं प्रतिपादनं। तदुक्तं योगरत्नावल्यां स्वप्नप्राप्तेरुपादनेमालामंत्रार्थे चवैदिकेषु च सर्वेषु सिद्धाद्धीन्वेशोधयेदिति। निकुंज त्वनेन निकुंजादिमहातीर्थे
मंत्रजपे कृतिति फलसिद्धिर्भवतीति ध्वनितं। तदुक्तं मंत्रमंजूषायां। गृहे गोष्ठे वनारामनदी नागसुरालयेषु समीपवागुरोः सिद्धिः शीघ्रस्यादुत्तरोत्तरइति॥ ॥मुक्ति राम ३२
(ज) :कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिश्रेयसामृतमित्यमरः॥ ॥

किंचित्प्रसादोन्मुखीं राधां दृष्ट्वा संकेतगमनाय तत्परयितुमाह। धीरसमीरइत्यादि। गीतस्यास्य गुर्जरीरागः एकतालीतालो गीतार्थस्तु हे नितंबिनि प्रशस्तनितंबवति त
२२ दयेश्वरं कृष्णं अनुसंगछ गमनविलंबनेगमनेकालक्षेपमाकुरु कीदृशं तं हृदयेश्वरं अभिसारे अभिसरणस्थाने गतं पुनः कीदृशे अभिसारे रतिसुखस्वरूप
सुखसारमुत्कृष्टं यत्र तादृशे। पुनः कीदृशं मदनमनोहरवेषं मदनस्य कामस्येव मनोहरं चित्तहरणं कमोवेशोलंकारो यस्य तं वेशो वेश्यादरहेपांको नेपथ्ये ग्रहमात्रकइति वि
श्वप्रकाशः अल्पवेषेण नेपथ्ये अभिसारस्थलमेवाह। धीरसमीर इत्यादि। यमुनायास्तीरे वनेवनमाली वनमालाशाली कृष्णो वसति। कीदृशे वने धीरो वा पुर्यत्र
नर२ तादृशे। अत्र धीरइत्येनेन वायोर्मंदत्वं यमुनातीरइत्येनेनशैत्यं वनइत्येनेन सौगंध्यं कथितं। किं दृशो पनमालीगोपीनां पीनपयोधरपरिसर्पणलालनपरातस्य
मर्दनयत्करयुगं हस्तपुगलं तेन शालितुं शोभितुं शीलं यस्य तादृशः। समीरमारुतमरुज्जगत्प्राणसमीरणा इत्यमरः। धीरः पंडितमंदयोरिति धरणिः। पदिमद्रव

गुर्जरीगो। रतिसुखसारे गतमभिसारे मदनमनोहरवेशं। नकुरु नितंबिनि गमनविलंबनमनुसर तं हृदयेशं। धीरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली गोपी
पीनपयोधरमर्दनचंचलकरयुगशाली॥ ॥ध्रु॥ नाम समेतं कृतसंकेतं वादयते मृदु वेणुं। बहु मनुते ननु ते तनुसंगतपवनचलितमपि रेणुं॥ ॥ ॥ = हृत२

नेन प्रत्येषितदाकृष्णेन वाद्यमानं वेणुमेवाकर्णयेत्याह। नाम समेतमित्यादि। नामसमेतं यथास्यात्त्वन्नामाक्षरसहितं यथा स्यात्। एवं मृदु वेणुं वादयते। हे राधे
प्राणेश्वरि इत्येवं कृष्णेन वाद्यमानाहे राधे स्वर आविर्भवतीत्यर्थः। कीदृशं वेणुं कृतसंकेतं पहाय चमया वेणुर्वाद्यते तदा तत्र त्वया राधामानेयमेवकृतः संकेतो
यत्र तादृशं यह। मया कृतोयः संकेतस्तत्र नाम समेतं त्वन्नामाक्षरसहितं वेणुं वाद्यते आहमत स्मिन्निकुंजे तिष्ठामि राधे त्वरितमेहीति कृष्णेन वाद्यमानो वेणुः
दः तात्पर्यः। किंच तन्वितिसंबोधनेन तनुसंगतत्वद्गात्रसंबंधी यः पवनो वायुस्तेन चलितमागतमपि रेणुं धूलिं बहु मनुते आधिक्यं यथा स्यादेवमाद्रियते। च्यपरे तु
धन्योयं त्वद्गात्रसंगेनामनुतानुपते ऽहमपि धन्योयस्तेन रजसा स्पर्शेपइत्येवं बहु मनुत इति भावः। राकृयो स्त्रियां धूलिः पांशुर्नानेह

जे३ च

गी॰ गो॰ किंचमत्कृतः शयनं शय्यां रचयति। कथं यथा स्यात् यतनेपादिः पिपतति पत्राग्रं गच्छति शतिशंकितं त्वर्हि त्वं भवत्या उपयानं समीये गमनं यत्र तद्यथा स्यात्
३३ कीदृशे पतत्रे विचलितपत्रे यस्मात्त्व आकृति चिह्नि चलति यत्रे इति याउः सम्मुगमप्रवृत्तमेवमच कितनयनं यथा स्यात्तथा कितनयनसहितं यथा स्यात्। एवं तव
पयानं त्वदागमनवर्त्म पश्यति। पत्रे समुर्मुरसंचलत्पायातामेवराणाश्वरीति शंकयाचकितं पंथानं पश्यमीति भावः। पत्रपक्षयदि रोरोतिधरणीः भवदुप

पततिपतत्रे विचलतिपत्रे शंकितभवदुपयानं रचयति शयनं सचकित
नयनं पश्यति तव पंथानं ३ मुखरमधीरं त्यज मंजीरं रिपुमिव केलि
सुलोलं। चल सखि कुंजं सतिमिरपुंजं शीलय नीलनिचोलम् ४

व
यानमित्यत्र सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे इति पुंवद्भावः॥ गमनोत्कंठितां दृष्ट्वाह मुखरमित्यादि। हे सखि मंजीरं नूपुरं त्यज कीदृशं केलौ सुलोलं चंचलं अतएव वचने भवतीति मंजीरे ला२
व। अधीरं अमंदयत्वात्स्यादेवं मुखरं शब्दायमानं कमिव रिपुमिव शत्रुमिव। रिपुरपि अधीरः उत्तरलो मुखरो वाचालः। केलौ सुलोलो मंजीरो नूपुरो स्त्रियामित्यमरः। निचोलपच्छदप राम
त्साम्यहे सखि सतिमिरपुंजेनांधकारसमूहेन सहितं कुंजं वनं गच्छ नीलनिचोलपच्छदपटं शीलय परिधेहि। मंजीरो नूपुरो स्त्रियामित्यमरः। निचोलपच्छदपटस्त्वरतिव॥ ॥ ३३

ते२२
राधायाः अनुत्कंठां जनयितुमाह। उरसि मुरारेरित्यादि पीनतुंगि पुनः कीदृशे सुकृतविपाके सुकृतस्य पुण्यस्य विपाकः परिणामो यस्मात्तादृशे पुनः कीदृशे उपहितहा
रापितो हारो यया तादृशे रतिविपरीते सुरते विपरीते विपरीतं पुंभावमापन्नं त्वं मुरारेः उरसि हृदये राजसि अधुनेवा जिष्णुसि राजसि तत्र भविष्यसीत्यर्थः एव
केवलं नान्यद्दृष्टा सुकृतविपाके उपहितहारे इति द्वयमप्युरसः तस्यैव विशेषणं तदा तत्र सुकृतस्य विपाकस्त्वं दृशे उपहितो हारो यत्र तादृशे उरसीत्यर्थः। केव
लमानं ... सुकृतविपाके उपहितहारे इति द्वयमप्युरसस्तस्यैव विशेषणं तदा ... विपाकस्त्वं ... उपहितो हारो यत्र तादृशे उरसीत्यर्थः। केवलं नाम यत्र इव ... अपि तत्र विघातारोधाया उपमानान्येव स
तडिदिव विद्युदिव उरसि कीदृशे इव तरलबलाके तरलाश्चंचला बलाका बकपंक्तिर्यत्र तादृशे घन इव मेघ इव अत्र पीतवर्णतया राधाया उपमानान्येव स
सजलत्वं विहितं तदुक्तं पीतावर्षायां विजेयेति। अत्र कृष्णस्य श्यामलत्वेन सजलमेघसाम्यं राधायाः चलहारस्य चचलबलाका पंक्तिसाम्यं राधाया सुतदा

उरसि मुरारेरुपहितहारे घन इव तरलबलाके। तडिदिव पी
ते रतिविपरीते राजसि सुकृतविपाके॥ राराम राम सम॥

नीतवर्णतया पीतविद्युत्साम्यं अत्र यद्यपि वलकायामेव सापः स्थितत्वात् हिक्कात्साप रिवर्तमानत्वात् हारविशिष्टकुचोरस्थलविलसद्बिंबोपमानत्वं तरलब
कपंक्तिविशिष्टमेवोपरिस्थितविद्युतो विरुद्धत्था पि मेवापरिवकपंक्त्यादि भवतितद्युपरि यद्वा च विद्युत् तादृशराधाया उपमानं भवतीत्यद्भुतोपमा बोध्या
श्र२ तदुक्तं दंडिना सर्वयं प्रभासारः समालम्बतिडद्वकविना नवाननं विभाति तितामभूतोपमा बुद्धिरिति। यद्वा तरलबलाकेइत्यपि राधायाः सविशेषणं तथा
चहेतरलबलाके चंचलकामुकोत्स्थः तस्मिन्कोटिकदर्पलावण्ये पदृष्टे समेक्का मुकी सती पुरुषायितमाचरीष्यसीति भावः। बलाका बकपंक्तौ स्याद्बलाका
रा विशकंटिका बलाका कामुकी प्रोक्ता बलाक स्त्रवको मतइति विश्वप्रकाशः॥ ॥
रू२

जं २ ग्र

गी. गो. २४ पुष्पार्पितमुतस्मरोत्संकोकारपितासंप्रति नायककर्तृकृत्कं राजनपित्तु आह। विगलितमित्यादि। हे पंकजनयने सर्वनयनेराधे किशलयशयनेनवपल्लवशय्यां
यां स्मरेण रचितायां जघनं । अपरया कीदृशं जघनं विगलितकोटिकं दर्पलाव शपथ्या ... दर्शनेन स्वयमेव संवलितवसनं ... मुक्ता
पिधानं पवनमावरणं तद्रहितं पुनः कीदृशं । परिहृताहूरीकृता रसनाहृद्दं येन तादृशं पुनः कीदृशं । हर्षस्य आनंदस्य निधानं गृहं कुंभमिव । निधिमिव
रसनाकाचिज्जिह्वायोगितिविस्तरप्रकाशः । हरिरभिमानीत्यादि । हे कृष्णः अभिमानी मनस्वी तथा च एतावतादैन्यं नापि दुःखमत्र जनत्वात त्यक्ता वेदोल्लासं
मेवां चरेदिति भावः । इयं रजनिरपि इदानीं विरामं अवसानं याति । तथा च मम वचनं चलमस्ति कुंजमित्यादि मद्वाक्यं कुरु कीदृशं । सत्वरं तरसाहि

विगलितवसनं परिहृतरसनं घटय जघनमपिधानं । किशलयशयने पंकजनयने निधिमिव हर्षनिधानं ६ हरिरभिमानी रजनिरिदानीमियमपि याति
विराममकुरु मम वचनं सत्वररचनं पूरय मधुरिपुकामम् ७ श्रीजयदेवे कृतहरिसेवे भणति परमरमणीयम् । प्रमुदितहृदयं हरिमतिसदयं नमत सुकृत
कमनीयम् ८

गमने रचयतीति सत्वररचनं मधुरिपोः कृष्णस्य कामं वांछितं पूरय नायिका वा चाभिसारिका वा गीतानीयात तत्र कृष्णं चरमाणि वामदनानलं सतत प्राया भिसारयति प्रि
या ज्योत्स्नातमस्विनी यानयोग्यं वेषं विभूषणं स्वयं वा भिसरेयात् सा मेव दभिसारिकेति श्रीजयदेवेत्यादि । श्रीजयदेवे कृतहरेः कृष्णस्य सेवा येन तादृशे अपि
रमरमणीयं यथा स्यादेवं भणति सति हे जनाः हरिं कृष्णं नमत प्रणामत कथं यथा स्यात् । प्रमुदितमानंदयुक्तं हृदयं यस्य तादृशं । कीदृशं हरिं सदयं दयासहि गम
तं पुनः कीदृशं सुकृतेन पुण्येन कमनीयं वांछनीयं ॥ ॥ २४

नाकरुणस्वन सदृशी दीर्घामदल्पप्रार्थनातन्मुग
श २ २४ छन्द ४ विफलविलंबनमसोरम्योभिसा + ७

हे वेनापिनापकस्योत्कं तमाह । विकिरतीत्यादि । हे कांते तव मियेम दनकदनक्लांतः मदनः कामः तस्य कृत्कं निजं कदनं दुःखं तेन क्लांतो म्लानो वर्तते मुहुर्वारंवारं श्वासान्संता
पनिश्वासान् विकिरति क्षिपति नासा पुरो नासाग्रे मुहुर्वारंवारमीक्षते ध्यानेनापि प्रियां पश्यामीति नासाग्रदृष्टिः प्राणायामं ध्यायतीति भावः ध्यानसमये नासाग्रदृष्टिः तेन मनसः
काग्र्यं भवतीति नासापुर इत्युक्तं कुंचितमासानाशा ... अथवा पुरो अग्रे सांनिध्ये अनेन वर्त्मना श्रीराधिका आगमिष्यतीति आशया पश्यति ... मुहुः छन्द ४
तन्मयः मुहुर्वारंवारं कुंजे प्रविशति कीदृशं । कुंजं गुंजभ्रमरशब्दयुक्तं । कदाचिदनेन वर्त्मना आगमिष्यतीति ... तस्यां आशायां ...
वारंवारं दुःखं विकिरयथास्यादेवं ताम्यति ग्लानो भवतीति ध्यानविच्छेदे ताप उपताम्यतीति भावः । ... ताम्यतीत्यर्थः ।

सा विकिरति मुहुः श्वासान्दिशः पुरो मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुंजं गुंजन्मुहुर्बहु ताम्यति । रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते मदनकदनक्लांतः कांते प्रियस्तव वर्तते १ ५
लद्वा लघु कोपेन समं सममग्रमधुनाति रमां मुखरस्तं गतो गोविंदस्य मनोरथेन च सम प्राप्तं तमः सांद्रतां कोकिलानां करुणः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ रभसा) मृतं
मुहुर्वारंवारं शय्यां रचयति एतावत्कालं मुहुर्जनरीक्षे यथा ... तां शय्यां रचयत्ना कस्यास्तेनेन ... विफलविलंबनमसोरम्यो
भावः मुहुर्वारंवारं परितः आकुलं यथा स्यादेवं ईक्षते ... दिशः अथ पुनरपि ... अभिस
व रकृराः अभिसारयेमयः ... सूर्यः सममग्रं यथा स्यात् ... यथा स्यादे
धः वं अस्तं गतः ... समं गोविंदस्य मनोरथेन ... मुहुरं नम प्रकु
... गोविंदस्य मनोरथेन सह ... निमीलितो जातः ॥
: कोकानां चक्रवाकानां करुणस्वरेण ... मह्यां सुरुपो
मन्मथेन तव ... मा कुरु अरुणा ... सदृशं कथनं गुणाकर्णमिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गी २ गीकरुणा गं ५

गी०गो
३५

पुनरप्येधकारस्यापि तैर्वृद्धः कथंने नाभिमारकरास्यातिरस्यत्तामेवाहाश्लेषादिरूहनमसिदंपत्योस्तायाघ्रणो: कः कोनवृ्ठाइव्विमिः श्रोलस्ताक्षमुम्भितोरसस्य सादि
भर्वतास्यथ:। हकीहशोदंपत्योरत्सर्थंगज्यो पारस्पानापिकोन्यनायकंयोहिश्यगतयोः पृष्ठालुमालुात्यामिलितयोः।पुनः कीदृशोः श्रीस्पारदनुश्लीलमनादनुप
स्पाद्यसुवमत्स्नुधारस्पानापिका अन्यनापकु योनखा वक्तदनुपः स्वान्तसस्य कामस्य प्रेद्बोधंउद्रेकस्तदत्तः संभ्रमः समोगाद्रः कामोद्ग गच्छति दनुपोरतारंभः सुर
तारंभसूरतारंभस्तद्दनुप्रातयोर्लज्ञानेदयोः संभाषणोत्तानतोः अन्यनापिक्रानामग्रहेण सुरत्सुनापकनामग्राहं पत्यान्नालापः कथममापंयोजनः कथमपि
भयत्रीतिसुरविशेषणातानतोः (त्पर्थः। एतादून ज्ञरपस्यरज्ञानेपि तुल्यापराधान्यपरस्पर दोषाज्ञानंकुत्तुलस्तासहितः संगास्ससएवाविर्भवतीतिभाव:। अप्र

आश्लेषादनु चुंबनादनु नखोल्लेखादनु :: स्वान्तजप्रोद्बोधादनु संभ्रमादनु रतारंभादनु प्रीतयोः अन्या
र्थंगतयोर्भ्रमान्मिलितयोः संभाषणे जानतोर्दम्पत्योर्निशि को न को न तमसि व्रीडाविमिश्रो रसः॥ ६ ॥

थभमान्तेषस्तत्तु चुंबनेन नोनखच्छेनतन्तः कामोद्रेकात्ततः संभ्रमस्ततो रतं ततः प्रीतिस्ततो रसमावत्र मिति कामशास्त्रसिद्धः क्रमोपिक थितस्त उक्तं भरते
आश्लेषचुंबननखक्षतकामबोधशीघ्रत्वमैथुनमनेनमसुरतप्रबोधा प्रीतिस्ततोपि रसभावनमेककार्यमेवंनितान चतुरा स्मरतत्रमन्त्रइतिनवा श्वविधाहि सुरतम
सुक्तंकामशास्त्रेनत्रचदंत हेतु कृतिनेकशोभ्रहरादिक्रमप्युक्तं तथा च कथं कामशास्त्रे क्रमभंगाय इति वाच्यम् नस्पानिः शंक केलि कामा भिधापक रागम
त्वात्। इह तु परस्परपरनारीचौर्यपरपुरुषपरयोः शंकाकुलत्वेनित्वात्सादिक्रमेगौगसुतारंभउच्चितइतिभावः। नदाहतुदः इर्ष्याकुलस्वीपुरुषनायक ३५
स्पानिः शंककेलिने परागतन्निजितस्मादेतादृशोग्यरो थ धकारेजेगमनगंधेलवेनमरुचिरमिति भावः। दम्पतीजपनी भार्यापतीजायापतीजानीत्रिविन्यमरः।। रागन

क्रो३

त्वरपि१ अंधकारे१

पुनरपिंडि त्रास्यमस्पोत्कंठमाहाससमयेत्यादि हेसखुंगलिससखुभगश्शोभनश्री:क्लमसत्त्वापथ्यपन्नातार्थमांडपै तनुप्राप्नोन्नुकीदृशीतिमिरैमलिनपथिवर्त्मनिसमपचकितांम
पुमहितं चकितंचय थास्याद्द्वेदृशान्नेत्रदीव्ययस्यन्ती संप्रयन्ती। पुनः कीदृशीत्वांप्रतितदनुतनुमुहुः पुनः स्थित्वामरंपश्यास्यादेवंपदानिवितन्वतीविस्ताररूपतीभा
ठांधकारेतमात्वियुक्तेवदाचैव क्रुस्त्रः स्थितो भविष्यतीत्याशयेनचायमेव क्रमस्मृतिभ्रमात्तदंतिकसुपेत्यपश्चादिशोवहर्षेणमति तनउत्पापपुनरधेनधेन्ये

सभयचकितं विन्यस्यन्तीं दृशं तिमिरे पथि प्रतितरु मुहुः स्थित्वा मंदं पदानि वितन्वतीम् । कथ
मपि रहः प्राप्तामंगैरनंगतरंगिभिः सुमुखि सुभगः पश्यन् स त्वामुपैतु कृतार्थताम् ॥ इति गी
तगोविंदे पंचमः सर्गः

ष्य

वंप्रतितरुस्थित्वा स्थित्वागच्छन्तीमितिभाव। पुनः कीदृशीं कथमपि शनैः स्मरणाकेनपादिनारहएकांतस्थलंप्राप्तंपुनः कीदृशी अनंगतरंगिभिरनंगस्यका
मस्योर्मुः पुनःपुनरुद्वेगस्तरंगैस्तैरुड्वैःमुपलक्षितांता। अंगमेत्यतृद्विशेषणोत्तनीमानोन्नूपाः कतिसज्जितेसुविरलाविद्धःगुणग्राहिणास्तन्मध्ये पिनवप्रबंधरचना
निर्बंधिनोदुर्लभाः। द्वित्रास्तेष्वपिकेचनमद्विधिदृशेप्रमाणतुदधमंदीताद्विनेपाधुरमेकएववहंतिश्रीशालिनायप्रभुः इतिश्रीमहामहोपाध्यायश्रीशंकर
मिश्रविरचितायां श्रीशालिनीथकारिमायांगीतगोविंदटीकायांरसमंजरीनामथ्येयांपंचमः सर्गः समाप्तः

मु२

क्वा ५

गी० गो० अथेत्यादि अथानंतरं सखी तद्गीतं तस्याः राधायाः स्मरितं गोविंदं विषयीकृत्य प्राह हे वासाकी हृष्टो गोविंदे मनसिजेन क्रमेन मंदे मन्दगतेः किं कृत्वा तां राधां ललनां गृहे काचिज्जनाम उपविश्य चिरकालं तस्याः पश्चादनुरक्तां दृष्ट्वा अस्मिन् लवलतागृहे केलिः कर्तव्ये नि दीर्घकालीनं तस्यानुरागं ज्ञात्वेत्यर्थः पुनः कीदृशी गतं तु अशक्तां स्मोतिकं चयानुमस मर्थां सम मदःस्थले मंदगोपतं मूर्च्छितं वै लतागेगी गीति जिविश्वप्रकाशः मावीपदु वाचं तहीजेन कथयन्ति पश्यन्ती त्यादि गीतस्य मधुगुणकरागो रूपकताल गीतार्थस्तु हे नाथ हे हरे राधा वासगृहे लीलागृहे त्वत्कृतः संकाशान्मा दृति अवसन्ना भवति विह्वलमेवतस्या अवसादकारणमिति भावः॥ २ हृमि

अथ तां गीं तु मशक्तां चिरमनुरक्तां लतागृहे दृष्ट्वा तच्चरितं गोविंदे मनसिजमंदे सखी प्राह गु-
णकारी राधे पश्यति दिशि दिशि रहसि भवंतं तदधरमधुरमधूनि पिबंतं २ नाथ हरे सीदति राधा
वासगृहे ॥

एकांते दिशि दिशि भवंतं पश्यति का गोपीकी दृशं भवंतं अधरमधुरमधूनि तदीयाधरस्य पीत मधुरमधूनि पिबंतं मान्यादपत्नं भावनया स्वकीयाधरपानं कुर्वतं त्वामे मत्वा दिशि दिशि पश्यती ति भावः पद्यान्तर्गतपद्य छंदोस्य वाचकस्तथा च त्वदधरमधुरमधूनि त्वत्तो अन्यस्या नापि कायात्रा अधरमधुरमधूनि पिबंतं त्वां दिशि दिशि पश्यती त्यर्थः तछंदस्तत्कारान्तो अन्यययोः सर्वनामगण पठितस्तदुक्तं सर्वनामगणव्याख्यानावसरे प्रक्रियाप्रसादे तत्तु शद्रोयमन्यवाचीन्दुः पठितः स्तो भेदो दकतरौ स्योदात्तः इति काशिकाकारमतं ग्रंथकारमतेतु एकाकोगणे अस्मत्ताराति हावप्यनुदात्तावितिभोगवासो वा सगृहमिति हारावली ॥ १ ॥

२३

घा २ रभिसार

ननु किमिति सीदति त्वयैव किमितिना यातीत्यत आह त्वदभिसरणेत्यादि त्वदभिसरणे त्वदभिसरणे रसे यो भ्रमस्तं दृष्ट्वा त्वत्तोऽप्रमाणतः किं पदानि कतिपय निपदानि चलंती त्वदभिसरणगमने चलंती सती पतति सुवर्ण तथा चलंती रसत् प्रमाद त्वदंतिकमागंतु मसमर्थेत्यर्थः नन्वेवं चेद् नत्वार्हं कथं जीवतीत्यत आह त्वद्विहितेत्यादि स्मरकेवलं तव रतिकलया पूर्वानुभूततव रतेरेकत्वे जीवति कीदृशी विहिता विशदैर्निर्मलैर्बिसकिसलयैः किसलयैर्नवपल्लवैः वलयाः कंकणानि यया कमलनालयोः कृतेति विश्वप्रकाशः देलयः कंकणो दिं देन्या पियुनः कीदृशी मुहुर्वारं वारं अवलोकिता वीक्षिता मंडने मुकुरकुंडलवनमालादि भिर्लीलाजनन्तुकृतिर्य ॥

त्वदभिसरणरभसेन वलंती पतति पदानि कियंति चलंती ३ विहितविशदबिस किस-
लयवलया जीवति परमिह तव रतिकलया ४ मुहुरवलोकितमंडनलीला मधुरिपुरहमिति भावनशीला ५ त्व-
रितमुपैति न कथमभिसारं हरिरिति वदति सखीमनुवारम् श्लिष्यति चुंबति जलधरकल्पं हरिरुपगत
इति तिमिरमनल्पम्

पातादृश्या पुनः कीदृशी कुंडलेव शान्त अहं मधुरिपुः इति भावनशीला इति विजनपरा रहसि तव वेषं विधायाहमेव मधुरिपुरिति चिन्तयतीति भावः लीलावहावविशेषस्तदाहुस्त पनः प्रयोत्तनेस्य चेष्टाया अनुरागातिशयेन याभिप्रेतकृतिः सेयं लीलोत्कानुमितस्तन्मे रितिहरिस्त्वरितं च अभिसारं अभिसारकुंजं कथं न उपैति आगच्छति इति सखी अनुवारं सा वदति किं च सहरिः क्रमादुपगत आगतः इति बुध्या अनल्पमधिकं तिमिरं अंधकारं श्लिष्यति आलिंगति चुंबति च कीदृशं तिमिरं जलधरकल्पं श्याम मेघसदृशं यदा पदेत्यायान्ति कांतिं कंचलति तदानिकुंजगृहमुपुनी भूतैरस्मात्तद्रुमा अन्यैर्गालिंगन चुंबनादिकमाचरतीति तच्चुंबनपारपतीति भावः अतिमा

घा २

गी०गो० ३७ पश्चादिदृशेषूद्दर्शने सति भवति त्वयि विलंबिनि विलंबं कुर्वति विगलितलज्जा स्त्री साधकवासकसज्जा वासके केलीगारादि कांतपरिसरगायसज्जा संभ्रमसकललीलोपकर
णा विलपति हीनः कृपकथमनार्ता सेवस्यमपित्वया चीर्ण ताम्पि तिम्विलापं करोति। रोदिति रोदनं करोति। वासकसज्जा लक्षणम् तु सा वासकसज्जा स्वं भवति सा रतिविहरभि३

भवति विलंबिनि विगलितलज्जा। विलपति रोदिति वासकसज्जा ७ श्रीजयदेवकवेरिदमुदितं रसिकजनं तनु
तामतिमुदितम् ८ ॥

स्त्रीणां वासकसज्जा सकलमंडनासकवशात्कांतेन सह ध्यानगृहं प्रति। मञ्जीरवेशितवासकमञ्जिकेतिम्भृंगारशिलके पिमवेद्वासकसज्जासौ सज्जितांगरतालयानिश्चितागमनं राम ३७
भर्तुद्वारेक्षणंपरायणैरिति। श्रीजयदेवेत्यादि श्रीजयदेवकवेरिदमुदितं कथितं गीतं रसिकजनं शृंगाररसास्वादचतुरः सात्त्विकादि रसास्वादसहितं मतिशयेनानंदितं तनुतां वि
स्तारयतु ८ ॥

विपुलेत्यादि हे कितव धूर्त साश्रमगाढी र सजलघौ शृंगाररससमुद्रे निमग्ना आस्ते तव हेतुगर्भविशेषणमाह। ध्यानलग्नेति। ध्यानेन तव चिंतनेन लब्धस्य कांतस्य विना
ज थो वा निरवध्य र त्वच्चिंतनवशात्त्वां पुरःस्थितमिव मत्वा रससमुद्रमग्ना सा तिष्ठतीति भावः। किं कृत्वा अमदायेनल्पया कंदर्पचिंताकामविषयिणी चिंता कथोप
पामालभ्यते मिलितोपि प्रसादकारिष्यतिन वेत्यादिका चिंता विधाय तथा तदा कंचरयायदिनयास्य मितदातवेषानिष्ठुरतामालु निरंतरं समसभेव रातृ इति भा
वः। यद्वा तव अनेन कंदर्पचिंता हाहुषयितांकथलसो भिलिषातोपाप्य मदकंदर्पचिंता विधाय तथापि लब्धं न मिलनं सतत ध्यानमेवावलंबीयर्थः। कीदृशी। विपु
लाश्रुरोमपुलकपालिः रोमावपंक्तिर्यस्याः सा ध्यानकल्पिततवकरस्पर्शोद्भूतरोमांचवतीत्यर्थः। किं कुर्वती काकुव्याकुलं यथा स्यात्तथा काकुध्वनिविकारविशेषेण व्या

विपुलपुलकपालिः स्फीतसीत्कारमन्तर्जनितजडिमकाकुव्याकुलं व्याहरंती।
तव कितव विधायामदकंदर्पचिंतां रसजलधिनिमग्ना ध्यानलग्ना मृगाक्षी॥ ॥

कुलं यथा स्यात्तदेवं व्याहरंती ध्यानेनैव करं तव नीवीवधनोन्मोचनाशंकं पर्यरिकल्प कुहमिता व्याहावमाश्रितां सुचमलं चनन मामेत्यादि निषेधकवाक्यं कथयंतीति
भवः। पुनः कथंयथा स्यात्स्फीतः प्रवृद्धः सीत्कारो यत्र एवं यथा स्यात्तथा ध्यानेनैव लब्ध नूतनखक्षतादिकं परिकल्प्य सीत्कारं करोतीति भावः। पुनः कथं यथा स्यात् अंतः चि
त्ते जनितो जडिमा जड्यं यत्र एवं यथा स्यात् ध्यानकल्पित बालायादिसमये लज्जया स्वामालिंके भावमेवयतीति भावः। अन्यस्यापि जलधिमग्नस्यांगः जाड्यशातुद्भूः स्वर
शान्त्या कारोव्याकुलत्वं घर्घरा यया स्यात्तदेवं भाषणं च भवतीति ध्वनिः। इयं च जडतीत्यानवमी अवस्था अल्लक्षणाचांकपयाकुकुहमितलक्षणारसमागविसुखाकरके शाधं
रादियहणे सीदमानापि मानसे दुःखितेव बहिः कुप्येद्धनकुह्मितं तदिति म सव्येष्टाप्ति व्याप्तइति शृंगारदीपिकायाम्। काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्या
दिभिर्ध्वनेरित्यमरः;

गी० गो
३८

लीला २

पुनः कृष्णस्तत्र पितुमाह। अंगेष्वाभरणमित्यादि। हे कृष्ण सा प्रभावरतनुः सङ्केतस्थले त्वया विना निशां रात्रिं न नेष्यति न प्रभातं प्रापयिष्यति कीदृशी इत्यनेन प्रकारेण अकल्पि
तकल्पः विकल्पस्तदा गमनशंका तल्पं शय्यां तद्वनामसंकल्पस्तद्रागमनादिध्यानेइ त्यादिनी नीशा तत्त्वाशंका पितन्नक्षा संगे पितत्संज्ञा भिला विनाशस्यानकृत्वा
पिमनोरमतइति भावः। अलंकारादिकामसमभवाह। अङ्गेष्विति। अंगेष्वाभरणं करोति इति भावः। अलंकारेणानेनाकल्पउक्तः। अथ च वङ्कशोभा रवो यत्रोपमेयो
ऽपि पद्मादि चरणाद्या तेन वलति प्रतिलाभप्रमागमनं परिशंकते। अनेन विकल्पः कथितः। अथ वासं पाशयनीयं चितनुते विकास्यति अनेन तल्परचना उक्ता। अ
थ च चिरं वङ्ककालं व्याप्य त्वां ध्यायतीति चिन्तयति। अनेन संकल्प उक्तः। तथा तव आगमनप्रत्याशया पाणौ व्यायोरेः संप्रति कालं नयति यदि त्वमेव त्वं यानं गत वन्दालसं गौ

अंगेष्वाभरणं करोति बहुशः पत्रेऽपि संचारिणि प्राप्तं त्वां परिशंकते वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति। इत्याकल्पविकल्पतल्परचनासं
कल्पलीलाशतव्याशक्तापि विना त्वया वरतनुर्नैषा निशां नेष्यति। किं विश्राम्यसि कृष्ण भोगिभवने भाण्डीरभूमीरुहि भ्रातर्
यामि न दृष्टिगोचरमितः सानन्दनन्दास्पदं राधाया वचनं तदध्वगमुखान्नन्दान्तिके चिन्मुद्रु गोविंदस्य जयन्ति सायमतिथेः प्रा
स्प शस्त्यगर्भा गिरः॥ इति श्रीगीतगोविन्दे षष्ठः सर्गः॥ ॥ तल्प १

प्रतिनिराशां सतीं रात्रिं नेतुं न शक्नोतीति भावः। अल्पता स्वीयाहावो वर्णितस्तइक्तं अल्पतां सा न कथिता प्रियस्यागमने सति दिहृक्षयोस्तयोस्तुहुसंभ्रममल
हृतिरिति। आकल्पवेषो नेपथ्यं इत्यमरः। तको विकल्पशंका चेति च। तल्पं च शयनीयं स्यात्तल्पमट्टकलत्रयोरिति विश्वप्रकाशः। संकल्पः कर्ममानसमित्यमरः। गु राम
णेषु ये दोषदृशः परेषां दृमः स्वदोषाचरणाय किं तु। स्वतः पिधास्यति ममात्र दोषान् संततान् स्तान् अपि किं ब्रवीमि॥ इति श्रीमहामहोपाध्यायश्रीशंकरमिश्रविरचि ३८
तायां श्रीशलिनायकारितायां गीतगोविंदटीकायां रसमंजरीनामधेयायां षष्ठः सर्गः॥

२१२

अत्रांतरइति। अत्रांतरे अस्मिन्नवसरे स्फुटं चन्द्रोऽप्युज्ज्वालैः किरणपूरैर्दृशा वनान्तं वृंदावनमध्ये अदीपयत् प्रकाशितवान् कीदृशः पूर्वादिक्सैव सुंदरी कामि
नी तस्याः वदनस्य मुखस्य चंदनबिंदुः भूइलाकार वदनतिलकं अत्रतोः पूर्णा चंद्रो वपुपतेन वर्धनः खंड अद्र चंदनबिंदुसादृश्याभावात्। पुनः कीदृशः स्वरूपेकदीभू
ता बालाकुलं स्यकं यं तस्य श्रीः शोभा प्रचत्तादृशः कुलटाकुलस्य व्यभिचारिणीसमूहस्य यो वर्त्मप्रयातः संकेतगमनमार्गप्रतिरोधे तेन संजातं पातकं पस्य सर
प अपास्यापि कृतया यस्य कलंकः स्फुटी भवतीति चाध्वनः प्रसरतीत्यादि ... विंबे चंद्रबिंबे प्रसरति सति माधवे कृष्णे विहितविलंबे कृतकालक्षेपे सति विधु
रा दुःखिता राधा दुःखैः पीता परिताप चकार कथं यथा स्यात् विरचितो विविधो नानाविधो विलापो यत्र एवं यथा स्यात्। पूर्वं तत्रागमनशंकाप्यासीद् इदानीं मिलनं कुत्र सखी
अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्त्मपातसंजातपातक इव स्फुटलाञ्छनश्रीः। वृंदावनान्तरमदीपयदंशुजालैर्दिक्सुंदरीवदनचंदनबिंदुरिंदुः॥१ प्रसरति शशधरबिंबे विहितविलंबे च
माधवे विधुरा। विरचितविविधविलापं सा परितापं चकारोच्चैः॥२ गौडमालवरागेण। कथिते समये पि हरिरहह न ययौ वनं। मम विफलमिदममलरूपमपि यौवनं॥१
र इति तदा ममनेत्यादि निराशाधिकं विलपति इति भावः। विविधविलापमेव गीतेनाह कथितसमयेपीत्यादि गीतस्यास्य गौडमालवरागः प्रतिमठतालः तत्र ताल्ये
स्तः हर्षविषये कृतं तेनशरणायामि पहाउं जलमाग्रेपः अंबा शरणं पविमोननविनाजलवदेक्ष्ममि प्रवेशयमन्त्र हे यामामीत्यर्थः। कीदृशी सा वीर्जनं रचनेनं चितता प्रवा
ताम यादृशी नापतंएवेति सखावदवेनन प्रतारितेत्यर्थः। सखेऽपि वंचेमतीका सदा के स्मा विश्वासपात्रं भवेदिति भावः। कोऽत्रास्मात् तिलोकेषु समनेसर्वनाम्नि वाप
वको चमपूरे वमुरवशीर्ष जलेषु कीमिति विश्वप्रकाशः। गृहकि चौ त्समरः। सखी व वनमेवाहा कथितसमयपीति हा कथिते समये पि संख्या अग्रेस्व पश्चेवं कथि
तापः समयः कालो स्मिन्नवसो संपास्मे तस्य वनमागत इमपि जितपट्टाम रव्याम दसेपः समयः कथितं तदापि वनं संकेतानि कुंजं न ययौ न गतवान् उद्दमारूप सबेमि प्रो वृतेना
दुःएममलनूप मपि निर्मलसौंदर्य मपि पफलापूर्वंम दागमन प्रत्याशयास्थितेन पन्थ व विलंबुनेतावक्षिद् स्वाप भोगासमर्था इदानीं त्वय्या प्रथ्वेत्यर्थः। मवमयौवनंपा
स्पती तिभावः।

ति २१२ घा नि १ ना५

किं ३ दृ०७ केत ४ सा न०

गी.गो. यदिति यस्मात्स्मरस्यानुगमनाय त्वरमाणाय निशितशरेण गहनमपि वनमपि प्रीणितं तेन कृत्स्नेन निमित्तभूतेन मे मम हृदयं असमरैः कामेन कीलितं विद्धं वा कीलि
३९ तं क्षेपनाचित्यम् ॥ ममेत्यादि । मम मरणमेव वरमुत्तमं । तत्र हेतुमाह हे रहव नाथ केतनामूर्छा यद्वा अचेतना मूर्छा पाद्ज्ञानरहिता यद्वा अः क्षमस्तचैवेतनो
बुद्धिर्यस्याः सा तादृशी विरहानलं विरहाग्निं किमिति विषहामि सहे । तथा च हे मम दुःखस्य कोपि ज्ञाता पितेत्यन्या सोढं किमित्याचरामीति भावः ।
कीदृशी अहं अतिवितथकेतनात् निशापेन वितथपि ध्याभूतेन गृहं यस्याः तादृशी यद्वा अतिवितथकेतनं शरीरं यस्याः तस्मात् तथावनेऽनुप
मसेोदर्पायमयी देशरीरं तेन विनादि पंचमिन्द्रछ्यः । यद्वा अतिवितथकेतनेन इयं स्वपतिं विहायान्यपुरुषमभिसृतवतीत्येवं रूपलांछनेन यस्यास्ता
मस्त्वनुगमनाय निशितगहनमपि प्रीणितं तेन मम हृदयमिदमसमशरकीलितं २ मम मरणमेव वरमतिवितथकेतना । किमिह विषहामि विरहानलमचेत
८ ना । अहह कलयामि वलयादिमणिभूषणं । हरि विरहदहनवहनेन बहुदूषणं ४ मामहह विधुरयति मधुरमधुयामिनी कापि हरिमनुभवति कृतसुकृतका
दृशी तं सम्मिलितेन लांछनमयीदं न मे दुःखाय स्यात्संप्रति तु मम बालांछनमात्रमेव दुःखदमिति भावः । केतनं लांछने कायेगेहे चोपनिमंत्रणे इति ॥ मिनी ॥
विश्वप्रकाशः । पद्मम एवं हे रामा इति तुराय च गणपुंजा दो परस्मैपदी विकल्पेन गापतः पठितस्तस्य इस्वन्यथा भारूपेद्रे विपठ्ठा मानि प्रयोगः ॥ मामित्यादि
अहह इति खेदे इयं मधुरा मनोहरा मधुयामिनी वसन्तरात्रिं मां विधुरयति विकलयति कापि धन्या पुण्यवती शा कामिनी हरिं हरि अनुभवति कोदृशि तमयेप
यति । विधुरस्यात्तु विश्लेषे विधुरे विकलेव दिति विश्वप्रकाशः ॥ मधुरं मनः मे इत्थं स्यात्तुन्या पुमनो हरेइति धरणिः । स्याद्धर्मामसि यायपुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषद
त्यमर अहहेति । अहहेत्यद्भुते वलयादि मणिभूषणं करकादिकं मणिखचितमेककां हरीविरहदहन वने न कृष्णविरहाग्निधारणेन बहुदूषणं अनेकदो

कुसुमेत्यादि । स्रगपि पुष्पमालापि अतनुः कामस्तस्य पेशलता लीलया मां हृदि हन्ति ताडयति कामबाणा अपि पुष्पाण्येव स्रगपि पुष्पमयी ततः लीलया हन्तीति भा
वः कीदृश्या अतनुशरलीलया अति विषमशीलया । अतिशयेन विषमं शीलं स्वभावो यस्यास्तादृश्या । अन्यथा रागिणः कामेन तुल्यान्यतो ग्रति कामबाणाः
हृदि संगता एव कृत्तमकृत्वे बाहरेव द्युत्ना जितिविषमशीला इत्येतेति भावः । कीदृशीं मां कुसुमसुकुमारतनुं पुष्पकोमलांगीं । अहमित्यादि । अहं हृदि कुंजे
निवसामि । कीदृशी नगाणीताः नक्षेमविना । वनकुंजसारिपिन्नस्य वेचलतापयामि मधुसूदनः कृष्णोमां चेतसा स्मरन्नपि न चेतोमात्र साध्यं स्वयं स्मरणं ४
नुशा८ कुसुमसुकुमारतनुमतनुशरलीलया स्रगपि हृदि हन्ति मामतिविषमशीलया ६ अहमिह निवसामि नगणितवनवेतसा स्मरति मधुसूदनो मा
मपिनचेतसा ७ हरिचरणशरणजयदेवकविभारती वसतु हृदि युवतिरिव कोमलकलावती ८ ॥ ॥ ॥
पिनकरोति अन्यस्य कावार्त्तेति चेतसेत्यनेन ध्वनितं । अन्यः । यास्मरणास्य वेतो जन्मोत्तने वनसेत्यस्यैव पथ्यापन्नेः नगणितेत्यत्र नशब्देन निषेधवाद
केन समासो नतु नञ्समासे हिनस्यतृतपुरुषत्वे प्यपूर्वादि लपेत्र्याणिनीति स्मात् । यद्वा नगो वा पम समस्तं शिरस्वालनेन तथा च गणितानां प्रतिकूलं तं व
स्त्रमन्वेषणन्यायपरिसंख्याता वनेन चेतसा यथा सा अहह हवे नि कि नन्निवसामि । अमीपि नु निवसाम्येव शेषपूर्वं तेन प्रलब्धा चेयं नापि का तन्मन्देन तु २
माणीवमुधा कोहं तामके तम द्वापिन्न दर्पितव्यथितो यातु विप्रलब्धेति सा प्रोक्ता बुधैः । स्यात् विक्रिया न तु वैदग्ध्यतया खेदाश्रुमूर्छाति श्वसितादयइति
। हरीचरणाति हरेः चरणाशरणो पदरस्ता । तादृशो यो जयदेव कवि तस्य भारती वाणी हृदि हृदयेवसतु आस्तां । कस्मिन्नजनानां । कीदृशी मनता कोमला रति
निपुण चारुकलावती कविन्दकलायुता कि चयुवती युवती वा कीदृशी कोमलना मइद्गी कलावती चतुःषष्टिकलाकुशला

गी॰गो॰ तत्किमित्यादि। कांतः कृष्णः संकेतीकृतोपि मंजुमनोज्ञे अपि वंजुललताकुंजो वेत्रलतागृहं तत्रापि यत् पतोद्देशतो नागतस्तत्कामपि कामिनीं किं अभिसृतः
५ अन्यस्याः कस्याश्चिदभिसारभूमिं प्राप्त इति किमुत्प्रेक्षे। यद्वा बंधुभिर्गोपबालैः कलाकेलिभिः कौतुककलाभिर्बद्धो नियंत्रितः सन् किमु मद्वाक्यकारी
अं भ्रमितस्तत्र छायायां निविडांधकारे वृन्दावने यान्संकेतीकृतं विपिनसमीपे संकेतस्थलमप्राप्य भ्राम्यति किमु परिभ्रमति किमु कोपि मम
पातकस्माद्धा कांतमनाः इति। प्राकृतेन किमु शब्दोत्रापि संबध्यते तथा वा नागमद्धेतोः क्लेशदुःखेनोपेतमनसो नोपस्थितस्तादृशः प्रस्थातुमेवाक्षम

तत्किं कामपि कामिनीमभिसृतः किं वा कलाकेलिभिर्बद्धो बंधुभिरंधकारिणि वनोपांते किमु भ्राम्यति। कांतः क्लांतमना मनागपि पथि प्रस्था- नापांते १
वं तुमेवाक्षमः॥ संकेतीकृतमंजुवंजुललताकुंजेपि यन्नागतः १ अथागतां माधवमंतरेण सखीमियं वीक्ष्य विषादमूकां विशंकमाना रमितं कमपा-
ल१ पि जनार्दनं दृष्टवदेतदाह॥ ॥

मत्तत्स्खलितुमेवासमर्थ इति किमुत्प्रेक्षे। उक्ता वेषं नायिका तत्तु कृष्णः शृंगारतिलके। कर्तुं भवति सा यस्याः संकेते नागतः प्रियः तस्यानागमने नागमनेहेतु- रास
चिंतयन्त्या कुलायष्ठेति। अथ अथानंतरं पराधा शतद्वाक्यमासांदृष्टवद्दारुणं कलवती यथा हसां कृष्णे दृष्टः अस्पष्टं चिन्तितं केन विलक्ष्यते तदृष्टिस्पृष्टे ४०
। किं कृत्वा सखीं माधवमंतरेण कृष्णं विना आगतां वीक्ष्य दृष्ट्वा अत एव विषादेन मूकां कृतमौनां कीदृशीं जनार्दनं कृष्णं कयापि रमणीरमितं
विशंकमाना तर्कयंती जनार्दनं मिथ्यु विजनं परस्परस्यां सत्यतया जनानामर्दनं स्व भावोपेतं तस्य ममतापजनकत्वमुचितमेवेति भावः॥ ॥

तदेव गीतेन कथयति स्मरसमरोचितादि। गीतस्यास्य वसंतरागएकतालीतालः भीनार्थस्तु। कापि मधुरिपुणा कृष्णेन विलसति रमते अतएवाधिकगु-
णा अधिका सौंदर्यादि रूपा गुणा यस्या मत्तके तागमनोत्सुकमपि कृष्णं गुणैरयं हृत्वा रमितवती। मत्तोप्यधिकगुणेति भावः। युवतिर्विलसती त्येनेन नारीपि का-
र्ते कविलासकथना द्विपरीतरतमुक्तं। कीदृशी सा स्मरसमरः कामसंग्रामः सुरतमिति यावत् तत्र उचितो योग्यो विरचितः कृतो वेशः आभरणं यया पुनः की-
दृशी गलिताः कुसुमभरेण परसा दृशावि लुलिताः कृष्णेन कचग्रहपूर्वकं चुंबनदानेन अलसाः केशा यस्याः साविपरीतरतेन नायिकायाः केशग्रहणपूर्वक-
कृ मेव चुंबनं कर्यमित्युक्तं यद्वा आश्लेषां समान्तीकरणं स्मरः वेशो वेश्याभगेहे प्रोक्तो नेपथ्यं गृहमात्र इति विश्वप्रकाशः। पुनः कीदृशी हरेः परिरंभणो-
त्सुकतरा गे॥ एकतालीताले स्मरसमरोचितविरचितवेशा गलितकुसुमदरविलुलितकेशा १ कापि मधुरिपुणा विलसति युवतिरधिकगुणा ध्रुव-
पदं॥ ॥हरिपरिरंभणवलितविकारा कुचकलशोपरि तरलितहारा २ चंचलकुंडलदलितकपो-
ल। मुखरितरसनजघनगतिलोला ४॥
तं आलिंगनेन वलितो जनितो विकारो रोमांचादिर्यस्याः सा पुनः कीदृशी कलशाविव ययोः कुचौ तत्र तरलितश्चंचलो हारो यस्याः सा पुनः कीदृशी चंचलाभ्यां कुंडलाभ्यां दलितौ
मृदितौ कपोलौ यस्याः सुरतारंभकुंडलयोश्चाञ्चल्यं पुरुषायितसकलनायिकातनुचांचल्यात् स्वतः स्वयं पुनः कीदृशी मुखरिता शब्दायमाना रसना क्षुद्रघंटिका यत्र तादृशस्य
जघनस्य गत्या गमनेन लोला पुनः कीदृशी विचलः दृश्यः चलैरलकैश्चूर्णकुंतलैर्ललितो मनोहर आननचंद्रो मुखचंद्रो यस्याः सा ललितं चालकानां क-
लंकमादृश्यान् मुखचंद्रलकलंकं वञ्चं दृश्यमयतो जनः पुनः कीदृशी तम्प केश्यास्याधरपानामेना धरपानोत्सी देहेन कृतावकृत्तिमरसेनानाविः कृतानंद

चंचलार

गी०गो० पुनः कीदृशी दयितस्य कृष्णस्य विलोकितेन वीक्षणेन लज्जितहसिते लज्जाहास्ये यस्याः सा यद्वा दयितविलोकितेन लज्जिता लज्जावती हास्ययुक्ता चेत्य
४१ र्थः पुनः कुपितमानपातप्रायश्च स्थितस्याह्नाय मानस्य कृष्णस्य दर्शनेन लज्जा हास्य वनस्याश्च भूरिति भावः लज्जित हसितेत्यत्र प्रथमव्याख्याने नपुं
सके भावे क्तः द्वितीयपक्षे लज्जा यातो हास्य वाचकस्य हस धातोः स्वार्थिक एक त्वाद्युक्त्या कर्त्तर्यादिना क्तः पुनः कीदृशी बहुविधं पिकशिशिखिकलहं
सादीनामिव नानाप्रकारं कूजितं शब्दितं यत्र एतादृशो यो रतिरसः सुरतरसस्तेन रसिता तादृशा यद्वा बहुविधनानाप्रकारं पारावतादीनां यत्कूजितं र

दयितविलोकितलज्जितहसिता बहुविधकूजितरतिरसरसिता
विपुलपुलकपृथुवेपथुभङ्गा श्वसितनिमीलितविकसदनङ्गा॥

हूतरतिरसे रसितं शब्दितं यस्याः सा रसितं शब्दितं हूहू इति कोषः पुनः कीदृशी विपुला अतिविपुलकाः रोमाञ्चास्ते सा पृथुवेपथुभङ्गाः वपुर्महाकम्पो वेपथुः
यत्तस्य भङ्गः तरङ्गो यस्याः सा रोमाञ्चाकम्पयोः तरङ्गो रत्यास्तु रागसम्भंगः तरङ्गभेदे च भंगो जयविपर्ययमिति विश्वप्रकाशः पुनः कीदृशी श्वसितं श्वा
सायासजनितो निश्वासः निमीलितं परमानन्दाविर्भावजनितनेत्रनिमीलनं ताभ्यां विकसन् प्रकटीभवन् अनङ्गः कामो यस्याः सा श्वसितेत्यनेनानन्दावाप्तिसूचि
तं कथितम् तदुक्तं रतिरहस्ये सुरतं जघनास्फालसुखं वीतलज्जतातु कुचश्वसितानामादि निद्रा कथं चकं मिलितेत्यनेन तत्कालोचितकालं के थि
तत्तदुक्तं तत्रैव मूर्च्छा निमीलनं वा कुरोष्ठनितिकालस्य लक्षणमिति ॥ ॥ ॥
तत्तदुक्तं तत्रैव मूर्च्छा निमीलनं वा कुरोष्ठनितिकालस्य लक्षणमिति

त ४
पुनः कीदृशी श्रमजलकणभरेण सुरतायासजनितप्रस्वेदबिन्दुसमूहेन सुभगं मनोहरं शरीरं यस्याः सा तथोक्ता यद्वा पिवजलमिस्वेदबिन्दुभिर्मुक्ताहारशोभा तत्र न
सुभगशरीरेति भावः पुनः कीदृशी उरसि कृष्णस्य वक्षसि पतिता कीदृशी पतिता सुरतसंग्रामे धीरा पण्डिता अनेन सुरतान्तकालः कथितस्तदुक्तं रतिरहस्ये अङ्गे
स्वेदः श्लथत्व वक्षः स्वसायादिसंपतितः जाते स्तुतिसुखेनापिविरामेच्छा जनायततीवं पश्चात्पुंहंसलीलकस्तदुक्तं रहस्ये नारीपादद्वयं द्वयाक्रान्तस्तत्पुंगोपमि
वं का मन्दोलपेदाशुधैर्यहंसलीलकः इति लक्षणं शकृन्तयामरः श्रीजयदेवेति श्रीजयदेवेन भणितं कथितं यत्तु हरेः कृष्णस्य रमितं क्रीडितं तत् कलेः कलियुगस्य
कलुषं पापं अर्थाच्छ्रोतृणां पाठकानां च परिशमितं जनयतु नष्टं करोतु संप्रति व द्वाभ्यामधिकतां व्यथतीयती त्याह विरहपाण्डुमिति अपेदृति विषादेऽपि दृश्य

८।परि ॥ श्रमजलकणभरसुभगशरीरा पतिता रसि रतिरणधीरा ७ श्रीजयदेवभणितहरिरमितं कलिकलुषं जनयतु परिशमितं
८ विरहपाण्डुमुरारिमुखाम्बुजद्युतिरियं तिरयन्नपि वेदनां विधुरतीव तनोति मनोभुवः सुहृदये हृदये मदनव्यथाम् ॥ ॥ ये म६२

सुलमः इन्दो मम हृदये मदनव्यथां काममपीडां मनोबाधिकं यथा स्यादेवं तनोति विस्तारयति कीदृशः विरहेण मद्विश्लेषेण पाण्डुर्यस्तं यं मुरारेः कृष्णस्य मुखाम्बुजं मानेनय
चं तद्द्युतिर्यस्य सः तथा वतादृश कृष्णस्य मुखाम्बुजसदृशं चन्द्रदर्शने न कृष्णमुखाम्बु ... जस्य स्मारणात् तेतिव्यथातापतरेति भावः किं कुर्वन्वेदनामपि ज्ञान
मपि तिरयन् तिरोहितं कुर्वन् तथा च चन्द्र ... हे बहुविधदर्शने न तथा विवेकोन्मूलनं भवति येन कृतापराधमपि तमेव मनः स्मरतीति भावः यथा न कृते
हेतुगर्भविशेषणमाह मनोभुव इति मनोभुवः कामस्य सुहृत् मित्रं तोयथाचनिकः स्थितस्यापि कृष्णस्यानुसरणं मया न कृतमिति मदना ज्ञाल सनात्कामो मम मनो ऽभिजात
स्ततः सम्मुत स्यासहायं विरहिणीं तापयितुं अपिच याजन्म इति भावः चन्द्रस्य कृष्णमनोतनयं तेन कामस्य च मनसि तत्त्वेनैव प्रसिद्धः सोदरत्वेन कामचन्द्र
ते

लि ३

७२

गी. गो. पूर्वगीतेत्कस्याश्चिद्दिपि रीतानमुक्तं। अधुना कस्याश्चित्स्वाधीनभर्तृकाया नायकः कर्तृकं क्रीडामाह। समुदितेत्यादि। गीतस्यास्य गूर्जरी रागः एकतालो तालः। नायिका

४२ गी. नार्थस्तु विजयी। नत्यशो लोपुराशेः। हृष्टो यमुनापुलिने वने यमुनायाः सैकते प्रहृष्टेन न्वरमते क्रीडति। निःशंकं केलिप्रतिपादनायां प्रियुक्तं पानस्मुक्तं। क्रीडामेवाह। समु

दिते नितिमणि वदने कामिनी मुदिते सपुलकं सरोमाञ्चं यथा स्यादेवं मृगमदतिलकं कस्तूरीतिलकं लिखति कीदृशो समुदितः सम्यगुदितो नुकूलेना पकाहे समकरस्पर्शो

नाविर्भूतो मदनः कामो यत्र तादृशे चुंबनापवलितः संमुखीकृत्य संकोचितो धरो यत्र तादृशे कुत्र कस्मिन् रजनीकरे चंद्रे मृगमिव हरिणमिव कीदृशे चंद्रे समुदितः सम्यगुदित

सम्यगुदितो मदनो यस्मात्तादृशे पूर्णचंद्रस्य कामोद्दीपकत्वादिति भावः पुनः कीदृशे चंद्रे चुंबनापवलितः संमुखीकृतो धरो यस्मात्तादृशे दृष्टान्ते नैव मुखं। वर्णनीय

नेः दृशे पूर्णः अत्र मुखस्याह्लादकारित्वादिना चंद्रसाम्यं कस्तूरीतिलकस्य च मृगसाम्यं वोध्यं कलांतरमाह। घनचयेत्यादि। चिकुरे नस्याः केशे या शोकुरवककुसुमयो

॥ गुर्जरीगे॥ ॥एकतालीताले॥ समुदितमदने रमणीवदने चुंबनवलिताधरे। मृगमदतिलकं लिखति सपुलकं मृगमिव रजनीकरे १ रमति यमुना

२ ॥रमते यमुनापुलिनवने विजयी मुरारिरधुना॥ ध्रुवपदम्॥ ॥घनचयरुचिरे रचयति चिकुरे तरलिततरुणानने कुरवककुसुमं चपलासुषमं रतिपतिमृगकानने

म्लानाभिः पुयम्बुष्य अनुगाद्विरीश्रुपंचाखयानि यथा विन्यासमर्प्य यतीत्यर्थः। कीदृशे चिकुरे घनचयवन्मेघसमूहवत् रुचिरे मनोहरे पुनः कीदृशे तरलितानि

स्वावलोकनाय चंचलीकृतानि तरुणीनां पूनामाननानि येन तादृशे। कीदृशं कुसुमं चपलासुषमं क्षिप्रचुतिर्वत्सुखमा आभायस्य तादृशः। य

द्वा चपलावत्सुखमंचातुंपुनः कीदृशे रति पतिः कामः स एव मृगः तस्य कानने वने अत्र विरहतापशमकत्वपूर्णत्वश्यामतया च चिकुराणां सजलमेघसाम्यं कस्य

थित कुरवककुसुमानां चातिशादृश्यमानतया विशिष्टसंतापनुत्तनकतया स्कन्तया चलेतिस्तविद्युत्साम्यं चिकुरः कुंतलो वालः कचः केशः शिरोरुहाः पुस्त्रलीत्यम

पिप्पलिपुर्वेत्यादि सुपमा लपयोः सुषमा परमीद्युतादितिच अमरः। कृतः कुरवकः शोभाम्लानेष्विति प्रभेदयोनिति विश्वप्र-काशः। कुसुमं पुष्पफलयोरि ४२

स्यः पिच चपलाकपिरता विद्युता विति॥

पति ६

पु
तो

च

के स्तनतमाह। उरः पतित्यादि। कुचयुगगगने घनतिमिरे इह लायत। तत्र अमलनिर्मलं मणिसरं मुक्ताहारं। जनेदंताः तारकास्मपटलं तारकासमूहं व्ययति योजयति। कीदृशे कुचयुगगगने

नेस्थूलत्वात् अतिशयेन घनो विस्तारो यत्र तादृशे पुनः कीदृशे। मृगमदस्य कस्तूर्याश्च रुचिरस्या नूषितेत्या। पुनः कीदृशे नखपदेन खक्षतेन शशिना तेन भूषिते तेन खक्षते न खक्षतं

ते वरमैर्धेन्दुसंकेतो ध्येते द्रुक्ष्मपंचसायके। अर्द्धं चंद्रमिमितं नखक्षतं चंद्रमर्द्धक इति तस्मात्सतः। कृत्वा नितंत वृत्तनया श्रुष्ठदातस्यमेत त्वाजन्सै दिवि। अत एवात्र शशि

पदस्य अर्द्धचंद्रपरत्वो ध्यं पूर्णचंद्रस्य तत्साम्याभावात्। अत्र कुचयुगस्य विस्तीर्णत्वात् कस्तूरिकायाः श्यामत्वान्नखक्षतस्य चंद्रवत्त्वाच्च गगनत्वेन रूपायुगागनस्यापि

विसप्रदीपेश्यामत्वेनैव प्रसिद्धेः। अत एव स्तवनद्रत्यादि मिश्रमिति विशेषणे गगनत्वरूपणादधिकशिविशेषणो यादानात्वागमेत रूपकोष्वनः साद्दरेठ दाथविकारे लोहमुधे

रङ्गिविश्वप्रकाशः। गूढित्तेन्नुषित्रेदन्समरः। एतद्व्याख्यानसमये श्रीस्वामिना प्युक्तं नूपिक्षोकि कोभ्यात्यश्च। यथा इगिरि शिराभूषितः। जेन स्तनवाङ्गमध्ये वनारकतारं

स्थगति मुक्ते कुचयुगगगने मृगमदरुचिरूषिते मणिसरममलंतारकपटलं नखपदशशिभूषिते ३ जित॥

विशसफले मृदुभुजयुगले करतलनलिनीदले। मरकतवलयं मधुकरनिचयं वितरति हिमशीतले ४ ॥ ॥

पिबेति शाश्वतः किंच मृदुभुजयुगले तस्याः कोमले बाहुयुगे मरकतवलयं इन्द्रनीलमणिकंकणं तमेव मधुकरनिचयं भ्रमरसमूहं वितरति अर्पयति। कीदृशे भुजयुगले जीत

८। भिन्नमान्द्येन शैत्येन वर्षि भूजं विशकलमणालखंडं येनेतादृशे पुनः कीदृशे करतलमेव नलिनीदलं यस्य पत्रं पत्रं तादृशे। यद्वा करतलमेव नलिनीदलं यस्मिन्नीपत्र

यत्र तादृशे पुनः कीदृशे हिमवत् शीतलेषु अत्र पद्मपिकाजलस्य कोविमेषपेक्षापिपक्षिनाय त्रत्वेन वर्णनं नास्ति तथापि भुजस्य विशसकलतया ये गोपपत्ये कारेन

स्यपद्मिनी येच लत्तूयणं न विरुद्धमिति। अत्र द्वितीयव्याख्याने मरकतवलयस्य भ्रमरसमूहत्वेन रूपणात्करस्य यत्रत्नरूपणमात्रे पद्मस्यमित्येकदेशविवर्ति तौरे

पकनदुरुं काव्यः प्रकाशे। श्रौताच्यार्थस्वोप मिनेकदेशविवर्तिनता। अस्यार्थः केचन पदार्थाः श्रौताः केचिना दिताः सोक्तात्र वाद्ये पादा ताके चन अर्थासार न्ये

गी॰टी॰ ४३ किंचरतेः श्रृंगारसस्यगृहे आश्रेपेतत्वनेमणिमयासनेमुक्तामयंपीनेपर्वलीविकिरणितिमिरयति। अत्रविकारतीत्पनेनकांतविषनसमरोश्रेणा। सुगंधिर्जनितसाध्वसश

लम्यमानवरः क्रियतिनतुल्यधानगतिर्ध्वनितं किदृशेविपुलापयनेविपुलोविस्तीर्णःपयनेःस्पर्शोयस्यतादृशे। अतिमाभलरस्त्वर्थः। पुनःकीदृशे। मनसिजस्यकाम

स्यकनककृतिमितिसहासनद्रवविस्तीर्णःरागदर्शगोरतिजनत्वनस्पकनकासनसाम्यअवलवनस्पकनकासनततरूपाणमनुपपद्यमानेमनसिजस्यकृ[redacted]म

हासनत्वमारोपितात्पेकदेशविवृत्तीदरूपकमितिकीदृशमाणिमयसंगतेतारगास्यमंगालस्वनोहसनमुपहासोपस्मात्तादृशं अन्यापियदाहासनउपविशतितत

दानतत्परिजनैरुद्दिनमालिकावध्यतेतोमनसिजसिदासनाभूतेतस्यानवनेकुद्रवरिकारूपमाणत्यसत्तमयंनिवध्नातीतिभावः। कीदृशेजवनेकृतेवासनवस्त्रमपहृत्यापिकी

विपुलायघने१ रजिगहनवनैर्मनसिजकनकासने मणिमय

यरसनेतमणहसंतं वस्यणिकृतवासने ५

वीवंधतिकृतमेतिलज्जयानायिकायाःकृतंमदर्कापरस्पंवंखंपंचेत्यर्थः। यद्वाकृतेवासनेअलंकाराविशीकरणपक्षपरिशेषोपक्रमादशे। अतएवंतयावशीकृतःस

म्यामवध्यतायामहरमतइति भावः। यत्रिशेषश्चलदेहेनापकवशीकरणायनायिकयाकृतेअरतिकामशास्त्रेइकातद्रुकरतिरहस्ये। वरयुवनामलयाङ्गवस्त्रेलास

ज्जकुशमिहार्थःसर्वोगानेश्वरःसर्वजनानांवशंकरइति। यद्वाकृतातःत्काषिनिदर्शनानकृतेनवासनामोगेआयवनाद्देशे। यद्वाकृतेवासनेअर्थात्कामेनस्थानयत्र

तादृशेपद्यपिमनसिजकनकासनइत्यनेनैवकामस्थानत्वप्राप्तंतथापिनिध्यन्तंम्लिष्यासूचनायैकतोजदुक्तं। अरंगप्रतीकावयवोयवोपद्यनोयकल्पकेइत्यमराम

रःसिंहासनंतुतद्धैमभित्यपिविपिरमनस्वाद्देनैधनेरासन्नकाविनिद्रयोःइमनेवापीतिविश्वः। पुंक्षाशःसंगत्यसज्जोरणोद्धेमवदेरत्नमालिकेतिह्रीरस्यामिलिषितः ४३

कोपवासनव्यसनेवाथस्थानत्तानेचधेप्यनेदितिविश्वः॥ ॥

६२

किंचुमावरणाकिसलयेवरणापल्लविलासपमानातापत्ताकोमलतावाच्छत्वयावकभरणांअलक्तकभुग्णांजनयतिकीदृशेकमलायाःश्रियोनिलयेआश्रयेपुनःकीदृशेनालाएवये

मणिगणमणिसमूहास्तैःपूरितेलंकृतेकीदृशायावकाम्भरणांवहिःप्रवर्णांवहिर्भूतंदीभूतमयनांसरणायस्यतादृशंस्पदृष्टत्यर्थः। पुनःकीदृशेदृरिस्वर्दयेपोतिं

तिवुणगातिशयात्प्रापितेनस्वहृदयेतत्त्वरणाकिसलयेकृत्वाणवचपतीत्यर्थः। यद्वादृदिइत्पस्येवविशेषणांकीदृशेदृदिकमलायालयानिलयेआश्रयेनलक्ष्मा। कृस्नव

तस्येवसर्वदास्थितेः। पुनःकीदृशेनवनुमवमणिगणालेभूषितेलक्ष्मायपिएकेनदापेवरणाकिसलयेददाती। तिनस्याःसौभाग्यातिशयोध्वनिनः। अवचवराणाकिशलयेनस्वम

णिगणपूरिततइत्यत्रवरूप्यमानयोःकिशलयमणिगणयोर्ध्यरस्यरमयोगादपुत्रनामरूपकं। तदुक्तंदंडिनाइदमरक्षितस्यैवकिसलयनेत्रोत्पलमुखंदृतिन्योतत्वो

त्पलायोगादपुत्रनामरूपकमितिकमलाश्रीवशीपोदितिविश्वप्रकाश। लैक्ष्मीःसक्ता तत्पुष्मीवेपावेलकेद्धमामयइत्यमातःरमयतीत्यादिपवंसपुर्भवतात्त्रारामरा

विधायकामयिस्तुदृशेमनेद्शोनेत्रेयस्मिंतास्वलोहृत्पनोयोहलधरसौदरोहलधरोवलधमहस्तस्यसोदरोभ्राताकृष्णस्तस्मिन्नुभशमतिशयेनमयतिमति

चराणकिसलयेकृतमलानिलयेनरवमणिगणपूरितेविहितपयमगंयावकभरांजनयतिहृदयोजिते ६ रमयतिसुभ्रशंकामपि

सुद्दशखलहलतरसोदरो। किमफलमववसारसपिहि। सरसंवदसविविरयादरे ७ इदानीसंमभोगानंतरप्रकृजदीयागुणनेमधुरिपदेसस्के। पु

नविवर्वकथयइदिशश्टयोदरेकुंजमध्योविरसंरसशून्यंयथास्याद्वेअतएवाफलंयथास्याद्वेवदिवदकालव्यर्थकिंकिमित्यवसस्थितास्मीत्यर्थः। अत्रहलधरोते

नरसस्यापादानेनहलधरोभ्रात्पसतत्सोदरोपेमपितेथैवभविष्यतीतितस्यामविहायपयाकयाविद्वापिकयासहकेलिकरणमुचितमेवेतिसूचनायविशेषणः। पल्लवेभृंगे

विस्तारेतमुरणावयोरीविश्वमकाशः। अवसमिजितवसनिवासइत्यस्यवानोस्यामिन्तुनपुंसेकवचनेश्रेष्ठोगः। स्वार्थीनभर्तृकाचेयनायिका। जदुक्तंश्रृंगारतिलके। यस्याःप्रिय

गुणाकृष्टःपति। पार्श्वंनमुंचति। विचित्रविभ्रमासक्तासास्वाधीनपतिकामतेति। इहेन्यादिइहएतत्काव्यकर्त्तारंकविनृपजयदेवके। कवीनांनृपेईश्वरेजयदेवकीकलियु

गेचरितमाचरितंतंदुरितंनवमनुनतिपठककीद्वंसस्पहतरसविषयकश्रृंगारसस्याभिमानकथनंयस्पतादृशे। अतएवकृजद्धरेगुणानवितनु

पेनतारशे। तपद्मेनुमाद्दाम्युधि कृष्ण

५४

सौदरस

Left margin: त्रि

ध ३

Right margin (vertical): श्रीगीतगोविंदटीकाजयदेवकृता

गी०गो० पूर्वमन्यस्याः कस्याश्चित्कृष्णेन सह केलिसुखास्वादमस्वादयन्त्याः अग्रेवर्तिनी तत्संप्राप्तिं दृष्ट्वा खेदं कुर्वती सेयं गोपी भुक्तं गोपकुमारं नागतं श्रुत्वा दूतीं प्रत्याह नायात इत्या
४४ दि स्पष्टं वृष्टि रूपकं मम कुशलेऽपि निर्दयोऽसौ दूरात्परि हितो जन एव सखा कृतक रूपमदर्पाणि परिनिपातसा दारिद्र्यमेव मित्रमिति दुःखिता भवति ननु सखि शठेन भवति किं तु धृष्टः स्वच्छ
रूपेण भूपतेः सौहृदं मेऽस्तु पतन्त्याह स्वच्छं दमिति सखी संगमे वा नवकुवलयं नेत्राणि पिका इव प्रियोत एव स्वच्छ रति शंका समेत यथा कृपा दिकोपि कस्या सह केलिं करोति तत्रार्थे तेनैव किं दूषणानि किम
पीत्यर्थः ननु कृष्णो पुनरपि समागमिष्यति वस्तुतो रूपतः रत्नकं तत्समानयामि इत्याह पश्यति इति अथ इमा सखी पंचयुक्ति पश्य कृष्णस्य संगमाय मिलनाय रतिं भवेत् तेन कारणांतरस्य
गमिष्यति कीदृशं दर्पितं स्मरकृष्णस्य गुणाः सौंदर्यादिभिराकृष्यमाणा वनात्कारेणानीयमाना अपरमपि गुरुजनमनुधिराकृष्यमाण मम त्वानीयते रतिधुनिः कीदृशं चेतः उत्कंठितं मरादिवशं
तदुत्कंठादुत्सुकं आगतः पीडातपोभरोऽतिशयस्तस्मादिव हिमवत् अपरमपि वस्तुतं संकुले स्थाने स्थितं सर्वतः कर्णद्वीपे हि अंबुनिजिधीमि तथा वातं पर कृष्णहेतु सखी मोहमशक्यपात द्वीप
निः स्मरत्याणा एव स्यात्पत्ते नां नेपा मनिः मागतिरिति स्वयमेव चेन तत्र पाप्यनीयं किमतः पतं तव तत्र गता पासेने तिभावः अथ च चक्रुः विशेषाद्वोड् अविशेषात् शब्दादि परा उर्ध्वमे
नायातः सा विनिर्दिष्टोपदिश्य शठस्तद्वृत्तिमिंदूपसेस्वच्छंदं बहुवल्लभः सरमते किं तत्र तेन दूषणानि पश्यादि अपि संगमाय दर्पितस्याकृष्यमाणा गुणोत्कंठा तिभराद्वि स्फुरदिदं
सुमर्थः इह तेषां ननु तत्किमुपमेन रनागमन ने अभिमेवोपनायापुत्येन तु नवात्व तु तत्संगमोगेन कृतार्थैव ततोऽसस्कीत्यपि मोत्कं राधाह समीची ग्(?) चेन स्वयंमस्य गि ७
नासत्यमाचरितं मिभावः इह च निश्चितं भावः पदिह च निर्दूपकुचं मर्दनपाठ लिगादि नात्कृतपाऽनेरप्रा विनस्तदापित्वं किं दूष्यं मेनापकस्य नाहशोदयारा हित्यनापि कया भाग्येन लभ्य
नरतिभावः पदि च शठस्तदापि त्वकिं दूषमेशठत्वेनैव मद्वचनैः कृतव नानेति नत्व सुपशुक्ते तिभावः स्वेम चेति भावः पदि च बहु वल्लभः स्वच्छ दरमते तदापि ते किं दूषणानि किं वा प्रिय
द्वीषुवर्ष भासमध्ये संप्रतिनमप्यैकातानेति भावः पश्याद्येत्यादि तथा च स वादृशो नाम्युपमोगमात्रं स्पृमितितस्य वकुवल्लभ मन्वेपिन कृतिः अमतु पूर्वमानुरागस्य समपमाप्य
प्रियेनाक्रमनस्य पिनतताभमीपितरुयोने छामिषयो भूदधुनात्यविभिवशाद्वै परित्यप्राणाने वन्य न्साम तिभावः अत्र प्रथमपदे शठेनापक उक्तः स्वच्छंदमित्यादिना दे
कृतदुष्पल दृक्का राऽसामावसुधाकरो अनुकूलत्वे कताति शठोऽस्तो परा धकृतद्वेषाय ज्ञान्पपुवति भग ४४

प दिह। सुधै २। पामूलं ६

शप३

गीतस्यास्य देशाखरागो रूपकतालः गीतार्थस्तु हे सखि या वनमालिना कस्मै नर मितात्कीडितासा किशलयेन शयनेन तव पल्लवशय्यायां न तत्पतितोऽयं तत्र भवति हृत्संगसंगे
न सुखप्रदमेव भवतीति भावः कीदृशेन वनमालिना अनिलेन वायुना तरले अनिलवशात्तरले चंचले ये कुवलये कुवलयपत्र रूपनेयस्य तेन ना वेका तन्निधीसा द्वे सवशाद्व
चलनेत्रेणोत्यर्थः अथ च पाशमितेत्यत्र नक्षेप तथा च या वनमालिना रमितासा किशलयेन नत पतीति न अपितु तप त्यवनजह्येन प्रकृतस्यैवार्थस्य प्राप्तेः फल्कि
शलयशयनेऽतिनूतिपैवन स्वशिरस्वालने तथा चापमयः पाठ वनमालिना रमितासा किशलयशयनेन न पतति अपितु तपत्येवेति का कालभ्य ता अनिलो वत्तकारपो

नय

देशाखरागः रूपकतालः अनिलतरलकुवलयनयनेन तपति न सा किशलयशयनेन १ सखि या रमिता वनमालिना १ ध्रुवपदं ॥
विकसितसरसिजललितमुखेन स्फुटति न सा मनसिजविशिखेन २ अमृतमधुरमृदुतरवचनेन ज्वलति न सा मलयजपवनेन ३

इ२

इतिविश्वप्रकाशः अथ च या वनमालिना रमिता सा मनसिज विशिखेन कामबाणेन न स्फुटति न द्विधा भवति कीदृशेन वनमालिना विकसितं पुष्पितं यत्सरसिजं पद्मं तद्वल्लि
तं मनोहरं मुखं यस्य तेन मुखस्य हास्यवत्त्वेन विकसितपद्म साम्यं बोध्यं अथ च या विकसितसरसिजललितमुखेन वनमालिना रमिता सा मनसिजविशिखेन न स्फुटति अपि तु खे२
स्फुटत्येवेति पूर्ववत् अथ च या वनमालिना रमिता सा मलयजपवनेन मलयपर्वतजातेन पवनेन वातेन न ज्वलति न दीप्यते कीदृशेन मालिना अमृतवदतिमधुरवच नव२
नेन वनमालिनो या रमिता सा मलयजपवनेन ज्वलति अपि तु ज्वलत्येवेति रपि मधुरमृदुतरमतिशयेन कोमलं वचनं यस्य तेन अमृतेन्याद्युचितविशेषणोपन्यासो अमृत
सकेन ललना भावस्याविजत्वात् अथ ता X

वि२ पा५ ग६ जल२

गी०गो० ४५

किं भूयावनमालिनारमितासादिमकरस्यं बृहस्पतिरोपनलुठति न पृथिव्यामितस्ततः पीवर्तितांगी भवति कीदृशेन वनमालिना स्थलो इवं जलतुंहकमलंत द्दुदि
रियोस्मात् शोकदोरशोचयस तेन अथ वया वनमालिना अमितासा विरहाधिकेन हृदिहृदयेनस्खलतिनदीर्यते कीदृशेन वनमालिना मजलमिह्रितो यो जलदो मेघ स्त
त्स इव सुदापवदुचि रेणमनोहरेण अथ वया वनमालिना अमितासा विरहभेरणा हृदिनदलति अपि तु दलत्येवेत्यर्थः पावनमालिना रमिता सा पवि जनानां हसनेन
इयं मलजन्मातोरोतिपरिजनहास्येन पद्यापरिजनः संहतो जनानां ६८ हास्येन न श्वसितिन संतापनिश्वासं त्यजति कीदृशेन वनमालिना कनकनिकषः सुवर्णकषपट्टिका
त स्येव रुचिर्दीप्तिर्यस्य एतादृशे शुचि पुनः पदं ते वसनं वस्त्रं यस्य तेन अथ च कनकपदे नैषीतत्वे प्राप्ये पि स्निग्धत्वप्राप्ये पि कर्षे रोपादानं अथवा या वनमालिनारमिता सा पी
स्थलज्जलरूहरुचिविकाचरणेन लुठति नसा इह मकरकिरणेन ४ मजलजलदसमुदयरुचिरेण दलति नसा इह दिविरहभरे ५ कनकनिकषरुचिशुचिवस
नेन श्वसिति नसा परिजनहसनेन ६ सकलभुवनजनवरतरुणेन वहति नसा रुजमतिकरुणेन ७ श्रीजयदेवभणितमिलनेन प्रविशतु हृदि पि पिहृदयमनेन ८
६ जनहसनेन न श्वसिति अपितु श्वसित्येवेत्यर्थः कषाकषपट्टिकेस्त्रिहारावलीष्वपि श्रुद्धेतु पहते इति विश्वप्रकाशः पावनमालिना रमिता सा अतिकरुणेन रु
तिशयेन करुणारसेनोपलक्षिता सतीनुजं तद्विश्लेषेण जन्मांधावस्थां तद्रूजं न वहति न धारयति कीदृशेन वनमालिना सकलभुवने समस्तलोके ये जनास्ते
श्रे ष्वपि वरतरुणेन सुतरुणेन अथवा या वनमालिना रमिता सा अतिकरुणेनोपलक्षिता रुजं न वहति अपि तु वहत्येवेत्यर्थः अस्मिन्पक्षे अतिकरुणेन तिरस्सम
व चाविशेषणात् अतिक्रान्ता करुणादया यस्य तादृशेन निर्दयेनेत्यर्थः करुणास्तु रसे वृक्षे कृपायां करुणा मतेति विश्वप्रकाशः श्रीजयदेवेत्यादि अनेन श्री
जयदेवभणितमिलनेन श्रीजयदेवेन कविना भणितं यन्मिलनं सहस्मरणं तेन कामिन्या सहेत्यर्थ जातं तेन हरिः यिदृशोपि हृदयं मर्थात् श्रोतृणां गीतगोविंद विशतु

त्वेवे ३

संकल्पनिकल्पमेव संलापं दमनोपालभते मनोभवेत्यादि हे चंदनानिल चन्दनसंबंधि वायो मम प्रसादं कुरु हे दक्षिण सर्वेषां विलासिनामनुकूलस्वभावमेव वामतां प्रतिकूलतां
मुंच अत्र चंदनसंसर्गेण श्लेषसंसर्गेरतस्य वामत्वं नोचितमिति चंदनानिलदक्षिणपदाभ्यां ध्वनितं वामत्वं तु गर्भविशेषणमाह मनोभवेति मनोभवं कामभानंदयसीति
मनोभवानंदन तथा च मम वैरी कामस्तं यदानंदयसि तदेव मन्यनिलस्य मावरसीतिभावः पहि वामत्वान् मुंच अस्ति दाम्य थवं क्षमस्वारणं मम पुरो विनिश्चाय कृत्वा पश्चात्त
शनकृता यथा मे प्राणहरः प्रापणो हर्ता भविष्यसि पथा दिरं दक्षिणो ... विरहिजनमपि संतापयेन् मदनिकेत आयातीति भावः कीदृशः जगत्प्राण जग
तां प्राणभूता अनेन ... प्राणहरणे च वायोः सामर्थ्यं ध्वनितं चंदनानिल दक्षिण वामतां मुंच माधवं पुरो निधाय पश्चात् मम प्राणहरो भविष्यसीत्यर्थः
॥ ॥ मनोभवानंदन चंदनानिल प्रसीद मे दक्षिण मुंच वामतां क्षणं जगत्प्राण निधाय माधवं पुरो मम प्राणहरो भविष्यसि १ रिपुरिव सखि ॥
संवासोः पाशी रसी दुरिहमौनेलविषमि वसुधारस्मिर्यस्मिन्नुनेमिनो गजे हृदयमदयेन ... वर्जनेव जाल कुवलं दृश्य वाम कामो निकाममनिरंकुशः
शोषं पूर्ववत् ... चद्रविरोत्रातिसंदोर इति विश्वप्रकाशः दक्षिणाः ... दक्षिणाः सरलावामपरछन्दास्त्ववत्रि त्रिलिंग ... अधुना ममेवापमरपराधीनात्म ... रिपुरि
श्रे ... मनोगते चेतसि कृते सति ... अवस्था ... रिपुरिव शत्रुरिव दुनोति उपतापयति ...
८ ... तापमवनीति भावः अयं चंद्रमा हिमानिलो हिमगर्भः ... दुनोति अयं सुधारश्मि ... तस्मि
न्नेव क्षणे हृदये दयाहिते हृदयपुनर्भूयो ... हर्षहलतेनिवार्यमानम ... अनंकुवलपदशोकमलनयनां कामोनिकाममत्यर्थं निरंकुश
स्यजमर्यादा एववामः प्रतिकूलः अन्यानुरागे हि कामो मनोहरो भवति अत्रानुसमर्पणाः ... तिरमताकामस्येति भावः अत्र समरवानो रिपु
वत् हिमा निलस्य ... विषवदुपतापकत्वविरुद्ध ... विशेषालंकारः ... ॥ ॥

२३ अन्यो निलो :

प १ कारादि सारे

गी.गो. संप्रति विरहदुःखमेवं सहमाना मलयानिलादिभ्यः प्रार्थयति बाधामित्यादि। हे मलयानिल हे मलयशैलसंबंधिवायो बाधां पीडां विधेहि कुरु अत्र मलयपदं चन्दनाश्रयत्वेन मह
४६ श्रयीन तल्लदाश्रितस्यतेषा वक्रप्रस्थास्वीनं तो चितमिति सूचनाय मलयानिलयदोपादानं हे पंचबाण मम प्राणान् गृहाण पंचभिर्बाणैः पंचानामपि प्राणानां ग्रहणं क
मस्या सुकरमिति सूचनाय पंचबाणायदोपादानं ननु त्वमस्मे न चेदुपेदितासि तदा गृहं मे वीक्षितमित्यत आह न गृहमिति गृहं पुनर्न आश्रयिष्ये न विष्वेतेनादिनाग
हमपि मे संतापजनकमेव भविष्यतीति भावः। हे कृतान्तभगिनि यमभगिनि ते क्षमया सहिष्णुतया किं प्रयोजनमित्यर्थः। तरंगैः ऊर्मिभिर्मम अंगानि सिंच आप्लावय।

॥ ॥बाधां विधेहि मलयानिल पंचबाण प्राणान् गृहाण न गृहं पुनराश्रयिष्ये किं ते
कृतान्तभगिनि क्षमया तरङ्गैरङ्गानि सिञ्च मम शाम्यतु देहदाहः॥ इति श्रीगीतगोविन्दे सप्तमः सर्गः

देहदाहो विरहानलजन्यो देहदाहः शाम्यतु निवर्ततां कृतान्तो निर्दयत्वाद्यमस्तद्भगिन्याः तेऽपि दयानयुक्तेति ध्वनिः। भगिनीत्वस्य सेत्यनुसरः—कामबाणा संमोहन
क्षोभणशोषणदहनमोहनाख्याः। चतुर्णां सुखकामस्य कारणं पंचप्रकाराणि ताड़ितानि चन्द्रनक्षत्रावलीवदनानि तरामनन्यमेव हालु कर्वन्ति न भविष्यति भाग्यवपत्नी मूढान्यदाद्यनिन्द्य
यो नस्फुटं नयनं दीयप्रमेव रसिकरासमञ्जरीयं इति श्रीमहामहोपाध्यायश्रीशंकरमिश्रविरचितायां गीतगोविन्दटीकायां रसमञ्जरीनाम्न्यां सप्तमः सर्गः॥ ॥ राम ४६

अथेत्यादि। अथानंतरं सा राधा प्रभाते प्रातःकाले साभ्यसूयमभ्यसूयासहितं यथा स्यात्तथा प्रियमाह। किंभूता यामिनीं रात्रिं कथमपि कष्टेन विनीय नीत्वा अत्र
यामिनीपदेन प्रियविरहे जिरदीर्घयामत्वं ध्वनितं दुरवगाहत्वेति वृत्। कीदृशी स्मरशरजर्जरितापि कामबाणपीड़ितापि अन्यनायिकासंगवैकल्यादिदर्शन ते ज्ञाचतं
नजनितमहादुःखाविस्मृतविरहदुःखा इत्यर्थः कीदृशं प्रियं अनुनयो यस्ताप राधजनितकोपशान्त्यो विनयं तेन ज्ञातेन ज्ञातमूर्योनेदृशमाचरामीत्या
भैरवी दि विनयवाक्यं वदन्तं पुनः कीदृशं प्रणतमपि नम्रमपि रजनीतमीत्यमरः। तदेव गीतेन कथयति रजनिजनितादि। गीतस्यास्य भैरवीरागो यतिताल:॥ ॥
तालल्लक्षणमुक्तं प्राक्। गीतार्थस्तु। हरिहरीति खेदे हे माधव हे केशव याहि इतो ऽपसर लक्ष्मीश्चपला जल्पवरतु मे पिता दृशाद्य रागानुरागो युज्यते
अथ कथमपि यामिनीं विनीय स्मरशरजर्जरितापि सा प्रभाते अनुनय॥
वचनं २ विनयं वदन्तमग्रे प्रणतमपि प्रियमाह साभ्यसूयम्॥ भैरवीरागः यतितालः
स्थिरानुरागानां मादृशां नेक्षिपयो नमिति माधव पदेन ध्वनितं केतु व्रजवदंछलवाकां मा वदमा कथयकेतवं तु छले चूर्तेरिति विश्वप्रकाशः ननु त्वदनुसरणायैव जातो स्मि मनो
मे विलंबेनात इत्यत आह ज्ञामिति सरसीरुहलोचन कमलनयन तामपि कामनुसरनुगच्छ या तव विषादं दुःखं हरति। अहं तु त्वय्येव संतप्तेति यादृक्कथमपने स्या
मीति भावः अत्र पदंद्वयं प्रभाते पश्यात्तं रुमरुमुकुलितं इति प्रभाते यत्नदत्तं नयनं रात्रिजागरालस्यात्सकुलीभवद्गालात्त्वपावसापमानमस्तु निरूपशान्तायति
चिन्मलयसीतिसरसी रुहलोचनेत्यनेन ध्वनितं। यद्रूपसरसीरुहं प्रभाते मुकुलितं तिष्ठति प्रभाते प्रसरति तथा त्वदीयनयनं रात्रौ महिषये निमीलितमास्ते इदं
नीलत्यप्रसारितमिति नेतपदेन ध्वनितं ॥॥

गी०टी० नत्वसमत्वन्नोनान्याष्येयसीत्यत आह। रत्ननीत्यदिहे कृसतवनयनैनेत्रंगद्युगयमिवदहति शारयतिक्री दृष्टंनयनं रजनिजमिनोरा त्रिज्ञातो गुरुसर्म्मद्वास्येज्ञागरस
८७ ज्जनितोयोरागोरक्ततातदेववारागोरंजनदृष्टं तेनकषायितमापद्धोहितम। ततएवालसनिवेशम। अलसोमन्थरोनिवेशः पक्ष्मविन्यासोपस्यतादृशं। अन्योपि
गुडकोविद्गस्रवहति मोप्यलसोभवति तिध्वनिः। अतएवस्फुरपथास्यादेवउदितः कथितो। मस्यान्यकामिनीविषयकशृंगारस्याभिनिवेशस्तन्यरतापेनतादृशं।
अत्रवराधाकेलिसाक्षिणोमेकृस्मेनप्रस्याः कस्याश्चिद्रोपिकायाः केलिव्यासंगेनहथा जागरः कारितइति रागेनक्रोधेनकषायितस्यनयनस्यराधापा अप्रेन्यनायिकाए
सरसाभिनिवेशप्रकाशनमुचितमेवेतिध्वनिः। गुरुसर्म्महतिवान्यवोदतिविश्वप्रकाशः। रागोगुरक्तोमात्सर्येक्लेशादोल्लोहितादिषु। गोधारादीन्येरागइतिविश्वप्रकाश।
भैरवरागे ॥ ॥ रजनिजनितगुरुजागररागकषायितमलसनिमेषम्। वहतिनयनमनुरागमिवस्फुटमुदितरसाभिनिवेशं। हरिहरियाहिमाधव ॥ ॥
याहिकेशववामावदकैतववादं। तामनुसरसरसीरुहलोचनयातवहरतिविषादं धुवपदं। कज्जलमलिनविलोचनचुंबनविरचितनीलमरूपंदशन ॥
कषायोऽस्रमेदः स्यादंगरागेविलेपने। निर्यासेचकषायोथसुरभौलोहितेन्यवत्। इतिचन्यवेशः। शिशिरोदाहविस्माखेषुप्रकाशः। वसनमरुणंतवकृस्मनतोजितेनोरनुपंर ति
तइत्यपिहीहीहीत्यव्ययंपरेदे। ननुवस्त्रेषुणायस्यरजनिजागरणान्नोनेत्रयोर्लोहित्यमिस्लेदुःशंकायत्सनआह। कज्जलेत्यादि। हेकृसत्वअउगमपितव
वसन दशनंमधुरत्वंवनतोः शरीरस्यअरूपंकांतिंतनोति विस्तारयति। तदुपितेश्यामाअधरोष्ठध्वनौतेश्यामइतिभावः। किंदशंकज्जलेनालनीक्तेनमलिने
येविलोचनेनेत्रेतयोश्चुंबनेनोविरचितोनीलिमानीलवर्णोयत्रतादृशंतथाचुंबनसमयेलग्नतनेत्रांजनेनश्यामीभूतमदधरपत्रस्फुरितेक्षतंतांपक ता
प्रकरणोतिभावः। नेत्रयोरपिचुंबनस्यजकामशास्त्रेगडनेत्रेललाटेचचुंबनपरिकीर्तितमितिउक्ताधरोचवदनछद्दोरदनवासमित्यमरः ॥ २ ॥ ३ ॥ ८७
गोप३

लक ५ शाकर
स
वपुरित्यादिहेकृसवरस्यकामस्यसंग्रामेसंबंधिराणांनखक्षताशानखदिराणांकृत्यंयेरषायत्रमतादृशंतवपुःमरकतशकलेनीलमणिखंडेकलितानिर्मितायाकलधौतलिपिः
स्वर्णाक्षरविन्यासस्तस्याइवरतिजयलेखस्यरतविजयप्रशस्तिलिखनयत्रेअनुहरतिसदृशीकरोति। अत्रकृस्मवपुषोनीलत्वात्मरकतलसाम्यंसुवर्णस्यकृस्विस
दृशायेत्रीरक्तत्वेनैववर्णोनीपतान्तवक्ततस्यस्वर्णलिपिसाम्यंवोध्यंसंगरेहीकृतोयुधेतिविश्वप्रकाशः। पुनर्भवः करसहोनखोस्त्रियामित्यमरः। गासुमंतमर नखोस्त्रि२
कतहेमगर्भहीरन्मणिभिनिचाभिन्नशकलखंडेवायुंसीतिचकलधौतंरूप्यहेम्नोः कलधौतकलधौतनाविनिविश्वप्रकाशः। वर्णाक्षरंतः स्वस्तिपुरवोवाविकहारकइतिहारा लेखो
नख१ वपुरदहरतिजवसमरसंगरखरनखरक्षतरेखं मरकतशकलकलितकलधौतलिपेरिवरतिजयलेखं ३ २१
लर२ चरणकमलगलदलक्तकसिक्तमिदंतवहृदयमुदारं दर्शयतीवबहिर्मदनद्रुमनवकिशलयपरिवारं ४ नो१
उत्तमानत्वमांगविमर्पस्यपकेरकादिक्षतंवर्त्मनागछतोमेवपुषिकंटकक्षतंदृश्यतेनत्वमरवादृशमित्यानआहचरणेत्यादिहइदंउदारंमेहरंतवहृदयंमदनद्रुमस्यकामवृ
क्षस्यप्तद्रुपात्तगर्तस्यनवकिशलयपरिवारंनूतनपल्लवसमूहंवहिर्दर्शयति। किंभूतंचरणकमलादन्यकामिनीपदेष्टद्गुलक्तोलक्तकसिक्त पर२ लर२
कलेनसिक्तं। अपरोपिहृहग्नमिलमूलस्यपल्लवान्दर्शयतीतिध्वनिः। हृदिनापिकाचरणालक्तकसंवंधकथनेन। कौवाधोवंधः कथितः। रत्नदुमंवात्यापने।
योधित्यादोहृदिन्यस्यकराभ्यांधारयेत्करसाचरणयथा। संनाडपेद्योनिंवक्रौंचबंधःप्रकीर्तितइतिरतिरहस्ये। पारिजातकारेवोपिचेतिविश्वप्रकाशः। ॥ ४ ॥ ४ ॥

गी०गो० ४८

किंचाभवदधरगतं दर्शनपदं नवाधरस्थितं कस्याश्चिद् दन्तक्षतं मम चेतसि खेदं दुःखं जनयति एतत्तव वपुः पुरुषानपि मया सह कथं अभेदं कथयति अन्यस्त्रीसङ्गतस्या न्यत्रव्यथाजनकत्वात् संभवाद्वपुषोरभेदो ज्ञायते इति भावः अधुनापीति हृदयमेव वपुरभेदो नो चित्त इति काकाव्यज्यते प्रसिद्धाभेदकारणानिषेधे भेदकारण स्यविभाव्यमानत्वाद्विभावनालंकारः खण्डितं दन्तक्षतम् इत्यादि हेत्वाभासव्याघातयोः विकारगणान्तरं यत्र स्वाभाविकत्वं विधाय साविभावनेति ननु तव पापनाशं कमलं नोऽयमित्यपि पुष्पकोशादापतता भ्रमरेण माधवोदशेन तद्दर्शनङ्क्षतमिदमित्यत आह बहिरित्यादि हे कृष्ण नूनमित्युत्प्रेक्षायां तव मनोऽपि चित्तमपि शरी

न दर्शयदं भवदधरगतं मम जनयति चेतसि खेदं कथयति कथमधुनापि मया सह तव वपुरेतदभेदं ५ दं१

बहिरिव मलिनतरं तव कृष्ण मनोऽपि भविष्यति नूनं कथमथ वञ्चयसे जनमनुगतमसमशरज्वरदूनं ६

रमिव मलिनतरं अतिशयेन मलिनं भविष्यति तथा च यथा तव वपुः श्यामं तद्वत्तव मनोऽपि श्यामं भविष्यतीत्यर्थः ननु मम मनो मालिन्यं त्वया कथं ज्ञातमि त्यत आह कथमित्यादि अथ शब्दो प्रश्ने अत्र प्रक्रिया त्वमेव पृच्छ्यसे पादनत त्वान्न मलिनं तदा असमशरज्वरदूनं असमशरो विषमशरः कामस्तज्जनितेन ज्वरेण दूनं दुः खितं अत एव त्वामनुगतं त्वामेव दुर्दन्तमाहृत्य जनं कथं वञ्चयसे प्रतारयसि तथा च शरणागतजनवञ्चनमेव तव मालिन्यं मनसो न संभवतीति भावः तथा च व्याजेन दर्शनङ्कृत दोषापनेपिभ्रपत्रजनवं वनं कथं संयोगोपनीपमिति भावः अथो अथ च समप्रश्ने मङ्गलारंभणेष्वपि इति विश्वप्रकाशः नूनमिति शब्दोपादानादुत्प्रेक्षेयं मांसकानामापभले कारस्तदुक्तं दण्डिना मन्ये शङ्के ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादिभिः उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्दैरिव शब्दोऽपि तादृ

रामः ४८

चित्तमालिन्यमेवाह भ्रमतीत्यादि भवान्वनेषु विपिनेष्वबलाकवलाय कामिनीजनकवलनाय भ्रमतीत्यत्रार्थे किं विचित्रं न किमपीत्यर्थः तत्र हेतुमाह प्रथयतीत्यादि पूतनिकैव राक्षसी एव तेनेव वधूवधे स्त्रीवधे तव निर्दयदयारहितं बालचरित्रं शिशुचेष्टां प्रथयति ख्यापयति तथापि बाल्ये येन स्तनदानप्रवृत्ता राक्षसी निहता तस्य भवतः कोमलाङ्गीनामीदृशीनामस्माकं किं वक्तव्यमिति भावः खण्डिकावचनं नायिकायाश्चोक्तम् भवतो निद्राकषायकलुषीकृतलोचनेन चानाप्रीन स्वर्गाद्विशेषविचिन्तिताः यस्याः कुतोऽपि इत्यादि इति यथा तेषां खण्डितानिकशिखाकलिभिः पुराणे रीति श्रीजयदेवेति हे विबुधाः पण्डिताः इमं श्रीजयदे

भ्रमति भवानबलाकवलाय वनेषु किमत्र विचित्रं प्रथयति पूतनिकैव वधूवधनिर्दयबालचरित्रं श्री

जयदेवभणितरतिवञ्चितखण्डितयुवतिविलापं शृणुत सुधामधुरं विबुधा विबुधालयतोऽपि दुरापम् ८

वेन कविना वर्णितं रतौ वञ्चितायाः प्रतारितायाः खण्डितायाः प्रातरागतान्यनायिकानखाङ्कादिचिह्नितप्रियायाः विलापं परिदेवनं शृणुत आकर्णयत कीदृशं सुधामपि मधुरं तत्र हेतुमाह विबुधेति विबुधालयतोऽपि देवालयादपि दुरापं दुःप्रापमित्यर्थः स्वर्गे सुलभा सुधा कथमत्र यानसुखं तत्रापि दु र्लभमिति सुधायेदयाधिकमाधुर्यमिति भावः विबुधः पण्डितो देवे इति विश्वप्रकाशः विबुधालयतोऽपि नादित्वात्तस्प्रत्ययः ॥ ॥ ॥

७१९

तद्विदमित्यादि।हे हरि त्वत्पूर्णं तव दालोकस्तद्दर्शनप्रभावात् प्रसिद्धोयः प्रथमप्रसरोनुरागातिशयस्तस्य भंगेन नाशेन हेतुना शोकादपि दुःखादपि किमप्य
निर्वचनीया लज्जा जनयति कीदृश्या मां तवेदं दर्शनं यत्पदं तत्तद्दयं यशपंतः किंदृशीं प्रियायाः पादालक्तकेः प्रियाया स्वरस्य सर्वविषयालकेः पान्नाइतस्तादु
गाछायां अरुणच्छायां प्रियस्तादृशां कमिवबहिः प्रसरदनुरागमिव हृदयं परिपूर्णाधिक्याद्बहिर्निस्सृतं प्रेम्ना। याराधारवमो मागण गवैशानका।

द्य

भर १ तदेदं पश्यंत्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव प्रियापादालक्तकच्छुरितमरुणच्छायं मम हृदयम्। ममाद्य प्रख्यातप्रण
यभरभंगेन कितव त्वदालोकः शोकादपि किमपि लज्जां जनयति॥ इति श्रीगीतगोविंदेऽष्टमः सर्गः॥ ॥

चनगणयति स्मासेदानीं सम सकृ मन्यनापि कावरणा लक्तकं कम्मस्तहृदये पश्यंती जीवत्पैवेति विपक्षयुवती परिहास शंकया शोकादपि मे विकाललज्जा भवती
ति भावः। छायासादातयामावेप्रति विंबार्कयोषिताः पालनाल्लोवृषोः कांति सत्केष्णा सांयं निमुख्यतोति विश्वप्रकाशः॥ कौषानुमारलिषित मस्मातं नतावसा लक्ष
जित्वा नियुंतस्तत्र दृष्टुद्धि व्याख्यानमाकलयितुं जयदेवकाव्ये दुत्सुको भिता दि माकलय स्वटीका इति श्रीमहामहोपाध्याय श्रीशंकरमिश्रविरचि
तायां श्रीशालिनाथकारितायां गीतगोविंदटीकायां रसम

रतिर

सर्वसर्गो खंडिता परीधायाप्यारितमुक्तं। संप्रति कतयस्यान्तापांतां मम्पुर्वं विपाह अथतामिति। अथ अथानन्तरं तां कलहांतरितां प्रकृतवचनानन्तरं कृतयस्यान्तयां
राधां रहस्यं कांतिसरवी ज्याच कथितवती कीदृशीं मन्मथखिन्नां मन्मथेन कामेन खिन्नां दुःखितां अतएव संसन श्रृंगाररसेन अभिन्नां संगतां। अतएव विषादसंपन्नां
मुद्वेगसहितां अतएवानुचिंतितस्मर तहरे स्मर तपुरा रहो विलक्षितपपात। भिन्नमन्यार्थं वचनेषु संगतेदाधोस्फुटेइति विश्वप्रकाशः कलहांतरिता च भरतेनोक्ता
प्राणेश्वरं प्रणायकोपभरेणाभीतया चाटुकारं म चिरादवधार्ययस्मात्। संतप्यते बहुशिखासहस्रैर्वाष्पाकुला च कलहांतरिता तु सा स्यादिति। तदेवगीते नकथय
ति। हरिरिति गीतस्यास्य गुर्जरीरागोयतितालः। गीतायस्य अयंहृतिसप्तमहमानिनिमानवतिमाधवलक्ष्मीपतौ मानमाकुरुलक्ष्मीयांतरपिलप्रसादयत्प्रदातभाग्य

तामथमन्मथखिन्नां रतिरसविरवादसंपन्नां। अनुचिंतितहरिचरितां कलहांतरितामुवाच रहः सखी १ गुर्जरीराग। हरिरभिसरतिवहति मधुपवने
॥किमपरमधिकसुखं सखि भुवने २ माधवे मा कुरु मानिनि मानमये ॥ तालफलादपि गुरुमतिसरसं। किं विफलीकुरुषे कुचकलशम् २

मितपवश्पेल यामानमपाअपइतिस्वनापमाधवयदा यादानां मधुपवने वसंतवायौ वहति सति हरिः कृष्णो भिसरति लर्दयसंकेतभूमिमागच्छति हे सखि भुवने त्रैलो
क्ये अयरकृष्णाभिसरणादन्यत्किं सुखं अपितु न किं विदित्यर्थः। मधुर्हिरेजलदोद्गमघेयुष्यमे मधुःदैत्यवै चैवसंतेवर्जावाशीके मवद्मइति विश्वप्रकाशः। किंच
कुचकलशकलशवत्पीनमासलस्तनं किमिति विफलीकुरुषे कृष्णकरस्पर्शादेव कुचकलशयोः साफल्यं तदभावे वैफल्यमिति भावः। कीदृशं तालफलादपि ताल
फलापेक्षया पि गुरु कठिनमिति सरसं चरसं श्रृंगाररसस्तात्सहितं लालपक्षे रसो माधुर्यं तत्सहितं अतिविमर्दनैव रसप्रदत्वं भवति। अपरः कलशोपि संपूर्णाः सन्
गुरुर्भवति रसोजलं तत्सहितश्च भवतीत्यपिध्वनितं॥

प्रज

गी०गो ५० ननुपदाद्द्विरागतस्तदा त्वयापि किमपि नोक्तमित्यत आह। कतिनेति। इदमचिरं सांप्रतमेव अनुपदं स्थाने स्थाने प्रतिमया कतिन कथितं कियन्न कथितं अपि तु बहु कथितं। इदं किं हरिं अतिशयेन मनोहरं मा परिहर मा उपेक्षस्व किमिती ति। त्वं किमिति अर्थं विषीदसि खिन्ना भवसि ननु नास्मि विषण्णेत्यत आह रोदिषीति। विकला विह्वला सती रोदिषि रोदनं करोषि। अतएव तव सकला समस्ता युवतिसभा हसति इति भावः। तर्हि किं करोमीत्यत आह। सजलेत्यादि हे सजलनलिनीदलशीतलशयने सजला निजलसहिता नलिनीदला निकमलिनी पत्राणि तेषां शीतं तं शयनं शय्या यस्यास्तादृशे त्वं पुरःस्थितं हरिं समव

कतिन कथितमिदमनुपदमचिरं मा परिहर हरिमतिशयरुचिरं ४ किमिति विषीदसि रोदिषि विकला विहसति युवतिसभा तव सकला सज

ल लनलिनीदलशीतलशयने हरिमवलोकय सफलय नयने ५ जनयसि मनसि किमिति गुरुखेदं शृणु मम वचनमनीहितभेदम्

लोकय पश्य अतएव नयने नेत्रे सफलय कृतार्थय। यद्वा सजलेत्यादि सप्तमी तथा च त्वया विचिंत्यतां सजलनलिनीदलशीतलशयनं तां अरूपा चिरं हरिमवलोकय पर्थः तथा च सता कामस्वं कुशयने उपविश्य हरिं पश्येति भावः। तस्मात् मनसि चित्ते गुरुखेदं महद्दुःखं किमिति जनयसि मम वचनं माधवे मानं मा कुरु इति मम वाक्यं शृणु कीदृशं अनीहितानाकांक्षितो युवयोर्भेदः पार्थक्यं येन तादृशं तथा च मम वचनं युवयोः प्रीतिकारकं तद्वचनं त्वया श्रोतव्यमिति भावः। पद्मो भयामि राम हृच्चनाकालुनभेदं यया तादेव मम वचन श्रृणु इयं सखी मत्तोऽभिन्नामदनिहृनवादिती तिवृथा मद्वचनं श्रोतव्यमिति भावः॥ ॥ ॥ ५०

५२ श्री

हरिः कृष्णः उपयातु त्वदंतिकं गच्छतु बहु अधिकं मधुरं च तिप्रियं यथा स्यादेवं वदतु हृदयं स्वकीयं हृदयं अतिविधुरं दुःखितं किमिति करोषि। श्रीजयदेवेत्यादि श्रीजयदेवेन भणितं गीतं अतिललितं मनोहरं। हरिचरितं रसिकजनं कृष्णभक्तिरसास्वादग्राहि शृंगारादिरसास्वादयं जनं सुखयतु आनंदयतु। स्निग्धे इति पतयतो हेतोः स्निग्धेन स्निग्धे प्रिये मधुरवचने स्नेहप्रकाशाय तिष्ठति परुषा स्निग्धस्वभाविशापसि यच्च प्रणमति स्निन्नत्वं स्तब्धा सि यच्च रागिणि नितरामनुरागवति तस्मिन्नुत्तरद्वेषपुरस्सि द्वेषमवलंब्य स्थिता सि यच्च उन्मुखे च आलिंगनाय संमुखे तस्मिन्नपि विमुखतां पराङ्मुखतां गतासि तत्तदेतोः हे विपरीतकारिणि एतत्सर्वं युक्तमेव। एतत्किं तव श्रीखंडचर्चा चंदनलेपो विषं यथा विषभोक्तारं मूर्छयति तथा चंदनलेपोऽप्येषां सुखदोऽपि त्वां मूर्छयतीति भावः। अथ च शीतांशुश्चंद्रस्तापनः सूर्यः। अनेषां

हरिरुपयातु वदतु बहुमधुरं किमिति करोषि हृदयमतिविधुरम् ७ श्रीजयदेवभणितमतिललितं सुखयतु रसिकजनं हरि

चरितं ८ स्निग्धे यत्परुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्रागिणि द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुखतां यातासि तस्मिन्प्रिये युक्तं तद्विप

रीतकारिणि तव श्रीखंडचर्चा विषं शीतांशुस्तपनो हिमं हुतवहः क्रीडामुदो यातनाः इति श्रीगीतगोविंदे नवमः सर्गः

शीतलस्वभावोऽपि चंद्रस्त्वयि तापप्रदत्वात् तपनः इति भावः। हिमं तुषारोऽपि हुतवहो अग्निः अथ च क्रीडामुदः सखी क्रीडाजन्यामुदः प्रमोदो यातनाः तीव्रवेदना। यतः प्रसि प्रियं प्रति आचरति। तस्मात् सर्वं विपरीतमेव भवतीति भावः। परुषं कुर्वे इत्येकस्मा स्निग्धवत् स्पर्शोति विश्वप्रकाशः। यातनातीव्रवेदने त्यमरः। वात्स्यायनादिमतमनु च किं चि च्छोकौषजातमथ शब्दनयप्रमेयं। पद्याप्यनल्पकृति रहस्यमलेखितं तन्नास्त्यमूलमिति सन्मतिभिर्विभाव्यं इति श्रीमहामहोपाध्याय श्रीशंकरमिश्र विरचितायां श्री

शालिनाथकारितायां गीतगोविंदटीकायां रसमंजरी नामधेयायां नवमः सर्गः॥

गी.गो. ५२ अथ नानालक्षणादिनायकं तदस्मिन्नवसरे हे राधा मामनुपेतपराधामाप्यंगत्वाचरदोषेरविमुखेदुखिकं माधवं अनुवचकर्ष। कीदृशीं मसृणाः कर्कशो येरोषस्तद्वशादसमीमोऽविको यो निश्वसितेन निःसहविरहदुःखसहनात्कृसमसुखं यस्याः पुनः कीदृशीं मत्रीडं सलज्जं यथा स्यात्तद्वीक्षितं सखीरभ्यावदनं मुखं यया तां। कथयथोः पातीमानं गदद्गद्पदं आनन्देन गद्गदेन गलदक्षरवाक्यं समहितं यथा स्यात्तादेवगीतेन कथयति। देवगीतात्पादि गीतस्यास्य देशीवराडीरागमानं रूपकतालः। गीतार्थस्तु हे प्रिये राधे चारु मन्दहास शीलयस्याः सा प्रियाःप्रियेशीलेनशीले मयि मानं निदानं अकारणकं मानमुचतयजस पदि त्वन्मानकालमेव मदनानलः कामाग्निर्ममानसं दहतीति जायते अतो मुखकमलमधुपानं मुखमेव यत्कमलं तत्संबंधि यत्मधु तत्पानं देहि। चारुशीलत्वमिवाह। वदसीत्यादि त्वं यदि किंचिदपि उदारमन्यवचनमपि वदसि तदा दन्तरुचिकौमुदी तद्द-

२ वदसि यदि किंचिदपि दन्तरुचिकौमुदी हरति दरतिमिरमतिघोरं स्फुरदधरसीधवे तव वदनचन्द्रमा रोचयतु लोचनचकोरम्।
२ १ प्रिये चारुशीले मुंच मयि मानमनिदानं। सपदि मदनानलो दहति मम मानसं देहि मुखकमलमधुपानं ध्रुवपदम् २

तानां दन्तरुचिः सैव कौमुदी चंद्रज्योत्स्ना सा अतिघोरं अतिभीमं दरतिमिरं दरः साध्वसः सम्यवतिमिरमंधकारं तत्तु हरति दूरीकरोति। अत्र च साध्वसे सति पुरः स्थितमपि वस्तु न प्रकाशते तत्त्वरूपां वारूपाकृ। चंद्रिकाया च कौमुदीति विश्वप्रकाशः दरः साध्वसगर्तयोरितिच घोरं भीमे हरेघोरं इत्यपि समिलुनिमिदि शम्से। साधु शदर्पे
पुन २ स्पिपितथा च पुंसकं शेषे दरो द्वयरप्रिलक्ष्णा उचितपतिकर्तृविषयतायायत्र कारणत्वं तत्रैव चतुर्थी विधानात् इहस्तु वदनचंद्र समानत्प्रिजनकत्वविवक्षितं। किंत्वधरसीधु याम
विषयकाभिलोचकाभिलाषमात्रजनकत्वं तथा चकुन चंद्रयरसोवृथिरितिकृतो डाम्नानेत्सतिस्यादतः कार्ये निहे शाद्येऽदिगत्यर्थाणारुचिमतत्वेव चतुर्थीति। अत एवं अनु ५२
यर्थानाप्रायमाणाइतिपाणिनेःसूत्रं॥

सत्यमेवासीति हि सुदति शोभनदशने त्वं सत्यमेव यथार्थमेव यदि मयि कोपिनी सकोपवत्यसि तदा रखरानखीसायेन खरवानखवाणसवशरवाणास्तैर्घातं प्रहारं देहि तेनापि वेत्तनु ष्पसितदा भुजबंधनं भुजाभ्यां बंधनं बद्धयतेनाप्यसंतोषे रदखंडनं रदैर्दशनैः खंडनं अधरे क्षतं जनय येन वा सुख जातं सुखसमूहो भवति तदेव कुरु तथा च मम्यपराधानुकूलं दंड विधायको यं मुंचेतिभावः। सुदति शोभनां दंता अस्येति वाकेवयसिदंतस्यदन्त्रितिदन्तशब्दस्यदन्तृवादेशः। जातं जातंप्र जन्मस्वितिविश्वः। ननु यातं तव प्रियाताप्यामानमोचयममानत्यागेतवकिं प्रयोजनमित्यत आह। त्वमसीति त्वं मम जीवनमसि त्वमपि विषमायामममविषादोभ

सत्यमेवासि यदि सुदति मयि कोपिनी देहि खरनखशरघातम्। घटय भुजबंधनं जनय रदखंडनं येन वा भवति सुखजा
त ३ त्वमसि मम भूषणं त्वमसि मम जीवनं त्वमसि मम भवजलधिरत्नं। भवतु भवतीह मयि सततमनुरोधिनी तत्र मम
हृदयमतियत्नं ४

वति। प्रसन्नायां प्रसादइति। त्वमेव मम जीवनमिति भावः। त्वं मम भूषणा [illegible] मलंकरणाम स्त्वां विना किरीटादिकमपि मे न शोभाप्रदं त्वयि प्रसन्ना यामलंकरणं विनापि परमा कान्तिः त्वमेव मम लोकोत्तरभूषणमिति भावः। भवजलधौ संसारसागरे रत्नाकरेत्वमेव मम रत्नमसि यथा दारिद्र्ये रत्नेदृष्टे परमानंदो भवति एवं मम त्वयि दृष्टायामिति भावः। भवत्विति इह प्रणतेमयि भवती सततं सर्वदानुरोधिनी अनुरोधवती भवतु तत्रार्थे मम हृदयं अतियत्नं अतिशायितप्रयत्न वत् ४

गी·गो ५२ नीलनलिनेत्यादि हे त्वन्वि हे कृशांगि नीलनलिनस्य नीलोत्पलस्येवाभा कांतिर्यस्य तादृशं तव लोचनं शोषाञ्चितं भातकोकनदतूपरक्तोत्पल सौंदर्यं धारयति यदि
चकुसुमशरः कामस्तस्य वाणाभावेन बाणलेन तद्बाणाभिप्रायेणावाइदंकसंवकुरनुरंजयसि रक्तकरोषि एतस्य चक्षुषः अनुरूपं सदृशं शराह्लिमनंतप
रशरीरभेदिनो रुधिरक्तत्वेनारक्ता सर्वं भवतीति भावः यद्वा कुसुमशरस्य बाणाभावेन कुसुमशरस्य बाणानूपो यो भावोऽभिप्रायस्तेन यद्वा कुसुमशरबाणाभा
वेन तद्बाणस्वरूपेणाचकृषाभित्वाकृष्णमाय दिरंजयसि इदंरंजनं एतस्य तव एतस्य वाणास्य वाञ्चनुरूपं सदृशं। शपामेलोहितपादनसमर्थापोस्तमम
जनमनुरूपमेवेति यञ्चवाणेन ताञ्चते मनुधिरादनारक्तो भवत्येवेति च भावः। कुसुमशरबाणाभावेनानेन नयनेन कृष्णनंदात्मजं मां रंजयसि प्राणायास्य दंक

व नीलनलिनाभमपि तन्वि तव लोचनं धारयति कोकनदरूपं। कुसुमशरबाणभावेन यदि रंजयसि कृष्णमिदमेतदनुरूपं ५
स्फुरतु कुचकुंभयोरुपरि मणिमंजरी रंजयतु तव हृदयदेशं। वसतु रसनापि तव घनजघनमंडले घोषयतु मन्मथनिदेशम् ६

शोषीतीदं सतस्यास्तव अनुरूपमेवेति प्रकृतोर्थः। भवेत्कोकनदं रक्तकैरवे रक्तपंकजे इति विश्वप्रकाशः। स्फुरत्विति मणिमंजरी मणीयरंपरा कुचकुंभयोस्त
नकलशयोरुपरि स्फुरतु चंचला भवतु तव हृदयदेशं वक्षःप्रदेशं रंजयतु स्वरश्मिभिः शोभयतु। तनुपनन लिनरक्तत्वेनैव चक्रस्नोमा रंजयसि अतो मणिमंज
र्यपि तव कोपरि पदिरंजयति तदानुरूपं भवतीति भावः। अत्र स्मरकालिरूपस्तुभकर्मारंभे मंजरीयुक्तपूर्णकलशस्थापनमुचितमेवेति सूचनाय कुचयोः कल
शत्वेन रूपणा मणिमय रंयशया स्वमजरीत्वेन रूपणा। तव घनजघनमंडले मांसलजघनभागे रसनापि क्षुद्रघंटिकापि रसतु शब्दायमाना भवतु मन्मथनिदेशं गम
कामाज्ञां घोषयतु वा रंवारं ॥ कथयतु। कामाज्ञयैतौ केलिं कुरुतामिति कामाज्ञया सर्वे विलासिनो रमंतामिति वा मन्मथनिदेशं घोषयत्विति भावः ॥ ॥ ५२

स्थलेत्यादि हे मसृणवाणि स्निग्धवचने भाग आज्ञां देहि तव चरणद्वयं सरसमलसदल... क्तरागं सरसः सांद्रोलसदलक्तकरागो मह्यारंजनरागोयत्र तादृशं क
रवाणि कुर्यां पुनः कीदृशम्। स्थलकमलगंजनं स्थलोत्पन्नयत्कमलं तस्य कांत्यातिरस्कारकं पुनः कीदृशं मम हृदयरंजनं मम हृदयानुरागजनकं तथा च
दमम हृदयं रंजयतीत्यपालक्तकेनैतद्रंजनमुचितमेवेति भावः। अतएव जनितो रतिरंगः स्मरकौशलं परभागः परस्परशोभायेन तादृशं भयालक्तकेन च
हि दरज्यतैतदेवमपि कोच वधादौ मम हृदयलग्नस्तत्परमशोभां दास्यतीति भावः॥ स्फुरतु मणिमंजरीत्यनेन रसंतु रसनेत्यनेन च विपरीत[illegible]मन्ताभिमतं परस्परं तया
कीर्तिः परभागः सकथ्यत इति धरणिः रागः कौशलरागयोदितिचा स्मरेत्यादि हे प्रिये जदा रसंदरपदपल्लवं चरणाविशालयमम शिरसि धेहि स्थापय। कीदृशं

स्थलकमलगंजनं मम हृदयरंजनं जनितरतिरंगपरभागं। भण मसृणवाणि करवाणि चरणद्वयं सरसलसदलक्तकरागं ६ स्म
रगरलखंडनं मम शिरसि मंडनं देहि पदपल्लवमुदारं। ज्वलति मयि दारुणो मदनकदनारुणो हरतु तदुपाहितविकारं॥ ७

मंडनं मम मस्तकस्यालंकरणं पुनः कीदृशं स्मरस्य यत् गरलं विषं तत्स्य खंडनं नाशनं विरहिणां मूर्छादिप्रदत्वेन मलयानिलादेः स्मरगरलत्वरूपणात्स्मर
स्य सर्पत्वमाक्षिप्यते। चरणपल्लवं देहीत्यनेन नायिकाया गारुडिकत्वं चैवापादितोपहृयक भिदा। अपरमपि सर्पादिविषं गारुडिकचरणाभिवातेनाभिमंत्रितप
ल्लवादारोहणेन च शाम्यतीति ध्वनिः। किंच मयि दारुणो दुःसहो मदनकदनारुणः मदनः कामस्तज्जनितं यत्कदनं तापः स एव अरुणः सूर्यो ज्वलति अतो
स्तेन तदुपहितं जनितं विकारं ग्लान्यादिरूपं हरतु हरीकरोतु अन्योपि सूर्यसंतापः शिरसि पल्लवादिस्थापनेन शाम्यतीति ध्वनिः। अरुणः स्फुटरागे स्यात्सूर्ये
सूर्यस्य सारथौ इति विश्वप्रकाशः। कदने कलुषे तापे इति च॥

गा॰ गो इत्यादि। इत्यनेनप्रकारेण मुरवैरिणाः कृष्णस्य राधिकाम धिराधांलक्ष्मीकृत्य अधिवचनजातं वाक्यसमूहो जयति। सर्वोत्कर्षेणावर्त्तताम्। कीदृशं चटुलं मनो
५३ हरं चाटुप्रा तियुक्तम्। पटुचतुरं। चारुसङ्क्रमां। पुनः कीदृशं पद्मावती जयदेवपत्नी तस्याः रमणो वल्लभो यो जयदेवकविस्तेनभारत्या भारती सञ्ज्ञकया कविस्त्वं
वित्वहृद्या भणितं वर्णितं। जयदेवकवेर्भारत्या वाण्या भणितमिति तु व्याख्यानं मन्दं। तथा सति योनन्वुक्तायत्ते। जयदेवकविभणितमितपस्यैवं सम्यक्ता

२

इति चटुलचाटुपटुचारुमुरवैरिणो राधिकामधिवचनजातं॥ ॥
जयतिपद्मावतीरमणजयदेवकविभारतीभणितमतिशातं॥

तत्पुनः कीदृशं अतिशातं अतिशपितं शातं सुखं यस्मात्तादृशं। भारतीवृत्तिलक्षणं शृंगारतिलके। प्रधानपुरुषप्रायसंस्कृतोभिनिवेशतः। भारती साभवे
द्वृत्तिविरहास्माद्रुताश्रयेति। रसार्णवसुधाकरेपि शृंगारादिषु सर्वेषु रसेष्विष्टाहि भारतीति चटुलः सुन्दरे वेलइति धरणिः। चटुवाटुप्रियवाक्यमितिहृ राम
दचंद्रः। यदुक्तात्रौनीरोगे चतुरेन्पवदितिविश्वः। शर्म्मशातं सुखानि चेत्यमरः॥ ५३

द्वह ६

परिहरेत्यादि। हेकृतातंको विहितसंतापे अन्ययानायिकासंगमशंकयाविहि रित्पजायते। ममह्योति चिन्तेनरमभ्रांतं वितनोतानुस्वल्पाकामादन्योपन्योजनोनविश
तिन प्रविश्यति कुतोन विशतीत्यत आह। परेति। पराननवकाशिनि। इतराव का शस्त्रेण तत्रेहतामाह्लालये तिष्ठन्ने निर्विडे कृतनेयस्मात्वाहृश्यात्वया मत्ता का
तव्यो मां तथा च मदालयाए तिमदीये हृदये न्यस्य प्रवेष्टुं स्थलमेव नास्ति। अनंग एव परं प्रविशति तस्यांगाभावादित्यर्थः। तस्मात् परिरंभारंभेच्छा निंगना
मे विधेयता वचनग्राहिता विषेहि कुरु परिरंभमाचरेतिमहंचुंनकृतित्यर्थः उक्तापशकोस्यातचइत्यामरः। विधेयो वचनग्राहि चापद्ये वेनप्रत्येषितद्मामपरि
धातुसन्दङ्गमावरेत्यादि। हेमुग्धेहृदारनिर्दयदयारहितं दंतदंशदशनदंष्टा अथचदोर्वल्लिवपनेनिविडुगारेस्ताना भ्यां पीडनं चविधेहि कुरु। ततो हे चंडि
म तिकोयनेत्वमेवमुदंमुत्र अपराधिनो मंदंड चरणानानंदपञ्चबाफ्ह हिन पुनः पंचवाणः कामः स एव निरयरावि माहज्जन हिसकेतनचांडालस्तस्यकांडदलं
नान्नाराचवहरणादसवः प्राणाः प्रयांतु निर्गच्छन्तु। चांडालप्रहारेणानसमीचीनांगीतस्त्वयामाह्लादेव यथा चितदंडावरणाविधेयमितिभावः। चंडका त्यायनो
त परिहरकृतांतकेशंकां त्वया सततं घनस्तनजघनया क्रांतस्वान्तेपराननवकाशिनि विशतिवितनोरन्योनकोपिममातरप्रणयिनिपरिरंभारंभेविधेहि
विधेयता २ मुग्धेनिधेहि मयिनिर्दयदंतदंशदोर्वल्लिबंधनेबिडस्तनपीडनानि। चंडित्वमेवमुदमुवहपंचबाणचांडालकांडपतनादसवःप्रयांतु २ प्राशि
भ्य ३ मुखितवेभातिभंगुरभ्रूपुवजनमोहकरालकालसर्प्पः। तदुदितभंजनायरनोत्वदधरसीधुसुधैवसिद्धमंत्रः ३
त्ता कोपन हिंस्रो कुमनोतेति विश्वः। ननु कोयो नास्त्यपेत्यत आह। शशिमुखीत्यादि। हेशशिमुखि तव चद्रानने तावभंगुरभ्रूः कुटिला भ्रूर्भातिशोभते। कीदृशी युवजनानां
स्त्रीषु ४ तरुणजनानांमोहनाय संमोहनाय कराल भीषणः कालसर्प्पः। अन्योपि भुजंगो संस्पर्श मोहयपुनरहश्चमाचरतत्पत्तस्यकरालत्वा उत्तमदुदितविषभंजनाय
ततः सकी शादुदितमुद्भूतंयद्धि सुगरलंतस्यभंजनाय नाशाय एनातरुणानांत्वदधरसीधुसुधैवत्वदोयाधरएव सीधुत्वमदिराविशेषः। सएव तु सुधामृतं सैव
सीधुः सम्यग्चोनः सिद्धः सीधितोमंत्रः। अन्योपि मन्त्रो जपादिना विषनाशयेत्यत्वात्वादितं सर्वेपा तस्मान्नमंत्रायेहुया सीधुत्वं तथाचाहमोपतवभ्रू काल

ऊ २ ६

गवं१ २२ ८५६

गी·गो व्यथपतीतिहे तवितवद्द्यामोनमकारणाकंवागवंनमांव्ययती पीडयति। किंचहे तरुणि मधुमत्लायैमंधुरालापनैः पंचमंस्वरविशेषप्रपंचपविज्ञारप॰ किंचदृ
५७ भिरवलोकनैस्तापसतापविनोदप्रविशेषेणानादपाञ्चयसाय हेसमुखि विमुखीभावमपि विमुखताताकविमुखाहसुमुख्याकोवेमुखमनुचितमितिभावः
मानमुक्त्वातपजहेमुग्धे अयपियः स्वयमनोहृत्यवोपुस्थितआगतः कीदृशः अतिशयस्निग्धः अतिशयेनस्निग्धवान् तथाचस्वयमागतः प्रियोहातुं
चितइतिभावः। सप्राप्तिप्रिमानवाप्तस्मुखनैवकामोमांपाडयतीस्त्वप्रसादेनपाश्ययेनाहा वंधूकेत्यादिहेचंडिअतिकोपनेअयंतवाधरोवंधूकाकृतिं
धवः वंधूकमप्युष्पविशेषस्ययाद्यकृतिंदीप्तिंरूपावाधवः स्पृहा अन्वाधवन्नहृपोनवधुकद्युतीनामधरे नितंपस्यितिर्व्यज्योआयंचस्निग्धोगंडः कपोलः मू
प १ वधूयपतिहृ स्थामो नंतनिप्रपंवयपंचमंतारूणिमधुरालापैस्तापंविनोदृष्टिभिः । प्र सुमुखिविमुखीं तावद्धिमुंचनमुंचमास्वयमतिशयस्निग्धोमुग्धे
धृ२ प्रियोयमुपस्थितः ५ वंधूकद्युतिवांधवोयमधरःस्निग्धोमधूकछविगंडश्चंडिचकास्तिनीलनलिनश्रीमोचनंलोचनं ६ नासाभ्येतितिलप्रसूनप
कस्यविमदिहृजनितंपाडितया [illegible] मधूकस्यमधूकपुष्पस्य॥ दंतौकुंदाभदंतिप्रियेप्रायस्त्वन्मुखसेवयाविजयतेविश्वंसपुष्पायुधः॥ स्व ३
४ वंधूविःकांतिर्यस्यस्तादृशस्तूकास्तिशोभतेलोचनंनीलनलिनश्रीमोचनं। स्वकांत्यानीलनलिनस्यनीलोत्पलस्यश्रियंकांतिमोचयतिपाजयतीतितादृशं
थमस्त्वभावतएवनीलतारकत्वान्नील[illegible]जनेनसुतरांनीलमितिनीलोत्पलमप्यतिशतइतिभावः। हे कुंदाभदंति कुंदपुष्पस्येवाभापयोस्तादृशदंतायस्या
स्तादृशीतवनासातिलप्रसूनस्ययद्वीतिलपुष्पप्रस्थिदूअभ्येतिप्राप्नोतिप्रायइतितर्कयामिसप्रसिद्धःपुष्पायुधःपुष्पमेवायुधंशस्त्रंयस्यएतादृशःकामस्त्वन्मुखसे राम
सेनमात्रन्मुखमेवयास्मेनांकितेनविश्वंजगत्।विजयतेकामःपंचभिरेवपुष्पैर्विश्वंजयतित्वन्मुखेवंधूकमधूकनीलोत्पलतिलकुंदपुष्पाणिपंचसन्तीतित्वन्मुखे ५४
कृ८१ नैवकामोविश्वंजयतीतिभावः। वंधूकं वंधुजीवेस्यादितिविश्वः। मधुपुष्पोमधूकश्चागुडपुष्पोमधुद्रुमइतिहारावली॥ ॥

गर॰ २१ सू२ ए२

ध्रु ध२

दृशौतवेति हेतन्वि दृशौ त्वदृशौगतामृथिवींगता प्राप्तासती विबुधयोश्चंदेवयुवतीनांमस्सूहं अस्याःमर्थंपावद्धिसिधाटयुस्मितं देवाह दृशाविति तवदृशौनेत्रेमदाल
समदेनहर्षशालसेमथोत्रायचमदालसास्त्वेवेशपानुथाचस्वर्गीयकेवमदालसमालेतुनेत्रेणवद्धेसदालसेमदसंपान्नस्त्वय्यमितिभावः। तववदनंइंदुमत्पासंदइंदुवि
षयिणीपामतिसमास्यर्नविषयइत्पर्थः। तवमुखंवयमिंदुरीतिमतिर्भवतिलोकानामथवंइंदुमतीनाम्नीकाचिद्देवांगनातस्याश्रायः। तवगतिर्गमनंजनानांलो
कानांमनोरमामनोहारिणी। अथचमनोरमानाम्नायोदेवांगनादात्मिका। अथवारमालसास्मदात्मिकापर्थः। तथातवोरूदूयंऊरुयुग्मविधुतरंभेविधुतेस्व
शोभयाजितरक्षातंरंभकदल्पायेनतादृशांश्चायरंभास्वर्वेशपास्वर्गस्थंकेवरंभाववयऊरुदूयांजघनंभात्रदंपासीतिभावः। अथचातवरतिःसुरतकेलिःकलावतीकौ

दृशौतवमदालसेवदनमिंदुमत्पासदं गतिर्जनमनोरमाविं तमरमरूरुदूयंरतिस्तवकलावतीरुचिरचि
त्रलेखेभ्रुवावहोविबुधयौवतंवहसितांदविपृथ्वीगता इतिश्रीगीतगोविंदेमानिनीवर्णनेचतुरचतुर्भुजो
नामदशमःसर्गः

शलशालिनी। अथचातवरतिः कामयती अतिकलावतीनाम्नीदेवांगनातेभ्रुवौरचितेचित्रलेखेरचिताम पिकोपवशात्चित्राविचित्रालेखाभ्रूकुटीयां
भ्रातादृशेतथाचस्वर्गेपकेवचित्रलेखानाम्नीकुप्याप्तचित्रलेखाद्वयंरचितमितिपाश्चर्यमितिभावः। अथोनामाग्रमलेकारः त्दुन्तदंड्डिना। प्रियः प्रियतरारक्स्या
नंरसचद्दृशयेशलमिति। पृथ्वीनामकंवदंछंदइत्पादिपद्यनित्यतल्लक्षणंपाकृतरत्नाकरे। जसौजसयलावसुग्रहयतिः स्वपृथ्वागुरुरिति। रंभाकदल्यांद्रुम
समुद्भवोविबुधवदादिनोजत्वं नृणांसरमामाधवोतसमगुणोःपमादोसायलिङ्गुरसमंजरीरसिकचचराकांसुद्रु। इतिश्रीगीतगोविंदेशंकरमिश्रविरचि
प्सरसोरितिविश्वः। युवतीनांसमूहोयौवतंमिति। चित्रादिभ्यश्चेत्पराणौवतंगणेइत्यमरः॥ स्फुटीकृतरसौकरांप्रपितसालिनाप्यो
त्वसह२ श्री

विरचितेति५ नंक्रिडासप्या ह् नवचरणेरचितः(स्रग्) प्रणिपातः प्रणामो येनतादृशं ५

गी० गो ५५ रुचिरेत्पादिकापिभवी राधां जगाद उवाच क्व सति प्रदोषे स्फुरति सति कीदृशे हृ विमोहे हृशौ विमुग्धीति चोरयति स्वविषयग्रहणासमर्थं करोतीति तादृशे गारंभस्य
हृद्यत्यर्थः पुनः क्व सति केशवे मृगाक्षी हरिणानयना राधां स्वविरं बहुकालं यथा स्यात्तथानुनयेन प्रीणयित्वा प्रसाद्य कुंजशय्यालतावेष्टितकुटीरं संपन्नस्थशयनीयं गतां
तिगते सति कीदृशे केशवे कृतवेशे कृतालंकरणे कीदृशीं राधां स्वविरचितार्थ विरामेनाह शं भूषालंकारं जिघ्यात पुनः कीदृशीं निरवसादां निर्गतावसादः खेदः स्मान्
गमनजन्यदुःखं स्वसख्या सा तदेव गतेन कथयति विरचितत्पादि गीतस्य माधवं प्रति राग गोयति तालं कांडं कारणमुक्तं प्रकाशं गीतार्थं सखमुखे राधे मधुमथनं कृष्णमनु
सर कीदृशं अनुगत त्वामेवाह विरचिता विहिता चाटुवचनस्य रचना संदर्भो येन तादृशं ते हि संप्रतिकुचात्ती त्यत आह संप्रतीत्पादि संप्रत्यधुना मंजुलामनो
हरो यो वंजुलो वानं सर समीमनिपप्पतीय केलिशय्यां तामनु लक्षी कृत्य यातं गतं त्वात् नस्थः प्रतीक्षते तस्थं तां प्राप्तो हयती मरवा प्राहा चनीति हे राधिके

रुचिरमनुनयेन प्रीणयित्वा मृगाक्षी गतवति कृतवेशे केशवे कुंजशय्यां रचितरुचिरभूषां दृष्टिमोषे प्रदोषे स्फुरति निरवसादां कापि राधां जगादे॥ ॥
वसंतरागे पतिताले। विरचितचाटुवचनरचनं चरणे रचितप्रणिपातं संप्रतिमंजुलवंजुलसीमनि केलिशयनमनुयातं १ मुग्धे मधुमथनमनुगतमनु
सर राधिके॥ घनजघनस्तनभारभरे दरमंथरचरणविहारं मुखरितमणिमंजीरमुपैहि विधेहि मरालनिकारं

अ पैहि कुसुमुपगच्छ कथं यथा स्यात् मुखरिताः शब्दायमानाः कृता मणिमंजीरा मणिखचितमंजीरेचपुरा येन गमने कथं यथा स्यात् दरेण मात्रेण मंथरश्चा
णविहारः यदविन्यासो यत्र कथं यथा स्यात् तत्र हेतुत्वेन गर्भे विशेषणमाह घनेति घनयोर्निविडयोर्जघनस्तनयोर्भारस्य रोति शयोयस्मात् हे शिमं दुलानाहस्मान्
सुकोण मंथरगमनेन मंजीरादिशब्देन च निकारं तिरस्कारं विधेहि कुरु संप्रति मरालेषु शब्दायमानेषु मंजीरादिध्वनि निरुपमराल शब्देन च लोकैर्ज्ञायते इति से राम
प्रतियंत्रेपाभिसारं कुरु इति ध्वनिः अथ च मंजीरादि स्वरूपशब्देन ज्ञायते इति गमनं प्रति विलंबो न कार्य इत्यपि ध्वनितं तदुक्तं वसंतरागं कोष्टासु सर्वासु पदि १५५
प्रेनेनं स्वस्वरूपं सवर्चसि हिरीति मरालो राजहंसे स्याज्जनवानोजहंसमानकेइति धरणिः निकारः स्यात् परिभवे धान्यस्योत्क्षेपणेऽपि चेति विश्वप्रकाशः॥ ॥ ॥

म४

श्रवणिवशादिति तरुणीजनानां मोहनं मोहजनकं मधुरिपोः कृष्णस्य रावं शब्दं तन्नगता श्रणकीदृशं रमणीयं पिकनिकरो कोकिलसमूहेकुसुमशरासनश
सनवं दिनि मति कुसुमान्येव शरासनं धनुर्यस्य तादृशः कामस्तस्य शासनस्य तदाज्ञाया वंदिनि स्तावके सति यद्वा कुसुमशरासन शासनं वंदितुं नम स्कर्तुं
शीलं यस्य तादृशे कामाज्ञाकारिणि सतीत्यर्थः भावं कृष्णानुरागं भज आश्रय। च न पिकनिकरेण कारेण कुसुममधुरालायस्य परेरलक्ष्यताया दीयानि
शकभावितान्यपि वितं गता मतीः आप्यासीति ध्वनितं अथ च पिकस्य मधुरस्वरेण वायुना शकुनमित्यपि ध्वनितं वंदिन स्तुतिकर्ता ताटकाइत्यमरः च
निलेत्पादि हे करभोरु करभः कनिष्ठांतो मणिबंधपर्यंतः करस्य बहिर्भागस्तद्वदूरू यस्या स्तादृशि गतिं प्रतिगमनं प्रति विलंबकालं हे यमुंच।

श्रवणसमणीयतंजरुणीजनमोहनमधुरिपुरावं कुसुमशरासनशासन वंदिनि पिकनिकरेभज
भावं ३ अनिलतरलकिशलयनिकरेणकरेणलतानिकुरुंबं प्रेरणमिव करभोरु करोति गतिं प्रति मु
ञ्च विलंबं

अनिलतरलकिशलयनिकरेणाकरेणाचानिलेन वायुना तरलश्चंचलोयः किशलयनिकरो नवपल्लवसमूहस्तस्त्व रूपेणाकरेण लता निकुरुंबं लतासमू
हस्तव प्रेरणमिव करोति किशलयकंपच्छलेन मम समं जस्मस समूहमा नोलतासमूहो पिलंबयती ति भावः अथवा पल्लविता दिदर्शनया चायां फल
सिद्धिसूचकमिति तेगमनं प्रतिविलंबो न कार्य इति ध्वनितं तदुक्तं शाकुनशास्त्रे वामे मधुरवाक्यु दीरकः पल्लविताग्रतः अनुकूलो वहन्वायुः प्रयाणे
शुभसूचकइति समूहे निकुरुंबं स्त्रियामित्यमरः करणावलोकानिष्टकरस्य करभो बहिरित्यमरः॥

५८१

गी०गो
५६
कु च

स्फुरितमित्यादि। अमुकुचकुंभस्तनकलशयुगलमिव वक्षः समीचीनमसमीचीनं वा वदतीति पुनः कुत्र कीदृशं स्फुरितं मकरांकं स्मरादिव अनंगतरंगात् आवेशाद्विवश अनंगस्य कामस्य स्मरस्यस्तरंगऊर्मिस्तस्यादशादिव। अनंग अनंगतरंगोत्पन्ने नतस्मारस्मतरंगिनिर्गतमाक्षिप्तो। अन्येपि कुंभेन घातयेत् प्रेर्यमाणाः
मकरोभतोत्पमर्पितं कुम्भस्तत्र विरमताइ ड ग्रीवामनंगतरंगैः प्रेरणात् द्वस्पकपद्धतिभावः इवशब्दो नोत्ये क्षायां घातकः पुनः कीदृशं कुचकुंभं ...
मस्मनोहरोयोहारः स एव विमलानिर्मलाजलधाराय चगाहशां अनंगेनाथ विस्थित स्पहारस्पजेलधारलहपणां तेन स्पहरणकलशत्वेन रूपणामादि
पतेहरणादेवकलशात्तंगो गदोलने सतिवहिर्जलधारानिः सरणसंभवात् पुनः कीदृशं सुचितोहारः कलसरूपपरिरंभआलिंगनयेनतादृशं नीरेणा

व १

स्फुरितमनंगतरंगवशादिव सूचितहरिपरिरंभं एहि मनोहरहारविमलजलधारमसुं कुचकुंभं ५ अथि
र पि गजमखिलसखीभिरिदं तव वपुरपि रतिरणसज्जं चंडि रसितरसनारवडिंडिममभिसर सरसमलज्जम् ६ म

स्तनकंपः प्रियसंगमं सूचयतीति शाकुनिकास्तदुक्तं। निःकंपनार्थो स्तनेकंपः। प्रियसंगमसूचक इति पूर्णकलशत्वेन स्तनरूपणामपि याचायां पूर्णकलशत्व
र्शनं सुमभिति सूचनाय ननु सखी जनेषु पश्य सुकथं मया गंतव्यमित्यत आह। अधिगतमित्यादि इदं तव वपुः सखीभिरतिशयेन रतिरणाय समरस्य सज्जम
पत्रजांकुरालंकरणादि समविधानेन अधिगतं ज्ञातं प्राप्तं तथा च सखीभिर्देहमेवायुनाकि विलंबेनेति भावः यद्वा सखीभिरिदं तव वपुर्वक्षधारितरणम
जमधिगतं तथा वत्संकालज्जेतिभावः। आतो हे चंडिकोपनेरसितः शब्दायमानः कृतो रसनावलिः क्षुद्रघंटिकावल्येव डिंडिमावाद्यविशेषो यत्र एवं यथा राम
स्यादेवं अभिसर कलसंकेतभूमिमुपेहि। अन्यत्रापि रणेडिडिमवाद्यतिध्वनिः पुनः कथं यथा स्यात् सरसमलज्जारसः शृंगारस्तेन सहितं लज्जारहितं ५६
चयथा स्यात्सर्व॥ र

स्मरेत्यादि। कोरेण सखीमवलंब्य सलीलं लीलासहितं यथा स्यादेवं चल गच्छ कीदृशेन करेण स्मरस्य कामस्य पेशलासुन्दरस्तु भगाः सुदर्शनस्वायस्मिन तादृ
शेन अन्यस्मिन्नपि रोपाशरस्त्राणि भवंतीरतिरणोनुवन्नरवाएव स्मरस्य शरस्त्राणीतिभावः। अथ च चलयक्वणितैः कंकणशब्दैः हरिमपि निजगतिशीलं स्वकी
यगमनस्वरूपं अवबोधय ज्ञापय। अन्यत्रापि समीचीनायोद्धा प्रति भटस्य वक्षिप्तं त्वं वयुद्धातइतिध्वनितं। श्रीजयदेवेत्यादि। इदं श्रीजयदेवेन भणितं हरि
विनिहितमनसां हरौ विनिहितं तत्त्मनो येषां तादृशानां। अविरामं अनवरतं कंठगतं आधितिष्ठतु। कंठदेशवसतिरित्यर्थः। कीदृशं। अधरीकृताः स्वगुणैर्हीं

सरं४

स्मरशरसुभगनखेन सखीमवलंब्य करेण सलीलं चल वलयक्वणितैरवबोध
य हरिमपि निजगतिशीलं ७ श्रीजयदेवभणितमधरीकृतहारमुदासितवामं
हरिविनिहितमनसामधितिष्ठतु कंठतटीमविरामम् ८ वा

नः कृतोहारो येन तादृशं। पुनः कीदृशं उदासीनाः स्वगुणैः क्षिप्तकृता रामा येन तादृशं। यथा पिहारस्मरमाणां च कंठदेशस्थिततपाशो भाप्रदत्वं संभवति तथा
पितया शगिनामेवशोभाप्रदत्वेन मुमुक्षूणां तत्रापि तापहृष्णपरावन तु सर्वदा। जयदेवभणितं तु कृष्णकथात्वेन सरसत्वेन च सर्वेषां सर्ववयस्कशो
भाप्रदत्वमितिहारयेत्कृयानायिकायेत्कृयानायिका। येत्कृयाचेदमधिकमिति भावः कंठतटीमित्यत्र अधिशी ५८

गी०गो ५७ इदानीं हरेः उत्कटाधिक्यमाह। सेत्यादि। हे सखि सा राधा आगत्य मां द्रक्ष्यति इति किं क्षिप्यते। द्रक्ष्यति मां स्मरकथां वक्ष्यति कथयिष्यति। स्मरकथासुक्तापि माप्य
त्यङ्ग प्रत्यवयवं समालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति। प्रीतियुक्ता पि मया सह रंस्यते केलिं करिष्यति इति चिन्ताकुलः सन् सकलस्थिरतमः पुञ्जे स्थिरांधकारे समूहे निकुञ्जे लतायरुपति
ध्यानेन हस्ता कि मियं रूपवदिष्यति मधुरवेति भियां ध्वसेन च वेपते कम्पते पुलकयति अङ्गानी पर्यायेति। ध्यानेनैव तद्वालिङ्गने परिकल्प्य स्विद्यति। पुलेदयुक्तो भवति।
पर्यः पश्चाद्ध्यानेनैव तत्सङ्गतकेलि परिकल्प्यानन्दति आनन्दयुक्तो भवति। ततो ध्यानेनैव स्मरं तत्सुखं परिकल्प्य स्विद्यति। पुलेदयुक्तो भवति। पश्चात्केलिसुख्याउत्था
यगतुं पदं न्यापात्य पिप्रत्युद्गच्छति प्रत्युत्थानं करोति। पश्चाद्ध्याने विच्छेदे त्वामदृष्ट्वा मूर्छति मूर्छां प्राप्नोति। निश्चलं करणाएवं मे विधाय गतव्यमितया आह। अक्ष्णोरिति।

सा मां द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथां प्रत्यङ्गमालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति रंस्यते सखि समागत्येति चिन्ताकुलः। स त्वां पश्यति वेपते पुलकयत्यानन्दति स्विद्यति प्रत्युद्ग
च्छति मूर्छति स्थिरतमःपुञ्जे निकुञ्जे प्रियः। अक्ष्णोर्निक्षिपदञ्जनं श्रवणयोस्तापिञ्छगुच्छावलीं मूर्ध्नि श्यामसरोजदाम कुचयोः कस्तूरिकापत्रकं। धू
र्तानामभिसारसाहसकृतां विष्वङ्निकुञ्जे सखि ध्वान्तं नीलनिचोलचारु सुदृशां प्रत्यङ्गमालिङ्गति २

दि। अभिसारसाहसकृतां अभिसारः रूपं साहसं कुर्वतीनामभिसाहसकृतां ता सां अनुरागवशान्नीमटानां सुदृशानायिकानां ध्वान्तं तमः निकुञ्जे विष्वक् सर्वतः प्रत्य
ङ्गं प्रत्यवयवं आलिङ्गति। आश्लिष्यति तिदेव ... विशेषणं गृह्य। अक्ष्णोरिति। किं कुर्वत् अक्ष्णोर्नयनयोरञ्जनं कज्जलं निक्षिपत् अर्पयत्। श्रवणयोः कर्णयोः तापिञ्छ
गुच्छावलीं तापिञ्छगुच्छ ... तमालस्य गुच्छावलीं स्तबकपंक्तिः पक्षाग्निक्षिपत्। मूर्ध्नि मस्तके श्यामसरोजदाम नीलकमलमालां निक्षिपत्। कुचयोः स्तन
योः कस्तूरिकापत्रकं मृगमदरचनां निक्षिपत् कीदृशं ध्वान्तं नीलनिचोलचारु। नीलनिचोलवत् श्यामकंचुकवत् [illegible] मनोहरं। तथा वा तावाभिसारयोग्य
भरणानि तमःएवार्पयतीति किं विलंबेनेति भावः। अत्र श्यामलंकारादिरचनाधिकारान्नपुंसकादीनामेवेति नपुंसकनिर्देशेन ध्वान्तं कालः एकधसमालः सा

राम ५७

म २

किंचमप्रतिमणि स्वर्णाधामंगानोयादेवमित्याह। काश्मीरेत्यादि। काश्मीरवत्कुंकुमवद्गौरं वपुः शरीरं यासां तासां ईदृशी नामभिसारिकाणां नापि का
नामभितः उद्यतो मणिमञ्जरीभिः मणिप्रायगवद्धरेखमवहारे स्नायेन ताशमेतन्नामालदलनीलतमं तमालवत्तमालपल्लववद्धतिशयेन निलतामि
स्रमंधकारं तत्प्रेमहेमनिकषोपलतां तासामभिसारिकाणां प्रेमदेवहेमसुवर्णं तस्य निकषोपलतां कषकया वशातां तनोति विस्तारयति संकेत
भूमिं व्रजतीनामभिसारिकाणां ताटंककंकणमञ्जीरादिषु चितमणिदीप्तिभिः मयया रेखाउद्योतेमति रेखाकारतया लक्ष्माणां जिगीरागदृढ कांतिमधका
रस्य कषयोदिकायां तत्प्रेमसुवर्णरेखवभातीति भावः। अथ व एताहृशपि गाटाधकारे मवं मुग्धे का ताभिसारप्रस्थानेन प्रेम्णाः प्रचुद्वि पर्यह्या

॥काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखमभितो रुचिमञ्जरीभिः। एतत्तमालदलनीलतमं तमिस्रं तत्प्रेमहे
॥मनिकषोपलतां तनोति। हारावलीतरलकाञ्चनकाञ्चिदाममञ्जीरकङ्कणमणिद्युतिदीपितस्य। द्वारे नि
कुञ्जनिलयस्य हरिं निरीक्ष्य व्रीडावतीमथ सखी निजगाद राधां। ॥

तद्रूपपिध्वनिः फषाणप्रमरगणे पलाशमानः शिलादृषदिति मराः हारावलीत्यादि। अथ अथानंतरमिपंकती सखी राधामिति वक्ष्यमाणं उवाच। कीदृ
शी सखी निकुञ्ज निलयस्य [illegible] निकुञ्जमेव निलयो निभृतगृहं तस्य द्वारे हरिं निरीक्ष्य दृष्ट्वा व्रीडावती। एतत्सखीकृतेन निर्देशेन त्वं सम्यग्या क
निमंत्रितकथं लज्जायुक्ता। कीदृशस्य निकुञ्जनिलयस्य हारावल्या हारयष्ट्या तरलो हारमध्यगमणिः काञ्चनकाञ्चीदाम सुवर्ण
रचितमेखला दाम मञ्जीरो नूपुरः कङ्कणाः कटकभूषणा। एतेषु मणिनां यन्मणयस्तेषां कृत्या कोत्पादोति तस्य एका शितसातरलस्य निपि हारम

पुनः कीदृशे ४

१२

गी०गी०
५८

तदेव भक्तिनाह। मेलत्तरेति। गीतमस्य वराडीरागो मंवताल। गीतार्थस्त्वाह हे राधे माधवसमीपं कृष्णान्तिकदेशं प्रविश। इह मञ्जुतरकुंजतलकेलिसदने मञ्जुतरंयत्कुंजतलं निकुंजाभ्यंतरदेशस्तदेव यत्केलिसदनं लीलागृहं तत्र विलस विनासं कुरु। त्वं किंदृशि। रभसेन स्तोत्सुकेन हसितं हास्ययुक्तं वदनं मुखं यस्याः तादृशि। प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसेत्यत्र ध्रुवपदं। एतद्यदमनुवर्तमानत्वात्। यद्वा इह माधवे विलस कीदृशे माधवे मञ्जुतरकुंजतलकेलिसदनं यस्य तादृशे। पुनः कीदृशे रतिरभसेन हसितं वदनं यस्य तादृशे केलिसदने। नवभूतनं यथा विलसत्। शोभायमानं यद्देशाकदलज्ञ शोकपवं यस्तत्छयनं शय्यातदेव सारो महायनं यत्र तत्

वराडीरागे मठताले मञ्जुतरकुंजतलकेलिसदने प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसरतिरभसहसि
तवदने १ नवलसदशोकदलशयनसारे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसकुचकलशतरलहा
रे २ कुसुमचयरचितशुचिवासगेहे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसकुसुमसुकुमारदेहे

दृशे। त्वं किंदृशि। कुचकलशयोः स्तनकुंचयोस्तरलश्चंचलो हारो यस्याः तादृशि। अयं यस्मिन्नपि गृहे महाधनं तिष्ठती तिध्वनिः। पद्मनवलसदित्यपि पाठे इत्येव विशेष्यात्। नवलसदशोकदलशयनमेव सारो यस्य तादृशे। यद्वा इह माधवे विलस कीदृशे माधवे। नवलसदशोकदलशयनमेव सारो यस्य तादृशे। कुसुमचयेत्यादि। हे राधे इह कुसुमचयेन पुष्पसमूहेन रचितं विरचितमथ च शुचि अनुपहतं नापिकांतरेनानुपभुक्तं यद्वासगेहं लीलागृहं तत्र विलस। यद्वा कुसुमचयेन रचितश्च शुचिश्च कुसुमेन निर्मितं शुचिवासगेहं येन तादृशे। पुनः कीदृशे माधवे। कुसुमवत्सुकुमारो देहो यस्य तादृशे। शुचिः शुद्धेऽनुपहतेइति विश्वप्रकाशः॥ ॥ ॥ राम ५८

५२

चलेत्यादि। हे राधे माधवसमीपं चलत्र जइह केलिसदने प्रविश विलस च। कीदृशे केलिसदने। मलयसंबंधीयः पवनो वायुस्तेन स्फुरन्भो शोभितेव यद्वा चलेनापि पवनेनेव वि
कीर्षाणां तथा चंचलस्फुरलो यो मलयपवनस्तेन स्फुरभोशोभितेवेत्यर्थः। चलेत्पवनेनद्वेषत्वा अल्पमुक्ता। तेन माधवमुक्ता त्वं कीदृशी। रतिवलितललितगीते। रतौ चलितेमनो
हरे ललितगीतिलालित्यहावविशेषो गीतं च यस्याः तादृशि। यद्वा इह कुसुमे विलस। कीदृशे। रतिवलिते सुरभके ललितगीतं यस्य तादृशेऽरु चित्तरसचलितललितेति
पाठः। ललितं हावा गात्रु नाना विधमनाहार्य स्वभावजनमनोहरे। शृङ्गारखष्टिर्ता ललितं मया प्रचक्षतेइति। वितेत्यादि। हे राधे माधवसमीपे प्रविश। केलिसदने
लिसदने च विलस वर्षीदृशे केलिसदने। विततो विस्तीर्णो बहुविधं नवीनं पल्लवैर्घने सान्द्रे। त्वं कीदृशि। अलसपीनजघने। अलसेन मंथरेण पीनेमांस

मदु १ चलमलयपवनसुरभिशीते प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस रतिवलितललितगीते ४ विततवहुवल्लिनवपल्लवघने प्रविश राधे माध
वसमीपमिह विलस चिरमलसपीनजघने ५ मधुमुदितमधुपकुलकलितरावे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस मदनरसरभसभावे ६

ले जघने यस्याः तादृशि। मधुमुदितेत्यादि। कीदृशे केलिसदने मधुना पुष्परसेन मुदिता आनंदिता नियानि मधुपकुलानि भ्रमरसमूहास्तैः कलितो विहितो राव
वशब्दो यत्र तादृशे। त्वं कीदृशि। मदनरसभावे। मदनस्य कामस्य यो रसः शृङ्गारस्तत्र यो रभसः उत्साहस्तेन उपलक्षितो भावो यस्याः तादृशि। यद्वा हे राधे
इह विलस। कीदृशे माधवे मदनरसेन यो रभसस्तेनोपलक्षितो भावो यस्य तादृश इत्यर्थः। यद्यपि मधुपशब्देनैव मधुपानकर्तृत्वं प्राप्तं तथापि तदानीं मधुपानेप्राप्त
ये मधुमुदितत्युपात्तं मधुरतोरति। कीदृशे केलिसदने मधुतरो तिशयेन मधुरो यः पिकनिकराणां पिकसमूहानां यो निनदः शब्दस्तेन मुखरेवाचाले यद्वा राधे

२५३ ५२

घा १

गी०गो ५९ पुनः कीदृशी दशनरुचिरिव दन्तकान्तिरेव रुचिरं स्मितं यस्याः सा ईदृशी सा राधा इति शेषः नवेदेशनमनु चिरं विशिष्टो दशनरुचीत्यत्र द्वितीयव्याख्याने प्रसिद्धस्पर्शिरत्नसोपमे यतया विपर्ययोपमानेवोधात् दुर्ज्ञादं द्विनात्वादाननमिवेति द्रुमविदमधुदेति। साध्रवि विपर्ययो विपर्ययोपात्
पक्वदाडिमबीजाभमाणिक्यशिखरं विदुरिति। साश्वत इति हितेन्पादिह मुरारे जयदेवकविराजराजे जयदेवकवयः कवीनां राजानः सार्वभौमेषु तत्र मङ्गलशतानि कु
रुष्व शतानि कुरु। कीदृशे भणति तद्गुणान्वदति। पुनः कीदृशे विहितः कृतः पद्मावत्याः सुखस्य समाजः समूहो येन तादृशे सति तेन सह स्त्री तत्पत्नीक
राज यनेनयस्त्रीवेषु स्वयं नितरां राजः कुर्वे भिसार्वभौमसंधाकरे पिदृति विश्वप्रकाशः। कुसुमस्य कोटाधिक्य माहात्म्यामित्यादि। अयं कृष्णस्त्वां चित्तेन मनसा वहन्
धारयन्नत्यतिश्रान्तो निशयेन श्रमयुक्तो जातः कदर्प्यपाक्रमेन च भृशमतिशयेन तापितः अति सुन्दरं चिन्तेपीनं जघनं वपाल्लेषधरो न श्रमेयुक्त एव अ
मधुतरपिकनिकरनिनदमुखरे ऽविविधराधा माधवसमीपमिह विजमदशनरुचिरुचिरशिखरे ७ विहितपद्मावतीसुखसमाजे कुरु मुरारे मङ्गलशतानि
भणति जयदेवकविराजराजे ८ त्वां चित्तेन चिरं वहन्नयमतिश्रान्तो भृशं तापितः कंदर्पेण च पातुमिच्छति सुधासंबाधबिम्बाधरं। अस्याङ्कं तदलंकुरु क्षणमिह भ्रूक्षेपलक्ष्मीलव
प क्रीते दास इवोपसेवितपदाम्भोजे कुतः संभ्रमः २ सा ससाध्वससानन्दं गोविन्दे लोललोचना। सिञ्जाना मञ्जुमञ्जीरं प्रविवेश निवेशनं॥ ॥ ॥ ॥ ॥
नोपियोरधरतः मारि इह न कं करोति। तस्यैवातिश्रमो भवतीति भावः। अत एव सुधायां मृतेन संबाधसंकुरं बिम्बाधरं बिम्बफलसदृशमधरमोष्ठं पातुमिच्छति। तस्मादे
तोस्मै क्षणमङ्कं कोडस्यालमलंकुरु भूषय। नन्वयमपि स्फुरायुधो ह्यतो विभ्रमोस्ति अत आह। भ्रूक्षेपी इह इत्यादि कुतः कस्मात्तो संभ्रमः भयं कीदृशे
विभ्रमदायपदां भोजतदीयं च भ्राक्रमं तेयेन तादृशे अत एव दासजनैरपितत्वेनात्मविशेषणमाह भ्रूक्षेपेति। भृकुट्यस्य भ्रूचालनस्य या लक्ष्मीः संपत्तस्या याल्वलवे
लेशस्तेन क्रीते। मकरन्दानुसवाधकृष्ण आह। लवलेशकणाणावकुतिविश्व इत्यादि। साराधा निकेतनं लीलागृहे प्रविवेश प्रविष्टा किंकुर्वती मञ्जुमनोहरो यो मञ्जीरो नू
म पुरस्तं शिञ्जनाम शब्दं कुर्वती। कथं प्रथा स्यात् ससाध्वससाध्वसमस्तितां सानन्दमानन्दसहितां च यथा

राधोगतसदंका४

म२मूल

राधावदनेत्यादि गीतस्यास्य वसन्तरागो रूपकतालः। गीतार्थस्तु। सा राधा हरिं कृष्णं ददर्श दृष्टवती कीदृशं। एको मुख्यः शृङ्गाररसो यस्य तं। सह हास्यकरुणालापैः सह स्वपर्णः पायायादृशः
शृङ्गाररसः कृष्णस्य। पिता दशधा वर्तते भावः पुनः कीदृशं चिरं बहुकालं यावदभिलषितो वाञ्छितो विलासः केलिर्येन तं पुनः कीदृशं गुरुहर्षेण आनन्देन वशंवदं वशं प्रापन्नं वदनं य
स्य तं पुनः कीदृशं अनङ्गस्य कामस्य निवासो यस्य तं अनङ्गनिवासं काममयं सा राधा विदनङ्गविकाशं कामं तस्य गतदान नङ्गस्य कामस्य विकाशः सूक्ष्मिर्यस्य तं राधेत्यादि पुनः कीदृशं
राधायाः वदनं मुखं तस्य विलोकनेन दर्शनेन विकशिताः प्रकटिता विविधा नानाविधा विकारा मनोभवापरपर्यायाः कामविकारा यस्य तं पुनः कीदृशं
जलनिधिमिव समुद्रमिव कीदृशं जलनिधिं विधुमण्डलस्य चन्द्रमण्डलस्य दर्शने तरलिता चञ्चलीकृता अन्येषां तुङ्गा यो येस्तां दृशा तरङ्गा यस्य
वराडीरागे रूपकताले राधावदनविलोकनविकसितविविधविकारविभंगं जलनिधिमिव विधुमण्डलदर्शनतरलिततुङ्गतरङ्गं १ हरिमेकरसं चिरमभिल
६ षितविलासं सा ददर्श गुरुहर्षवशंवदवदनमनङ्गनिवासं हारममलतरतारमुरसि दधतं परिरभ्य विदूरं स्फुटतरफेनकदम्बकरम्बितमिव यमुनाजलपूरं ६ ॥
शृङ्गाररसाश्रयत्वेन कृष्णस्य जलनिधिसाम्यं गा यामुखस्य च चन्द्रादिकल्पितत्वादिना चन्द्रसाम्यं मणादिस्पर्शांगविकारस्योत्तरोत्तरोत्पन्नत्वात्तरङ्गसाम्यं बोध्यं। भंगान
ति रागानुरोदेमङ्गो नयविपर्ययोपरतिविश्वः विविधविकारा ने गाहाह रमित्यादि कीदृशं कृष्णं। विदूरमतिशयेन परिरभ्य लिंग्य उरसि वक्षसि हारं धदतं बिभ्राणं कीदृशं। अमलतरो
तिशयेन विमलस्तारः शुद्धमौक्तिकं यत्र तं तादृशं कामिव स्फुटतरः प्रकटतरो यः फेनकदम्बः फेनसमूहस्तेन करम्बितं मिश्रितं यमुनाजलपूरमिव कालिन्दीप्रवाहमिव अत्र
कृष्णशरीरस्य श्यामत्वाद्यमुनाप्रवाहसाम्यं हारस्य च तत्स्फुरत्फेनपाण्डुसमूहसाम्यं बोध्यं अत्र हारे निलीनं तस्याभिलाषप्रकटनात्मोदीपितात्वे चाप्रहा
वो वर्णितं तस्तदुक्तं रसार्णवसुधाकरे। स्वाभिलाषप्रकटनं स्मोदीपितमिति। मिश्रितं तु खचितं मिति विश्वः। तारो मुक्तादिसंशुद्धोतरणो
तिके। तारं तरजते तु च वरसोप्यन्यवदारितमिति विश्वप्रकाशः। पूराजलप्रवाहः स्यादित्यपि॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥

ल३

गी०गो० पुनः कीदृशं श्यामलं नीलं मृदुलं कोमलं कलेवरं मण्डलं शरीरमण्डलं यस्य तादृशं। पुनः कीदृशं। अधिगतं अधिकं परिधेये पत्रेन जातं गौरपीतं दुकूलं पट्टवस्त्रं येन तं। कमिव।
६० नीलनलिनमिव श्यामकमलमिव। कीदृशं नीलनलिनं। पीतोयः परागः पुष्परेणुः तस्य पटलं समूहः तस्य यो भरोऽतिशयः तेन वलितं वेष्टितं मूलं यस्य तादृशं। अत्र कृष्णस्य
स्निग्धश्यामतया नीलोत्पलसाम्यं। पीतपटांबरस्य च मूलेग्रपीतपरागसाम्यं। अथ कलेवरगात्रवपुःसंहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः इत्यमरः॥ पुनः कीदृशं तरलो योदृ
गंचलः कटाक्षः तस्य चलनेन मनोहरं सुंदरं यद्वदनं तेन जनितः उत्पादितो रतिरागो राधायाः स्मृतं छायेन तादृशं। कमिव। शरदि शरत्काले स्फुटं कमलोदरे विकसि
तपद्मगर्भे खेलितः क्रीडितः खंजनयुगं खंजरीटयुगलं यत्र तादृशं तडागमिव। अत्र कृष्णस्य शरदर्शनात् तडागमित्याश्रयेन शरत्कालीनतडागसाम्यं। स्मेरतन्मुखेन विकसि
तकमलसाम्यं तारकयोर्येन तत्रेन परितः भ्रूभंगेन गतिवलनेन खंजनेत्रयोः खंजरीटसाम्यं। शरत्कालेन लाक्षापस्य कमलगर्भखेलनं खंजनो दृष्टः स नृपस्थाद्रूपे वांछित

ल श्यामलमृदुलकलेवरमंडलमधिगतगौरदुकूलं नीलनलिनमिव पीतपरागपटलभरवलयितमूलं ३ तरलदृगंचलचलनमनोहरवदनजनितरतिरागं। स्फु
टकमलोदरखेलितखंजनयुगमिव शरदि तडागं ४ वदनकमलपरिशीलनमिलित … मिहिरसमकुंडलशोभं। स्मितरुचि … स्म

प्रयच्छन्नेवं चलदंयागकलमवदनदर्शनं राधायाः ग्रंथितं केलिसुखं दास्यतीति शरत्कालीनं कमलमध्यस्थखंजनोयमानेन ध्वनितं जद्दुत्तवाराहस्तितायोहि मसमाप
सीताप्रकमलोत्पलपूजितोयलब्धबुद्धिपात्रवान्यकूटदेशमाश्लिष्य तेविहगरतिः खंजरीटः खंजनः इत्यमरः तडागस्तु जलाधार विशेषे इति विश्वः। पुनः कीदृशं
स्य वदनकमलस्य मुखपद्मस्य परिशीलनाय प्रकाशनाय मिलितौ योमिहिरौ सूर्यौ ताभ्यां सम येकुंडले ताभ्यां शोभा कांतिर्यस्य तं। अत्र कुंडलयोः स्तानाम
शिखावितरणेन सूर्योपमा बोध्या। आमृतोयमार्चयः विरुद्धनाकमांतडमिह रागपूषा इत्यमरः। पुनः कीदृशं। स्मितस्य मधुहास्यस्य या रुचिः कांतिः तया रुचि रोमनोह
रो रागसमुल्लसितो राधाधरपानोत्कंठायाः इषत्कंपितो योधरः तस्य पल्लवः तेन कृतोतिराधायाः रागिलोभः स्पृहा तेन वापनत्ते ५ ॥ ६ ॥ ६ ॥

पुनः कीदृशं शशिकिरणैश्छुरितं संयुक्तं दुमदुरमभ्यंतरं यस्य तादृशो योजलधरो मेघः तस्य सुंदरः। सुकुमारः कुसुमं पुष्पं तत्प्रीतिगाः केशाः यस्य तं। अत्र केशानां श्या
मतया जलधरसाम्यं तत्र स्थितकुसुमानां च मेघांतः स्थिरिन्दुकिरणसाम्यं बोध्यं पुनः कीदृशं। तिमिरे अंधकारे उदितं प्रकटीभूतं यत् इन्दुमंडलं चंद्रबिंबं तत्प्रतिजलधरसाम्यं तत्र
स्थितकुसुमानां च मेघः इन्दुर्मंडलस्य मलयजतिलकस्य निवेशो विन्यासो यस्य तादृशं। अत्र तिलकस्य गौरवर्णत्वात् मिलितस्य मंडलाकृतित्वात् तिलकस्य पूर्णचंद्रबिंबसाम्यं बो
ध्यं पूर्णचंद्रबिंबस्थितिः कालेतिमिरस्यासंभवात् भूतोपमा बोध्या। पुनः कीदृशं विपुलोपः पुलकभरो रोमांचातिसयस्तेन दंतुरितं व्याप्तं पुनः कीदृशं रतिकलिअक
भिरतं सर्वं धिनाभिः केलिकलामिश्रुनालिंगनादि विशेषवान् कुमिसमीसंचलः पुनः कीदृशं मणिगणानां मणिसमूहानां किरणसमूहेन समुज्ज्वलानि यानि भूषणानि भूष्कु

ज
शशिकिरणच्छुरितोदरजलधरसुंदर कुसुमसुकेशम्। तिमिरोदितविधुमंडलनिर्मलमलयजतिलकनिवेशं ६ विपुलपुलकभरदंतुरितं रतिके लतं१
लिकलाभिरधीरं मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलभूषणसुभगशरीरम् ७ श्रीजयदेवभणितविभवद्विगुणीकृतभूषणभारं प्रणमत हृदि विनि
भापहरिसुचिरं सुकृतोदयसारम्। ८ ॥ स्व३

टीका दमं ज्ञीपदानि नैः सुभगं शरीरं यस्य तं निम्रो चनंतन थ्याध्याप्रदंतुरं कथ्यते बुधैर्नितिधारणी। श्रीजयदेवेत्यादि। हे जनाः हरिं प्रणामत। किं कृत्वा सुचिरं बहुकाले
व्याप्य हृदिवित्तेविनिधाय। कीदृशं। कृतसुकृतोदयस्य पुराणोदयस्य सारं सारभूतं यद्वा सुकृतोदयएव सारो धनं यस्मात् श्रीजयदेवस्य भणितविभवेन वाग्विभवेन द्विगुणीकृतो
भूषणाभारो लंकरणसमूहो येन तं। जयदेववर्णनानंतरं सुभगीकृतालंकारं तं भगवत्कुसुमांजलिनायैः। सुजरामं ल … जितिभिः॥ ॥ ॥ पः

गी.गो. ६१ भजन्त्या इति तस्मिन्काले तस्यां नंमाप्येकं देशं भजन्त्यां चाश्रयं ताम् मृगदृशो हरिराजय नायागाधायालज्जाऽपि सलज्जेव सखी डेव भूता हरः । किमयेनव्य गमन्यिमाता क्षमति । अक्षि त्र हिताऽलिपरीजनेन अवहितः कृतावधानोऽप आलापरिजन तस्मिन् कनककपटकं इतियथास्यात् । कृतापरेन व्याजेन कृ इति । अंगादिकं इयं नपत्र एव यथास्यात् । तयावीहि यांजेसति कुंजाद्दहिर्गते सति पुनः कथंयथास्यात् । विहित स्मितं विहितेमद्दास्यं पथोस्यात् । कीदृश्याः तस्याः प्रियास्यपि यस्य कामस्मारस्म सुखं पश्यंत्याः । कीदृशं सुरतं स्मरस

भजन्त्यास्तल्पान्तं कृतकपटकण्डूतिविहितस्मितं याते गेहाद्बहिरवहितालीपरिजने । प्रियास्यं पश्यन्त्याः स्मरशरसमाकूतसुभगं सलज्जा लज्जापि व्यगमदिव दूरं मृगदृशः ॥ इति श्रीगीतगोविन्दे जयदेवकृतौ एकादशः सर्गः ॥ ॥ छ ॥ ॥ रस ९

रसं स्मरेण कामेन स्मरसंभोगारम्भहिते । पुनः कीदृशं आकूतसुभगं आकूतेन तन्मनोरथेन सुभगं मनोहरं । तर्कोऽकोऽल नज कोशापि स्त्रमति याहावभावविनोदां शं गौरी मासेन्नयादि कुशलासांशं करे केवलं किं भोरपत्र विश्वविजयो दृष्टस्म हे षिता देहाद्वा कनककामिनि यापि तावाकापि देवतानेऽरे इति श्रीमहोपाध्यायश्रीशंकर मिश्र विचितायां श्रीशालिनाथकारितायां गीतगोविंदटीकायां रसमञ्जरीनामधेयायां एकादशः सर्गः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ रस ६१

वप६५ श्री हं

गतवतीत्यादि हे हरिः प्रियां राधामुगावाह्क मनिमन्दीहं देसखी मम्रहे गतवति सखिजनिकां दृशीमंदत्रपाभर निर्भरस्मरपरवशाकूतस्फीतस्मितस्रपिताधरां मंदः कूरो अथत्रपा भरेण सज्जैसिमूहे नॉन र्भरोतिशयो यः स्मरः काम स्तत्परवशस्तदा पन्नोय आकूतो भिप्रायेत्तेन स्फीतं प्रवृद्धं यस्मितं तेन स्नपितो व्याप्तावधरो यस्यास्तां पुनः कीदृशी सरसं सोत्सुका समस्नेहितं मनोयस्याः स्ता । किं कृत्वा नव पल्लव प्रशयनेन किशलयपुष्पमयेशपने शयनायेनि हिक्षिप्ताङ्कानि हितनयनाविलोकयद्दृष्टा । अत्र शय्या विलोकनेन समे
ति गेहाद्वमतैं किशलयेति हे राधे कृष्णमधुना अनुगतेनारायणम नुसरो हे कामिनि किसलयशयनतले वरराकमलनिवेशपादयमाप्य राकुरु इदमेव शय्यापिसम्यकररणं प्रशाव दिना सुहृ अलंकृतमपि किशलयशापनं तव पदं पल्लवं वैरिपराभवं तेपल्लवं मस्व पोवैरी शत्रु स्तस्मात्पराभवं पराजयं अनुभवतु पदा इदं किशलयशयनं यस्य

गतवति सखीवृन्देऽमन्दत्रपाभरनिर्भरस्मरपरवशाकूतस्फीतस्मितस्नपिताधरां सरसमनसं दृष्ट्वा राधां मुहुर्नवपल्लवप्रसवशयने निक्षिप्तदृष्टिं सुखावहां हरिः प्रियां विभाव्य ॥ किसलयशयनतले कुरु कामिनि चरणनलिननिवेशं तव पदपल्लववैरिपराभवमिदमनुभवतु सुवेशं क्षणमधुना नारायणमनुगतमनुसर राधिके ॥ ध्रु० पदं कामले नकरोमि करणमहमागमिताऽसि विदूरम् क्षणमुपकुरु शयनोपरि मामिव नूपुरमनुगतिशूरम् ॥ ॥

भवं अनुभवतु कीदृशं जनपदयायवृत्तम्वैरी विरोधीत्यर्थः कोऽत्पादि अहं कमलेन नितकराबुर्जनतवचरणं करोमि संवाहयितुम थॉन्य पदा चरणमहमित्येकमेवपदं नया तेदुः चक्रकरकमलेन तव चरणायामहं पूर्वाम भगाहन्नादिदूयाकरेम्यि कथमित्याह बहुदूरं आगतिशयेन दूरं आगमिता सि आनितासि अर्थान्मया तथा बहुदूरागमनजं सुखं ते श्रममपनयामीति भावः शयनोपरि शय्यायां उपरि नूपुरं इव कुरु नूपुरस्य परिधानेन महाद्वता पादनमे वोपकारः कीदृशं नूपुरं अनुगति शूरं अनुगतौ गानुसरणे शूरं अपरो पियो अनुगति शूरो भवति स उपक्रियत इत्युचितमेवेति भावः कामिव मामिव यथा जनानुसरणे शूरं मामालिंगनादिना उपकरोषि तथा नूपुरमपि

म३

गी०गो ६२

वदनेति हे प्रिये अनुकूलं उदितं वदनं रचपा कीदृशं वदनमेव सुधा निःक्षिप्तं दुग्ध समाह लितं तत्कीमिव अमृतमिव आत्मनः प्रायवाक्यमवाप्य उरसि हृदये कुलं पद
स्व आनयामि कीदृशं यया धारयो रोधक मतिरोधायकं किमिव हृदमि वपया ताहि रेहमपायनीतः क्यादुकूलमपनयामि पथः विरह पद्मे पयोधरोध कं मतनालोल
प्रतिरुंधकं प्रियेति हे राधे दुःखम हृद्ग मिकुचकलश विनिवेशय अर्प्य कीदृशं अपिसुराय आति दुर्लभं पुनः कीदृशं पुलकितं रोमांचितं तद्वै हेतुमाह त्वद्रूपति प्रियपरि
भते आलिंगने प्रेम मत्तः त्वा हस्ते नीवि लित मिव पुत्र मिव अपरोपि यो दृश्य पुत्रो भवति तस्य रोमांचो भवत्येवेति ध्वनिः तेनालिंगनेन मनसिजतापं शाश्वयन्तास्य अधरे तु
रिहं भावि नि अधरसुधा रस अधरसं धयमत्र मसुपनयवितर कामा दासमा दृशमनुगमं जीवय कीदृशं मृतमिव अन्यो यि मृते सुधया नेन जीवती ति ध्वनिः मृतत्वे हेतुमा
वदनसुधानि धिगलितम मृतमिव रचय वदनमनुकूलं विरहमिवापनय पाणिपयोधर रोधकमुरसि दुकूलं ३ प्रियपरि रंभ सवलित मिव पुलकितमन्य दुराप
मृदु समिकुचकलशे विनिवेशय शोषय मनसिजतापं ४ अधररसं धरसमुपनयभामि निजीवय मृतमिव दासं त्वयि विनिहित मनसं विरहाग्नलदग्धावपुषम
विलासे ५ शशिमुखि मुखरय मणिरसना गणमनुगुणा कंठनिनादं श्रुतियुगले पिकरुतविकले मम शमय चिरादवसादं ६ मामतिविफल रुषा विकलीकृत
विशेषणमाहत्वपिति त्वयि विनिहितमनसं त्वय्यर्पितचित्तं पुनःकीदृशं विरहानलेन तत्त्व हिरह नूपुराग्निनादं ध्वं वपुषं समता अ ऽवलोकितमधुनेदं मीलतिलज्जितमिवन
तः एव ३ विलासरहिते अन्योपि यो मृतो भवति स निःस्पृहो शोदग्धदेहस्व भवतीति ध्वनिः शशिमुखि इति हे शशिमुखि चंद्रवदने मणिरसनागुणम् मणिमयीं कांचीदाम मुखरयशब्द
कुरु अनेन हंसवी लास्य विपरीतरतमा मनसि ध्वनितं तल्लक्ष्म कांचा वा कस्मात् कीदृशम् मणिरसनागुणं अनुगुणा कंठनिनादं अनुगुणा सदृशः कंठनिनादः कंठशब्दो य
स्य तादृशं रसनागुणानुकारि कंठशब्दं कुर्वित्यर्थः अनेन शब्देन मम श्रुतियुगले श्रोत्रयुग्मे चिरादवसादं खेदं शमय नाशय कीदृशे पिकरुतेन कोकिलशब्दे
नविकलं दुःखितं मामतीति हे राधे मामवलोकितं वनयने मीलितमुद्रापोषाणि किमिव लज्जितमिव कीदृशं अतिनिःफलनरोषेण विफलीकृतमतिकल्पतानीतं अ
धुनी विरमेनिष्फलरोषादित्यर्थः इति शिवं इति संभोगस्योपरविप्रलंभः॥ ॥ ॥

नाः ६८१

मग्र ५०

राम ९२

२१

श्रीजयदेवेत्यादि इदं श्रीजयदेवभणितं श्रीजयदेवेन कथितं गीतं रसिकजनेषु मनोरमरतिरसभाव विनोदं रति संभोगः रसः शृंगाररसः भावाः संचारि
सात्विकादयस्तेषां मनोरमं विनोदं कौतुकं जनयतु कीदृशं भणितं अनुपदं प्रतिपदं निगदितां मधुरिपोः कृष्णस्य मोद आनंदो यत्र तादृशं प्रत्यूहइत्या
दिजयोरा धामाधवयोः स लोकोत्तरो ललितो मनोहर आरंभो यस्य एतादृशः शृंगारक्रीडाविशेषस्तु उद्गतः प्रियस्त्रावकोचमूद्वप्रिये प्रारब्धमकं इत्यत
आह प्रत्यूह इत्यादि यस्मिन् ललितारंभे निविडाश्लेषे कर्त्तव्ये पुलकांकुरेण रोमांचेन प्रत्यूहो विघ्नो भूत् अथवा क्रीडाकृतविलोकिते क्रीडास्तुपद
कृतपूर्वकं प्रतिपादपूर्वकं दृष्टे विलोकिते च निमेषणेत्रस्पंदनेन प्रत्यूहो भूत् अथच अधरसुधापाने अधरामृतपानकर्त्तव्ये नर्मभिः हासकथाको
श्रीजयदेवभणितमिदमनुपदनिगदितमधुरिपुमोदं जनयतु रसिकजनेषु मनोरमरतिरसभावविनोदं ८ प्रत्यूहः पुलकांकुरेण निविडाश्लेषे निमेषे
म नवक्रीडाकृतविलोकितेधरसुधापाने कथानर्मभिः आनंदाधिगमेन मन्मथकलायुद्धेपि यस्मिन्नभूदुद्भूतः स तयोर्बभूव ललितारंभः प्रियेधावुकः १
दोर्भ्यां संयमितः पयोधरभरेणापीडितः पाणिजैराविद्धो दशनैः क्षताधरपुटः श्रोणीतटेनाहतः हस्तेनानमितः कचेधरमधुस्पंदेन संमोहितः कान्तः
तुकैः प्रत्यूहो भूत् अथच मन्मथकथायुद्धे मन्मथस्य कथायां कर्त्तव्यायां यन्मथयुद्धे सुरते च आनंदाधिगमेन आनंदप्राप्त्या प्रत्यूहो भूत् दोर्भ्यामित्यादि ले
भ्यां बाहुभ्यां अर्थाद्राधया संयमितो बद्धः अथवा तयैव पयोधरभरेण स्तनभारेण पीडितः अथ जात यापाणिजैर्नखैराविद्धस्ताडितः अथ वनयादशने
दंतैः क्षताधरपुटः क्षतो दष्टो धरमधुस्पंदे पुटो यस्य तादृशः कृतः अथ श्रोणीतटेन नितंबेनाहत आस्फालितः अथ च तया हस्तेन आनमितः कचे केशे
धृत्वेत्यर्थात् ततो धरमधुस्पंदेनाधरमधुनास्पंदेन संमोहितः एवंविधिरपि कान्तः कामयमिव बुनापांत प्रिमायपाय तन हेतो रहो इत्याश्चर्यं कामस्य गतिरीव
दुद्रागतिर्यस्य बंधनादिके विपरीते सप्रीतिनप्राप्नोति आयं तु नायोपि प्रीतिमायतः इति कामस्य विरुद्धैवरी

नेः ३

तां॰२ ता१

गी०गो० मारांके इत्यादि। मारांके मारस्य चिह्ने। युद्ध पक्षे मारस्य मारणस्य अंके चिह्ने रति केलि संकुलरणारंभे रति केलिभिः चुंबनालिंगनबंधादिरूपाभिः संकुले व्याप्ते रणारं
६३ भे कामयुद्धारंभे तया राधया साहसप्रायं साहसबहुलं कांतजयाय यत् उपरि तस्य कांतस्योपरि किंचिन्नरप्रारंभि पुरुषायितं आरब्धं। यत्संभ्रमात् तस्य वेगात् तस्याः रा
धायाः जघनस्थली निस्पंदा निश्चला जाता दोर्वल्ली बाहुलता शिथिला श्लथा भूता। वक्षो हृदयं उत्कंपितं। अक्षि नेत्रं मीलितं। तत् स्त्रीणां पौरुषरसः पराक्रमा भि
लाषः कथं सिध्यति अपितु न सिद्ध्यतीत्यर्थः। मारो मृतो विशेषेण। इति मिश्रश्लोके मारांके इत्यादि पदमर्थः। तस्या इत्यादि। एते कामशरैरतु दृशो लोचनयोः पातविषया

मारांके रतिकेलिसंकुलरणारंभे तया साहसप्रायं कांतजयाय किंचिदुपरि प्रारंभि यत्संभ्रमात् निस्पंदा जघनस्थली शिथिलिता दोर्व
ल्लिरुत्कंपितं वक्षो मीलितमक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति ३ तस्याः पाटलपाणिजांकितमुरो निद्राकषाये दृशौ निर्धौतोधरशोणिमा वि लु
त्त लिताः स्रस्तस्रजो मूर्द्धजाः। कांचीदाम दरश्लथांचलमिति प्रातर्निखातैर्दृशोरेभिः कामशरैः तदद्भुतमभूत्पत्युर्मनः कीलितम् ४ अथ
कांतं रतिश्रांतमपि मंडनवांछया निजगाद राधा मुग्धा स्वाधीनभर्तृका

नैर्मनः कीलितं विद्धमित्यद्भुतमाश्चर्यं। अन्यैर्निखातैर्बाणैर्मनस्कीलितमित्याश्चर्यमित्यर्थः। के कामशरैः तस्याः राधायाः पाटलेन श्वेतरक्तेन पाणिपेन नखेन अंकितं हृदि
उरःकषाये रतिदेशौ लोचने च निर्द्धौतः अधरशोणिमा। निर्द्धौतश्चुंबनादिना क्षालितोऽधरस्य शोणिमा लौहित्यं वा मूर्द्धजाः केशाः कीदृशा मूर्द्धजाः। विलुलितस्रजः। विलुलि
ताः केशग्रहणपूर्वकचुंबनादिदानेन म्लाना अत एव स्रस्ताः शिथिलाः स्रजः पुष्पमाला येषु ते तादृशाः। कांचीदाम च मेखलासूत्रं च। दामापत्रश्लथं शिथिलमं
चलं वस्त्रप्रांते स्य। अथेत्यादि। अथानंतरं राधा कांतं कृष्णं मंडनवांछया निजगाद कीदृशं कांतं रतिश्रांतमपि सुरतखिन्नावितमपि। कीदृशी राधा निर्गता बाधापी
ऊपस्याः सा। पुनः कीदृशा स्वाधीनभर्तृका तत्र कृत्वा च शृंगाररतिलयस्यारतिगुणोत्कृष्टः पतिः पार्श्वनमुवर्ति विचित्रविभ्रमासक्तः स्वाधीनपतिका यथेति॥ । राम ६३

स्यसान १.८ ५२

तदेवगीतेन कथयति कुरु इत्यादि गीतस्य रागः गीतार्थः। राधा यदुनंदनं निजगाद वक्ष्यमाणं कीदृशो यदुनंदनो क्रीडति सप्रमाणो। पुनः कीदृशे हृदयानंदने केलि
निजगादेत्याह कुरु इति हे यदुनंदन त्वं अत्र अस्मिन् मम पयोधरे स्तने करेण मृगमदपत्रकं कस्तूरिकापत्रवल्लीं कुरु कीदृशेन करेण चंदनशिशिरतरेण
चंदनादपि शीतलतरेण। कीदृशे पयोधरे मनोभवस्य कामस्य यो मंगलकलशो मंगलाय स्थापितः पूर्णकुंभस्तस्य सहोदरे सदृशे। अलिकुलेत्यादि हे प्रि
यलोचने नेत्रे त्वदधरास्वादचुंबनं तेन लंबितं पतितं कज्जलं तत् उज्ज्वलय पुनर्दीपय यानयोः कज्जलं पुनरर्पयेत्यर्थः। कीदृशे लोचने रतिनायकस्य काम

रामकली रागे रागी यते कुरु यदुनंदन चंदनशिशिरतरेण करेण पयोधरे। मृगमदपत्रकमत्र मनोभवमंगलकलशसहोदरे १
निजगाद सा यदुनंदने क्रीडति हृदयानंदने ध्रुपदं अलिकुलगंजनमंजनकं रतिनायकसायकमोचने त्वदधरचुंबनलंबित
३ तरंग २। कज्जलमुज्ज्वलय प्रियलोचने २ नयनकुरंगतरंगविकाशनिराशकरे श्रुतिमंडले मनसिजपाशविलासधरे शुभवेश निवेशय कुंडले ॥

स्य सायकान् बाणान् क्रमात् बाणत्वेनानुवर्तीति रतिनायकसायकमोचने तस्मिन्। कीदृशं कज्जलं। अलिकुलस्य भ्रमरसमूहस्य गंजनानां च गंजनं तिरस्कारस्तस्य संज
नयकं विधायकं उज्ज्वलोदीप्त शृंगारविशदे सुविकाशिनि तिमिरशत्रुप्रकाशः। नयनकुरंगेत्यादि हे शुभवेश शुभमंगलो वेशो अलंकारो यस्य तादृश मम श्रुतिमंडले कर्णे
प्रदेशे कुंडले निवेशय अर्पय कीदृशे श्रुतिमंडले नयने एव ये कुरंगा मृगास्तेषां तरंगवत्त्वात् चपलत्वात् यः विकाशः भ्रमरां तस्य विलासं करे निराशकारि
णि निरुपद्रवे विकाशिनि। अन्यथा कियत् दूरं तयोर्वृद्धिः स्यादित्यर्थः। पुनः कीदृशे श्रुतिमंडले मनसिजस्य कामस्य यः पाशो बंधनविशेषः तस्य वि
लासधरे तल्लीलाभूति ॥ ॥ ॥ न

शां२

गी०गो० समरमित्यादि मम संमुखे मम सुरते रुचिरं मनोहरं मलकचूर्णकुंतलं परिकर्मय भूषय कीदृशं अलकं नर्मजनकं क्रीडाजनकं कीदृशे मुखे विमले निर्मले पुनः कीदृशे जि
६४ तकमले जितं तिरस्कृतं निजशोभया कमलं येन तादृशे कीदृशं कमलं मुखे स्थितं विराजत् उपरि मुखस्योपरि स्थितं भ्रमरचयं भ्रमरसमूहं रचयंतं स्वकान्त्या भ्रमरस्त्रमं जनन
यंतं स्मितं पर्थः हि कमलानन पद्ममुख अलिकरजनीकरे अलिकं ललाटमेव रजनीकरः चन्द्रः तस्मिन् तिलकं कुरु कीदृशं तिलकं मृगमदरसवलितं मृगमद

ममरचयं रचयंतमुपरि रुचिरं सुचिरं मम संमुखे। जितकमले विमले परिकर्मय नर्मजनकम
लकं मुखे। मृगमदरसवलितं कुरु तिलकमलिकरजनीकरे विहितकलंककलं कमलानन विश्रमि
तश्रमशीकरे ५

ललित १

रसेन कस्तूरीरसेन वलितं निर्मितं पुनः कीदृशं तिलकं विहितकलंककलं विहिता कलंकस्य लांछनस्य कला शोभा येन तादृशं अत्र कमलानन इति विशेषणेन नल
रूपकमलस्य विरोधिनलिकरजनीकरे मृगमदतिलकच्छलेन कलंकदानमुचितमेवेति ध्वनितं कीदृशे अलिके विश्रमितश्रमशीकरे विश्रमिता विश्रामं प्रापिता श्रम
स्तज्जनिताः शीकरा बिंदवो यत्र तादृशे अत्र विश्रमितं तत्पदेन अजनवातादिना तनूकृतानां प्रस्वेदबिंदूनामपि शांतत्वमुक्तं तेन चालिकस्य चंद्रत्वरूप राम
गोसाडूं निर्वोढुं शक्तिति ध्वनितं। ललाटमलिकं गोधिरित्यमरः॥ ॥ ६४
नि

मम रुचिरे इत्यादि हे मानद मानदं प्रपन्नं गणिका अभिमानप्रदायक मम रुचिरे मनोहरे चिकुरे केशे कुसुमानि पुष्पाणि कुरु यो कीदृशे चिकुरे ललिते मनोहरे मानसजस्य कामस्य
स्य ध्वज चामरे पताका चिह्नभूते चामरे पुनः कीदृशे रतिगलिते रतौ सुरते समये गलिते मुक्तबंधने पुनः कीदृशे शिखंडिनां मयूराणां शिखंडकस्य पिच्छस्य डामर आडं
बोप यस्य तादृशे सुरसघन इत्यादि हे सुभाशय शोभनहृदय मम सुन्दरे जघने मणिरसनावसनाभरणानि मणिमया रसना कांची वसनं वस्त्र

मम रुचिरे चिकुरे कुरु मानद मानसजध्वजचामरे रतिगलिते ललिते कुसुमानि शिखंडिशिखंडकडामरे ७
सरसघने जघने मम शंबरदारणवारणकंदरे मणिरसनावसनाभरणानि शुभाशय वासय सुन्दरे

८

भरणानि अलंकरणानि च वासय परिधापय कीदृशे जघने सरसघने सरसे शृंगाररसमहिते घने निविडे पुनः कीदृशे शंबरदारणवारणकन्दरे ... संवर नामा
ने दैत्यः दारयति शंबरदारणः कामस्तस्य वारणो हस्ती महाबलत्वात् तस्य कन्दरे अपरोपि हस्ती पर्वतकन्दरा याति एतावति भावः कुंजरो वारणः करी इत्यमर
॥ दरी तु कंदरो वा स्त्री इत्यमरः वासयेति वस्त्राच्छादन इत्यस्मान्नस्य प्रयोगः॥

गी०गो० ६५ श्रीजयदेवेत्यादि। हे देव त्वमस्मत्प्रसर्गे नालके ष गाव नन्त्वं अत्र च जयदेव स्य कवेर्वचसि वाक्ये सदयं यथा स्यात् तद्यामहितं यथा स्यात् देव हृदयं कुरु कीदृशे मंडने जयदेव स्यालकारजनके पुनः कीदृशे हरिचरणस्मरणामृतपरस्मृतं तेन निर्मितं कलिकलुषत्वरस्य कलियुगसंचितपापनूपज्वरस्य खंडने नाशने पुनः कीदृशे चपेत्या दि हे कृष्ण कुचयोः पत्रमकरिकां पत्रं रचय। कपोलयोश्चित्रं विचित्रं रचय पश्चेषकुरु च। अथ च जघने कांचीं मुरलीं तात्कुरु दृढं घटिकां बरयत्व अर्पय कबरीं

श्रीजयदेववचसि जयदेवसदयं हृदयं कुरु मंडने। हरिचरणस्मरणामृतनिर्मितकलिकलुषज्वरखंडने ८ रचय कुचयोः चित्रं पत्रं कुरु कपोलयोर्घटय जघने कांचीमंचस्रजंकबरीभरे १ कलय वलयश्रेणीं पाणौ पदे कुरु नूपुरावितिनिगदितः प्रीतः पीतांबरोपि तथाकरोत् ॥ ॥

भरे ग्रथित केशसमूहे स्रजं मालां अंच प्रापय। वलयश्रेणीं कंकणपंक्तिं पाणौ हस्ते कलय अर्पय पदे चरणे नूपुरौ मंजीरौ कुरु इति अनेन प्रकारेण राधया निगदित उक्तः। अत एव प्रीतः पीतांबरः कृष्णोपि तथैव करोत्। यथा यथा राधया उक्तवती तथैव करोदित्यर्थः ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ राम ६५

गी०पद्यो ६६ यद्गांधर्वेत्यादि हे सुधियः पंडिताः भावदाः तत्र जयदेव पंडितकवेः श्रीगीतगोविंदतः सर्वं शोधयंतु ज्ञानं संतु तत्किमित्याह यद्गांधर्वकलासु कौशलं गांधर्व कलासु गानविद्यासु यत्कौशलं नैपुण्यं। अथ च वैष्णवं विष्णुसंबंधि यद्ध्यानं अनुचिंतनं। यच्च शृंगारविवेके तत्त्वं शृंगारस्य यो विवेकः संभोगविप्र लंभादिरूपेण यो द्विविधः तत्स्य तत्त्वं यथार्थज्ञानं। यदपि च काव्येषु कविकर्मसु कौ विवेचनिमासा रूपेषु लीलायितं तत्सर्वमित्यर्थः। कीदृशस्य जयदे

॥ ॥ यद्गांधर्वकलासु कौशलमनुध्यानं च यद्वैष्णवं यच्छृंगारविवेकतत्त्वरचनाकाव्येषु लीलायितं। तत्सर्वं जयदेव पंडितकवेः कृष्णैकतानात्मनः स्वच्छंदपरिशोधयंतु सुधियः श्रीगीतगोविंदतः इति श्रीगीतगोविंदे स्वाधीनभर्तृकावर्णने सुप्रीतपीतांबरो नाम द्वादशः सर्गः समाप्तः ॥ ॥

वस्य कृष्णैकतानात्मनः। कृष्णे एकतानमेकाग्रः आत्मा मनो यस्य तादृशस्य एकतानोऽनन्यवृत्तिरेकाग्र्यैकायनावीत्यमरः। एतत्काव्यविवेचनप्रणिपिनां यत्संशयोन्म लनात्सुगुणपक्षग्रहीस्मृते। प्रतिपद्व्याख्यास्ये संचितं तेन प्रीतमनाः स्वनोऽस्तु सततं श्रेयोमम श्रीपतिः शश्वद्दृढदर्शी भक्ता प्रतिभुवः। श्रीशालिनाथास्य स्वस्ति श्रीम हामहोपाध्याय दिनेश्वर मिश्रात्मज महामहोपाध्याय शंकरमिश्राविरचितायां श्रीशालिनाथकीर्तितायां गीतगोविंदटीकायां रसमंजरीनाम्न्यां द्वादशसर्ग राम ६६
व्याख्यानं समाप्तं शुभमस्तु संवत १७ ५६ [redacted] ६ ॥

पाण्डुलिपिः समाप्ता

MANUSCRIPT ENDS

ختم شد